

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRKÇE'DEKİ ARAPÇA KÖKENLİ TENVİNLİ
KELİMELEİN ANLAM MUKAYESESİ**

Yüksek Lisans Tezi

MÜŞERREF KÜÇÜKTİRYAKI

İZMİR – 2017

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**TÜRKÇE'DEKİ ARAPÇA KÖKENLİ TENVİNLİ
KELİMELEİN ANLAM MUKAYESESİ**

Yüksek Lisans Tezi

MÜŞERREF KÜÇÜKTİRYAKI

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. NECLA YASDIMAN DEMİRDÖVEN

İZMİR – 2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Türkçe’deki Arapça Kökenli Tenvinli Kelimelerin Anlam Mukayesesi*” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih: ____/____/____

Müşerref KÜÇÜKTİRYAKİ

İmza:

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ SINAVI TUTANAK FORMU

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Müşerref KÜÇÜKTİRYAKI** ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı V.

Prof. Dr. Saffet KÖSE
İmza

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİRİK

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen **Türkçe'deki Arapça Kökenli Tenvinli Kelimelerin Anlam Mukayesesi** başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz **14/08/2017** tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında **ÇYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ** ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans /~~Doktora tezi~~:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Eyup AKŞİT	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Hesham Moahmed İbrahim Motowa	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
TÜRKÇE'DEKİ ARAPÇA KÖKENLİ TENVINLİ KELİMELERİN ANLAM
MUKAYESESİ

Müşerref KÜÇÜKTİRYAKI
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Bölümü

Tez, Arap dilinden Türkçe'ye geçmiş olan tenvinli kelimelerin her iki dildeki anlamları ve cümle içerisinde üstlenmiş oldukları görevlerinin mukayesesini içermektedir. Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmamızın konusu, kapsamı, önemi, metodu, kaynakları ve aralarındaki ilişkiyi incelediğimiz Arap dili ve Türk dili hakkında genel bir bilgilendirmeyi içermektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde Arapça ve Türkçe arasındaki etkileşim ve Arapça'nın Türkçe üzerindeki etki alanları konusunu ana hatlarıyla inceledik. Konuyla ilişkili olması sebebiyle dil-kültür ilişkisine kısaca temas ettik.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Arapça'dan Türkçe'ye intikal etmiş olan ve kök dilde tenvinli olan ve Türkçe'de de genelde -en, -an ile biten kelimeleri hem anlamları hem de cümle içerisinde üstlendikleri görevleri bakımından mukayese etmeye ve bir sonuca ulaşmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Türk Dili, Diller Arası Etkileşim, Tenvinli Kelimeler, Anlam Mukayesesi

ABSTRACT

Master Thesis

SEMANTIC COMPARISON OF NUNATED (MUNAWWAN) WORDS TRANSFERRED FROM ARABIC TO TURKISH

Müşerref KÜÇÜKTİRYAKI

İzmir Katip Celebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The thesis mainly deals with nunnated (munawwan) words transferred from Arabic to Turkish and its meanings and positions in sentences in the two languages. The thesis consist of three parts.

In the introduction we examined subject, scope, importance and sources of the research. And also the section contain general information about the Arabic and Turkish languages.

In the first capture we deals with contamination between Arabic and Turkish languages and its impact area.

Finally we analyse the nunnated (munawwan) words transferred from Arabic to Turkish in the second section.

Key Words: Arabic, Turkish, Contamination Between Languages, Nunnated (Munawwan) Words, Semantic Comparison

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd kalemlle yazmayı öğreten Allah'a, salat ve selam O'nun Rasûlüne olsun.

İnsanların birbiriyle iletişim kurarken kullandıkları en önemli araç olan diller az ya da çok birbirlerinden etkilenmektedirler. Bu bağlamda dünya üzerinde safkan bir dil bulunmadığını söylemek mübalağa sayılmaz. Arapça ve Türkçe de gerek genel ve gerekse özel bir takım sebeplerle birbirlerini etkilemiş iki önemli dildir.

Arapça'nın İslam dininin temel dili oluşu onun diğer diller üzerindeki etkisini artırmıştır. Türklerin de İslamiyet'i din olarak kabul etmesi Arapça-Türkçe arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır. Bu anlamda bu iki dil arasındaki ilişkiyi imkân ölçüsünde ortaya koyabilmek adına yüksek lisans tezi olarak "*Türkçe'deki Arapça Kökenli Tenvinli Kelimelerin Anlam Mukayesesi*" başlıklı bir çalışma yapmaya karar verdik.

Çalışmanın giriş bölümünde genel anlamda diller arası özel olarak ise Arapça-Türkçe arasındaki etkileşime temas edildi. Daha sonra bu ilişkinin sebep ve sonuçları kısaca ortaya konmaya çalışıldı.

Tezin ilk bölümünde kaynak dil olan Arapça ve hedef dil olan Türkçe hakkında genel bilgiler verilmektedir. İkinci bölümünde ise Türkçe-Arapça arasındaki etkileşimin genel ve özel sebeplerine değindik. Sonrasında bu etkileşimin ne şekilde gerçekleştiğini örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın son bölümünde Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan tenvinli kelimeleri her iki dilde farklı yönleriyle ele almak suretiyle etkileşimin niçin ve nasıl gerçekleştiği ve sonuçta nasıl bir durumun ortaya çıktığı şeklindeki sorulara olabildiğince cevap vermeye çalıştık. Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan tenvinli kelimeleri telaffuzunda değişme olan (Türkçe'de kelimenin Arapça aslındaki tenvini telaffuz edilmeyenler) ve olmayanlar (tenvini telaffuz edilenler) şeklinde iki kısma ayırarak inceledik. Söz konusu kelimeler "karşıtsal dilbilim" bağlamında tahlil edilmiştir. Ayrıca gerek Arapça'da ve gerekse Türkçe'de ele almış olduğumuz kelimelerin kültürel bir arka plana sahip olup olmadıkları belirtilmeye çalışılmıştır.

Son olarak özellikle çalışmamda bana nezaret eden danışmanım Yrd. Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN'e, tezimi bizzat okuyarak görüş, eleştiri ve

tavsiyelerini ileten Yrd. Doç. Dr. Eyüp AKŞİT'e, kıymetli değerlendirmeleriyle bana çalışmamda yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Hesham Mohammed İbrahim MOTAWA'ya (د. هشام محمد إبراهيم مطاوع), çalışmayla ilgili her konuda bana yardımcı olan Yrd.

Doç. Dr. İzzet MARANGOZOĞLU'na ve hiçbir zaman benden yardımlarını esirgemeyen eşim Öğr. Gör. Ahmet Yasin KÜÇÜKTİRYAKİ'ye teşekkürlerimi sunarım. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Müşerref KÜÇÜKTİRYAKİ

2017 / İZMİR

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
V. DİLLER ARASI ETKİLEŞİM	3
A. Etkileşimin Sebepleri	4
1. Dil Dışı Sebepler	4
2. Dil İçi Sebepler.....	5
B. Etkileşimin Sonuçları	6
V. ARAP DİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	6
A. Arap Dilinin Genel Özellikleri	6
B. Arap Dilinin Tarihi Devreleri	7
C. Arap Dilinin Konuşulduğu Bölgeler	9
D. Arap Dilinin Cümle Yapısı	11
VI. TÜRK DİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	11
A. Türk Dilinin Genel Özellikleri	11
B. Türk Dilinin Tarihi Devreleri	13
C. Türk Dilinin Yapı Özellikleri	14
D. Türk Dilinin Ses Özellikleri	15
E. Türk Dilinin Cümle Yapısı	16

F. Türk Dilinin Konuşulduğu Bölgeler	16
--	----

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİN TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. ARAPÇA TÜRKÇE ARASINDAKİ ETKİLEŞİM	18
A. Etkileşimin Genel Sebepleri	19
B. Etkileşimin Özel Sebepleri	19
1. Arapça'nın Din Dili Olması	19
2. Türk İslam Devletlerinde Arapça'nın Yoğun Kullanımı	21
3. Tercüme Faaliyetleri	23
C. Etkileşimin Sonuçları.....	24
II. ARAPÇA'NIN TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ETKİ ALANLARI.....	25
A. Kelime Hazinesi	25
B. Cümle Kalıpları	28
C. Söz Dizimi Kuralı	32
III. TÜRK DİLİNİN ARAPÇA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	36
IV. DİL KÜLTÜR İLİŞKİSİ.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE'DEKİ ARAPÇA KÖKENLİ TENVİNLİ KELİMELEK VE ANLAM MUKAYESESİ

I. TENVİN.....	40
A. Tarifi	40
B. Çeşitleri	40
C. İsmın Tenvin Almasına Engel Durumlar	42
II. KÖK VE HEDEF DİLDE TENVİNLİ KELİMELEKİN ÖZELLİKLERİ ..	43
A. Arapça'da Tenvinli Kelimeler	43
B. Türkçe'de Tenvinli Kelimeler	44
III. TÜRKÇE'YE GEÇEN TENVİNLİ KELİMELEK VE ANLAM MUKAYESESİ.....	46
A. Telaffuzunda Değişme Olan Tenvinli Kelimeler	46

B. Telaffuzunda Değişme Olmayan Tenvinli Kelimeler	59
V. DEĞERLENDİRME	155
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	160
EK-1. MUKAYESELİ TAHLİLİ YAPILAN KELİMELER TABLOSU	169
EK-2. AKADEMİK ÖZGEÇMİŞ	170

KISALTMALAR

a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.e.	: adı geçen eser
bk.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
r.a.	: radiyallâhu anh
s.a.s.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
Thk.	: Tahkik eden
Tsz.	: tarihsiz
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınevi
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
y.y.	: Yer yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Araştırmamızda öncelikle genel olarak Arapça'nın Türkçe üzerindeki etkisine değindik. Bu bağlamda diller arası etkileşimin genel sebepleri üzerinde durduktan sonra Arapça ve Türkçe arasındaki özel ilişkinin tarihsel seyrine temas ettik. Daha sonra bu iki dil arasındaki etkileşimin sonuçlarına ulaşmaya çalıştık.

Çalışmamızın asıl konusu Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan kelimelerdir. Özellikle de Arapça'da tenvinli olarak kullanılan ve Türkçe'ye de aynı hal üzere geçmiş olan kelimeler asıl konumuzu oluşturacaktır. Tabii ki Arapça'dan Türkçe'ye kelime geçişi çok yoğun olmuştur. Bizim çalışmamız tenvinli kelimeler hakkındadır. Arapça'dan geçen tenvinli kelimelerin sayısı da epeyce fazla olduğundan biz çalışmamızı resmi bir yayın olması dolayısıyla Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde yer alan ve en fazla kullanılan 100 kelimenin her iki dil açısından mukayeseli tahlili ile sınırladık.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırmamız her iki dil arasındaki illişkiyi ortaya koyan diğer çalışmalarla sadece bu yönüyle benzerlik arz etse de etkileşime konu kelimelerin asıl dilde "tenvinli" olma özellikleri söz konusudur. Bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca Arapça'nın Türkçe üzerinde sadece kelime hazinesi açısından değil Türkçe'nin cümle yapısına etkisini ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızda öncelikle diller arası etkileşimi ve Arapça ile Türkçe'nin genel bir takım özelliklerini ele aldık. Bu bağlamda konuyla ilgili Arapça, Osmanlıca ve Türkçe olarak yazılmış gerek klasik gerek modern eserlerden istifade ettik ve kaynakçada söz konusu eserleri zikrettik.

Tezimizin esas konusu olan kelimelerin tespitinde kaynak olarak Türk dil Kurumunun *Türkçe Sözlüğü*'nü esas aldık. Söz konusu sözlüğü sadece kelimelerin tespiti için esas aldık. Ancak kelimelerin anlamlarını bu sözlük dışında Ferit

Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat*'ını ve İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlüğü*'nü de kullandık.

Çalışmamıza konu olan kelimelerin asıl dildeki köken ve anlamlarını ortaya koyabilmek içinse Ferahidi'nin (ö. 170) *el-Ayn*'ını, Ebu Bekr el-Ezdi'nin (ö. 321) *Cemheretü'l-Lüğa*'sını, Herevi'nin (ö. 370) *Tehzibü'l-Lüğa*'sını, Cevheri'nin (ö. 393) *Sıhah*'ını, İbn Manzur'un (ö. 711) eseri *Lisanu'l-Arab*'ı ve ayrıca diğer modern-klasik mucevherleri kullanmaya özen gösterdik.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma genel olarak tüm diller arasındaki özelde ise Arapça ve Türkçe arasındaki etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçları üzerinde olduğu için öncelikle diller arası etkileşim konusu ele alınacaktır. Kaynak dil Arapça ve hedef dil Türkçe hakkında kısa bir bilgilendirme sonrası Arap dilinin Türkçe, Türkçe'nin de Arap dili üzerindeki etkisinden bahsedilecektir.

Son olarak Arapça'dan Türk diline geçmiş olan fethalı tenvinli kelimeler her iki dildeki anlamları ve cümle içindeki görevleri açısından mukayese edilecektir. Bu son husus çalışmanın yöntemini ortaya koymada önem arz etmektedir. Tezin son bölümünde Arapça'dan Türkçe'ye geçen fethalı tenvinli kelimeler "karşıtsal dilbilim" (علم اللغة التقابلي / contrastive linguistics) bağlamında değerlendirilecektir.

Burada bir karışıklığı engelleme adına kısa bir açıklama yapmamız gerekmektedir.

Dilbilimin birden fazla alt dalı mevcuttur. Bunlardan ikisi karşıtsal dilbilim (contrastive linguistics / علم اللغة التقابلي) ve karşılaştırmalı dilbilim (comparative linguistics / علم اللغة المقارن) alanlarıdır. Karşıtsal dilbilim diller arası benzeşen yönleri ön plana çıkartan ve yabancı dil öğretiminde sıkça başvurulan bir yöntemdir ve uygulamalı dilbilimin (applied linguistics / علم اللغة التطبيقي) alt dalıdır. Karşılaştırmalı dilbilim ise tarihsel dilbilim olarak da isimlendirilir. Bu alan dillerin geçirdikleri tarihsel süreci de dikkate alarak kelime, cümle yapısı ve benzeri konulardaki ortak yönlerinden hareketle aralarında akrabalık olup/olmadığı gibi meseleleri inceleyen dilbilim alanıdır.

Çalışmanın son bölümünde ele almış olduğumuz Arapça kökenli ve her iki dilde kullanımı söz konusu olan fethalı tenvinli kelimeler tahlil edilirken, daha önce de ifade edildiği gibi karşıtsal dilbilim metodu uygulanmış ve aşağıdaki adımlar takip edilmiştir.

1. Öncelikle Arapça kelimenin kök halinden ele aldığımız şekle gelişine değindik.
2. Daha sonra kelimenin gerek kök ve gerekse ele aldığımız müştak haliyle hangi anlamlara geldiğini ortaya koyduk.
3. Bir sonraki adımda kelimenin Arapça bir cümlede hangi görevlerde kullanıldığını örneklerle ortaya koymaya çalıştık.
4. Türkçe'ye geçmiş olan tenvinli kelimenin Türkçe'de kazandığı anlam ve Türk dilinde cümle içerisinde durumu hakkında bilgi verdik.
5. Ele almış olduğumuz kelime özel bir sebeple Türkçe'ye intikal etmişse bunu ortaya koymaya çalıştık.
6. Son olarak kelimenin Türkçe'ye geçtikten sonra, daralma/farklılaşma vb. şekilde bir anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığını ifade etmeye çalıştık.

Tahlilini yapacağımız kelimeler kaynak ve hedef dildeki anlamlarının aynı olup/olmaması, cümle içerisindeki görevleri, telaffuzlarında bir değişimin olup/olmaması ve benzeri pek çok açıdan tasnif edilebilir. Ancak ilk iki şekilde bir tasnif yapıldığında bazı kısımlarda çok az kelime olabilmektedir. Biz bu orantısızlığı giderebilmek adına kelimeleri hedef dilde kelimenin telaffuzunda değişme olup/olmaması açısından tasnif ettik.

V. DİLLER ARASI ETKİLEŞİM

Dil veya lisan, insanlar arasında tabii bir iletişim vasıtasıdır. Ayrıca dil kendisine has kuralları olan ve bu kurallarla gelişim gösteren canlı bir varlık, temeli tarihin hakkında bilgi sahibi olunamayan dönemlerinde oluşturulmuş bir gizli anlaşmalar düzeni, seslerden oluşan toplumsal bir kurumdur.¹

İnsanların birbirlerinden etkilenmesi ne denli fitri bir durumsa insanların kullandığı ve karşılıklı anlaşmaları için bir alet olan dillerde de aynı durum söz

¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul 2008, s. 3

konusudur. Diller arası etkileşim asıl itibariyle kültürler arası etkileşim olarak da ifade edilebilir. Zira dil yaşayan kültür olarak da ifade edilebilmektedir.² Birbirleriyle bir şekilde iletişime geçmiş olan tüm milletlerin dilleri de birbirlerinden doğal ve zorunlu olarak etkilenmiştir. Bu öylesine bir zorunluluktur ki birbirleriyle aynı dil ailesine mensup olmayan yani akraba olmayan diller arasında da etkileşim kaçınılmaz bir gerçekliktir. Mesela Türkçe'yle Arapça bunun en güzel örneklerindedir. Bu etkileşim neticesinde her iki dil de diğerine gerek kelime gerek cümle yapısı açılarından etki ederler.

Etkileşim, farklı dil ve kültürlerle sahip toplumların birarada yaşadığı bölgelerde dillerin çehresini değiştirecek kadar yoğun olabilmektedir.

Şimdi diller arası etkileşimin sebeplerine kısaca değinmek istiyoruz.

A. Etkileşimin Sebepleri

Diller arası etkileşimin sebeplerini iki ana başlıkta ele alabiliriz. Bunlardan ilki dil dışı ikincisi ise dil içi sebeplerdir. Bir dilin diğer dillerden etkilenmesi genelde dil dışı sebeplerle ilişkili olarak değerlendirilmektedir.³

1. Dil Dışı Sebepler

Dil dışı sebeplerden kasıt toplumun muhatap olduğu sosyal, siyasi, kültürel⁴, ticari ve en önemlisi de dini ve edebi etkileşimler sonrası dilin kelime hazinesi ve bilgisi bölümünün biçimlenmesidir.⁵ Türklerin İslam'ı kabulünden önce Uygurca döneminde Budizm ve Maniheizm gibi dinlere ait terimler dilde mevcuttu. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi sonrası İslam'ın temel kaynaklarının dili olan Arapça Türkçe'yi yoğun şekilde etkilemiştir. Sosyal, kültürel ve ticari etkileşimin dile yansımalarına ise şu örneği verebiliriz: Kristof Kolomb'un Haiti'de gördüğü bir çeşit salıncak yatak batı Kızılderililer'i arasında hamaka şeklinde isimlendirilmiştir.

² Musa Alp, "Kelimelerin Göçü: Türkçe Nispet Eki -ci'nin Şam Bölgesi Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Adana 2007, sy. 7, s. 179-180

³ Nermine Memmedova, "Akraba Olmayan Dillerin Birbirine Etkisi ve Bu Etkileşimin Sonuçları", *Milli Folklor Dergisi*, 2009, sy. 83, s. 121

⁴ Memmedova, *a.g.m.*, s. 121

⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 1990, s. 137

Sonraları denizciler vasıtasıyla bu yatak Avrupa'ya geçmiş Fransızca hamac, Almanca'da "die hängematta" ve Türkçe'de "hamak" olarak anılmaya başlamıştır.⁶

Dil dışı sebepler olarak zikrettiğimiz unsurların gücü nispetinde dilden dile aktarım söz konusu olmaktadır. Söz konusu unsurlardan herhangi biri bağlamında ilişki zayıfsa daha az, güçlüyse daha fazla kelime ya da kelime grubu hedef dile intikal etmektedir. 19. yüzyılda Tanzimat sonrası süreçte Türk yazarlar Fransız edebiyatıyla yakından ilgilenmişler ve sıkça bu dil kaynakları unsurları kullanmışlardır. Bu, bahsettiğimiz prensibin sadece basit bir örneğidir.⁷ Teknolojik gelişmelerle ve teknoloji ihracıyla ön planda olan Batı medeniyeti ve özellikle de İngilizce kelimelerin günümüzdeki tüm dilleri etkilemesi de ayrı ve önemli bir örnek olarak zikredilebilir.

2. Dil İçi Sebepler

Dillerin birbirleriyle olan etkileşiminde dil içi sebeplerden kastımız ise yeni ortaya çıkan eşya, anlam veya kavramları ifade için kelime bulunmayışı neticesinde dilde ortaya çıkan kelimeler ve diğer dil kullanım ihtiyaçlarının dilbilimsel ve eş görünümlü olarak giderilmesidir.⁸ Mesela teknolojik yeni bir aletin üretilmesiyle bu teknolojiyi kullanan tüm milletler kendi dillerinde bu yeni eşyaya bir isim bulmak durumundadırlar. Bunu başarabilen milletler dillerini geliştirmiş ve zenginleştirmiş olurlar. Ancak söz konusu eşya için tam bir karşılığın söz konusu olmadığı durumlarda kaynak dildeki kelime aynen alınabilmektedir. Elbette farklı dillerden alınan kelimelerin hedef dili ortadan kaldıracak şekilde yoğun olması ideal bir durum değildir. Ancak zikrettiğimiz ölçüyü aşmayan makul seviyedeki yabancı kökenli kelimelerin bir zenginlik olabileceğini de göz ardı etmemeliyiz. Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki dil içi sebepler elbette dil dışı sebeplerle doğru orantılı olarak etkileşimde rol almaktadır. Bu konuda hem geçmişten hem günümüzden bolca örnek zikretmek mümkündür.

⁶ Aksan, *a.g.e.*, s. 137

⁷ Memmedova, *a.g.m.*, s. 125

⁸ Memmedova, *a.g.m.*, s. 121

B. Etkileşimin Sonuçları

Başlangıçta ifade etmemiz gerekmektedir ki şayet etkileşime konu anlam hedef dilde daha önce mevcut değilse yeni bir kelime geçişi; hedef dilde yakın da olsa söz konusu anlam mevcutsa bir kelimenin yerini kaynak dilden gelen yeni kelimenin alması durumu söz konusu olmaktadır. Dillerin birbirini etkilemesiyle intikali en çok söz konusu olan öğeler, sözcüklerdir. Mesela Türkçe'deki uçmak kelimesi yerini Arapça'dan gelen cennet'e, tamu kelimesi ise yerini cehennem kelimesine bırakmıştır.⁹

Diller arası ilişkiler sonucu sadece sözcükler değil bazı söz dizimi kuralları¹⁰ veya cümle kalıpları da intikal edebilmiştir. Mesela ilgi zamiri olan "ki" ile kurulan tüm kalıpların Farsça'dan intikal etmesini bu duruma örnek gösterebiliriz.¹¹ Dilden dile cümle intikali de söz konusu olmuştur. Buna örnek olarak yaygın şekilde kullanılan "*selamun aleykum*" şeklindeki İslami selamlaşma ifadesini örnek gösterebiliriz.

Netice olarak dünya üzerinde safkan bir medeniyet veya kültür yoktur. Dolayısıyla milletlerin medeniyet ve kültürlerinin en önemli ögesi olan diller arasında da safkan kalabilmiş olanı yoktur diyebiliriz.

V. ARAP DİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Arap Dilinin Genel Özellikleri

Arapça Sâmi diller ailesine mensuptur.¹² Bu dil ailesinin eski Mısır dilini de içine alan bir Hâmî-Sâmî köke bağlı olduğu ifade edilmektedir. Sâmi diller doğu (Bâbil ve Asur dillerinin aslı olan Akadca) ve batı (Fenike, Nabatî ve İbrânî dillerini kapsayan Ken'ânî diller ve Ârâmî dilinin içerisinde mevcut olduğu kuzeybatı grubu ile eski ve yeni lehçeleriyle Habeşçe, güney ve kuzeybatı Arapçası'nın oluşturduğu güneybatı Sâmi diller grubu) olmak üzere iki büyük kola ayrılır.¹³

⁹ Aksan, *a.g.e.*, s. 138

¹⁰ Aksan, *a.g.e.*, s. 138

¹¹ Aksan, *a.g.e.*, s. 139

¹² Mahmud Fehmi Hicazi, *İlm-u Lüğati'l-Arabiyye*, Dar-u Ğarîb tsz., s. 132; Komisyon, "Arapça", *Büyük Lüğat Ansiklopedisi*, Meydan Yay, İstanbul 1969, I, 625

¹³ Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 282

Arap dilinin en özelliği onun İslam dininin dili olmasıdır. Zira Kuran bizzat kendi dilinin Arapça olduğunu şu ayetle bildirmektedir: “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ”¹⁴ “Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik”¹⁴ Arapça da gelişimini ve bilimsel bir esasa oturtulmasını Kur'ân-ı Kerim'e borçludur. Çünkü “nazil oluşunun üzerinden çok geçmeden nahiv kuralları ayetlerin kurallarına dayandırılmıştır. Hatta Sibeveyh (ö. 180/796) eserinde nahve dair Kuran'dan üç yüz adet örnek göstermiştir.¹⁵ Bu husus o kadar önemlidir ki Arapça'nın diğer dillere etkisi de daha çok bu yönüyle söz konusu olmuştur. Bu konuyu “Din Dili” başlığında biraz daha detaylandıracağız.

Arapça'nın bir diğer özelliği de onun çekimli bir dil olmasıdır. Arapça'nın sarf yapısı sayesinde lafızlarının çoğalmasa söz konusudur. Arap dili ilimleri arasında yer alan iştikak¹⁶, ibdal¹⁷, itbâ¹⁸, ta'rib¹⁹, müsellesât²⁰ ve naht²¹ gibi hususlar Arapça'nın bu özelliği bağlamında ifade edilebilir.²²

B. Arap Dilinin Tarihi Devreleri

Arapça'nın tarihi, gelişimi ve yayılma dönemleri bütünüyle ele alındığında ve bazı ara dönemle birlikte ele alındığında sadeleştirilmiş bir plan içerisinde şöyle özetlenebilir:²³

1. Eski Arapça: Eski Arapça'nın hususiyetleri ve geçirdiği safhalar hakkındaki bilgiler bazı eski kitâbelere, Araplar'la ilişki kurmuş toplumların metinlerinde geçen kabile, kişi ve mekân isimlerine dayanmaktadır. Bugün en eski Arapça belge olarak kabul edilen ve milâttan önce 853-626 yılları arasında

¹⁴ Yusuf, 12/2

¹⁵ Corci Zeydan, *Târihu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyeti*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2011, II, 15

¹⁶ Aralarında anlam ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden türetilmesi anlamında bir Arap dili terimidir.

¹⁷ Arap dilinde ve kıraatlerde bazı kelimelerdeki harf değişimlerini belirten terimdir.

¹⁸ Bir kelimeyi, tekid (vurgulama) amacıyla aynı vezne sahip diğer bir kelimenin takip etmesidir.

¹⁹ Yabancı kelime ve terimlerin Arapçalaştırılması anlamındadır.

²⁰ Bir harekesinin değişmesiyle aynı veya farklı mânalarda üç kelime teşkiline imkân veren lafız grupları için kullanılan terimdir.

²¹ Birden fazla kelimedenden yeni bir kelime elde etme anlamında sözlük bilimi terimidir.

²² Mahmud Esad, *Lisan-ı Arab*, 241; Emanullah Polat, “Kuran Dili Arapça'nın Yapısı ve Bazı Özellikleri”, *Turkish Studies*, sy. 9/2 2014, s. 1796-1799

²³ Çetin, *a.g.m.*, III, 282

Asurlular'ın Aribiler'e (Arubu veya Urbu) karşı yaptıkları savaşlara dair Asurî metinlerinde kırk kadar özel isim yer almaktadır.²⁴

2. Klasik Arapça: Klasik Arapça ifadesiyle mevcut en eski edebî metinlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde gördüğümüz, daha sonraları da Arapça'nın yayıldığı bölgelerde din, şiir, edebiyat, ilim ve benzeri alanlarda kullanılan, lehçeler üstü Arap dili kastedilmektedir. Bu dil çeşitli bölgelerde, daha İslam öncesinden bugüne kadar var olan farklı lehçelerin yanında kendisine özel bir gelişim grafiğı çizmiştir.²⁵

Klasik Arapça'yı temsil eden metinler şunlardır: Kadîm şairlerin (cahiliyye, muhadramûn ve İslâmî devrin ilk şairlerinin) şiirleri, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in ve ilk halifelerin resmî haberleşme yazışmaları, hadis, eyyâmü'l-Arab'a dair mensur parçalar ve meseller.²⁶

3. Orta Arapça: İslâmiyet'in Arapça üzerindeki tesiri yoğun ve süreklilik arz etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm fasih Arapça'nın çatısını, esaslarını tesbit için tam bir mihenk olmuştur. Süreç içerisinde yaşam tarzı, düşünce, duygu ve zevklerinde değişimler söz konusu olan Araplar pek tabii olarak dillerinde de bir takım değişmeler söz konusu olmuştur. Üstelik Arapça çok geçmeden mevcut sınırlarını aşarak doğduğu bölgeden çok uzaklara, başka lisanların konuşulduğu ülkelere yayıldı. Bunun sonucu olarak da önce İslam'ın ve dilin sahiplerinin hayatına, daha sonra bütün yönleriyle İslâm medeniyetine bağılı olarak günümüze kadar devam edegelen, halen de devam etmekte olan bir gelişme safhası yaşadı. Orta Arapça devresinden kastedilen kısaca bu şekildedir.²⁷

4. Modern Arapça: Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Arap dünyası ile Avrupa arasında yakın bir temas devri başladı. Napolyon'un Mısır'a gerçekleştirdiğı sefer (1798) yeni dönem için milat kabul edilmiştir.²⁸ Napolyon, Mısır'da Arapça eserler neşretmek üzere bir matbaa, rasathane, kimya laboratuvarı, tiyatro, kütüphane kurmuş, iki okul açmış, iki Fransızca gazete çıkartmıştı. Bu tarihten çok kısa bir süre sonra (1805) Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Avrupa okullarındaki eğitim

²⁴ Döneme ait detaylı bilgi için bkz. Hicazi, *a.g.e.*, s. 217 vd.; Ayrıca bkz. Çetin, *a.g.m.*, 282 vd.

²⁵ A. Schaade, "Arabistan", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 313; Çetin, *a.g.m.*, 282

²⁶ Çetin, *a.g.m.*, 283

²⁷ Çetin, *a.g.m.*, 283

²⁸ Hassan Temmam, *Menahicu'l-Bahs fi'l-Lüğa*, s. 26-27

metodlarının ve programlarının uygulandığı çeşitli seviyelerde ve çok sayıda yeni okullar açtı. Bütün bu temaslar ve etkileşimler, yeni ve Arapça'da yabancı anlamların ifade edilme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.²⁹ İşte eski ve yeni dönem arasında bir karakter arz eden modern Arapça'nın ortaya çıkışı bu ve benzeri sebeplere dayanmaktadır.

5. Mahallî Lehçeler: Bütün dilciler dillerin büyük çoğunluğunun bir açıdan farklılaşmış mahalli bir takım lehçelere sahip olduğunu ifade etmektedirler. Bunun sosyal, siyasi, dini, iktisadi ve edebi yönlerden pekçok gerekçesinden bahsedilebilir. Nitekim Arapça da ilk asırlardan itibaren farklı lehçeleri bünyesinde barındırmıştır. Bu lehçeler sosyal çevre ve dili ya da lehçeyi kullanan toplulukların farklılaşmasıyla müfredat ve kural gibi açılardan da farklılık arz edegelmiştir.³⁰ Arapça'nın konuşma dili olduğu bazı ülkelerde ortak yazı dilinin yerine mahallî lehçenin getirilmesi fikrinin düşünüldüğü de olmuştur.³¹ Ancak lehçeler arasındaki farklılaşmayı hızlandıracak, Arap dünyasının geçmişteki ve bugünkü değerlerinden ortaklaşa faydalanabilme kapısını kapayacak ve sonuçta siyasî sınırların bölemediği bir kültür birliğini parçalama ihtimali olan bu düşünceler revaç görmemiştir.

C. Arapça'nın Konuşulduğu Bölgeler

Aslen Arap yarımadasına has bir dil olan Arapça VII. asırdan itibaren İslam'ın yayılmasıyla çok geniş bir coğrafyaya yayılmış, İslâm'ın kültürel olarak baskın olması ile birlikte zaman içinde Önyasya, Mısır ve Kuzey Afrika'nın yerel dillerine baskılamış ve bu bölgelerin de dili haline gelmiştir. Zamanla İspanya'dan Güneydoğu Asya'ya kadar geniş bir coğrafyanın üst kültür dili olmuştur. Arapça halihazırda Fas'tan İran sınırına kadar yaklaşık 300 milyon insanın anadilidir.³² Dolayısıyla Arap dili, Arabistan Yarımadası'yla sınırlı kalmamıştır.

İslâm'la birlikte, bir din ve siyaset dili olarak pek çok ülkeye Arapça var olmuştur. Öyle ki, neredeyse Arap dili kadar yaygın bir dil yoktur. Rumca ile Latince genel olarak fikri ve idari alanlarda kullanılan bir iletişim aracı şeklinde Arap diliyle

²⁹ Çetin, *a.g.m.*, 285

³⁰ Ramazan Abdu't-Tevvab, *el-Medhal ila İlmi'l-Lüğa*, s. 167

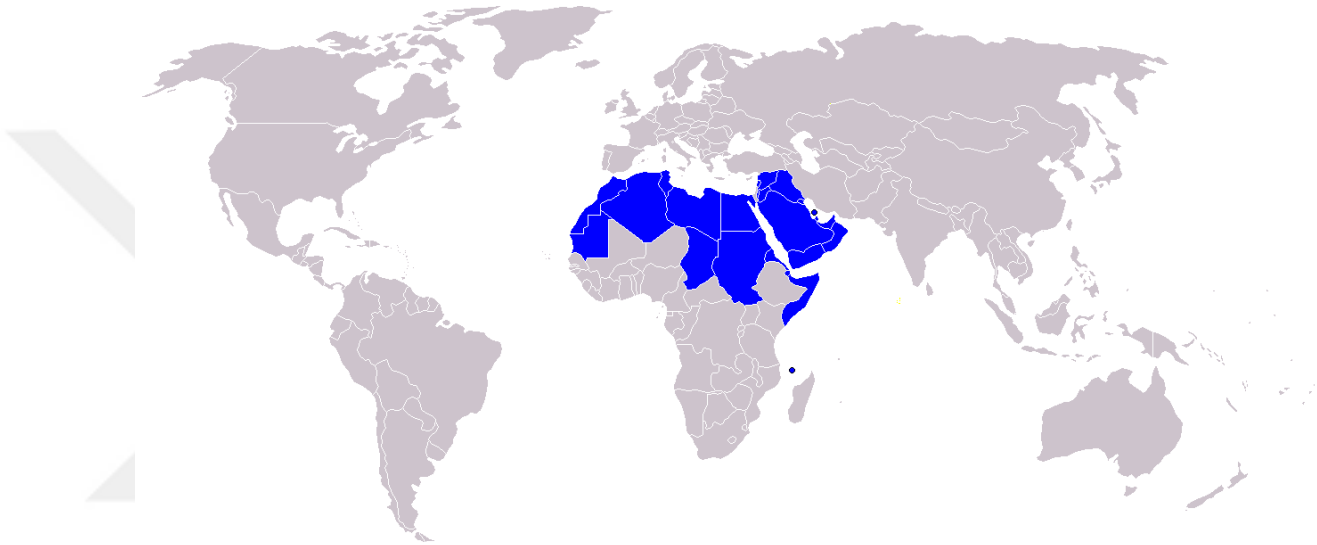
³¹ Çetin, *a.g.m.*, 285-286

³² Dr. Khaled Huthaily, *The Arabic Language*, <http://www.umt.edu/arabic/arabic.php> (Erişim Tarihi: 11.01.2016)

birlikte bulunmuş olsa da Arapça kadar yaygınlık kazanamamıştır. Arapça; İspanya'da, ekvator hattına kadar Kuzey Afrika'da, Java'ya kadar güney Asya'da, Kazan'a kadar Rusya'da yayılmıştır.³³

Arap dilinin yayılmasında iki farklı gerekçeyle iki yönde söz konusu olmuştur:

1. Yazı dili olması hasebiyle bütün İslâm ülkelerinde,
2. Konuşma dili olarak sadece kuzey Afrika'da Mısır'dan Fas'a kadar olan bölgede yayılmıştır.³⁴

Resim: Dünya üzerinde Arapça konuşulan bölgeler (Koyu Renkli Bölge)

Ayrıca Arapça, sayıları bir milyarı geçen Müslümanın ibadet dili olmasının yanı sıra; Suudi Arabistan, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri gibi 22 Arap ülkesinin resmi dilidir. Arap dilinin dünyadaki önemi ve rolünün büyüklüğü sebebiyle, Birleşmiş Milletler örgütü 18 Aralık 1973'te Arapçayı altıncı resmi dil kabul etmiştir.³⁵

³³ Esad, *a.g.e.*, s. 253

³⁴ Esad, *a.g.e.*, s. 253

³⁵ Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi, <http://ask.un.org/faq/14463> (Erişim Tarihi: 11.01.2016)

D. Arap Dilinin Cümle Yapısı

Cümle sözlükte “bir araya getirmek, toplamak, akıcı olmak, yağın erimesi, güzel/hoş olmak” gibi anlamlara gelmektedir.³⁶ İstılahta ise aralarında isnad bulunan iki kelimeden oluşan söz şeklinde tarif edilir.³⁷

Arapça’da bir yapının cümle olarak tanımlanabilmesi için en az iki ögenin zorunlu olarak var olması ve birbirlerine isnadı gereklidir. Bunlardan biri, kendisinden söz edilen yani müsnedün ileyh (mübtedâ ya da fâil/özne), diğeri de sözü geçenin ne olduğunu ya da ne yaptığını bildirir ki buna da müsned (haber/yüklem) denir. Cümle yahut kelim bu iki öge üzerinde bina edilir. Cümle kurmak, yargı bildirmek, duygu ve düşüncüyü başkasına iletme için bu iki unsur zorunludur.³⁸

Arapçada tam veya nakıs bir fiille başlayan cümleye fiil cümlesi denir. Basit fiil cümlesi isnâd tarzına göre fiil ve fâilden oluşur.

Mesela “كَتَبَ عَلِيٌّ” (*Ali yazdı*) cümlesi fiille başladığı için bir fiil cümlesidir.

İsimle başlayan cümleye Arapçada isim cümlesi denir. Mesela “عَلِيٌّ أَكْبَرُ مِنْ أَهْمَدَ” “*Ali Ahmet’ten daha büyüktür*” cümlesi bir isim cümlesidir. Cümle başında bulunan isimden önce gelen harfler cümle için temel niteliğine zarar vermez.³⁹

Arapça’da öğelerin dizilişi fiil cümlesinde genelde fiil, fail, meful şeklindedir. İsim cümlesinde ise yine genellikle mübteda ve haber şeklindedir. Bazı durumlarda öğeler yer değiştirebilmektedir.

VI. TÜRK DİLİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. Türk Dilinin Genel Özellikleri

Türk halklarının ve topluluklarının tarihi süreç içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılmasına paralel olarak yine geniş bir coğrafyada kullanılan Türk dili dünya üzerindeki en önemli dillerdendir. Ancak buna rağmen bozkır devri Türk kültür

³⁶ Herevi, *Tehzibü’l-Lüğa*, XI, 74; Cevheri, *Sihah*, II, 544; İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, XI, 127-128

³⁷ İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-Neda ve Bellü’l-Sada*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1383, s. 43-44; Abduh er-Racihi, *el-Tatbîku’n-Nahvî*, s. 14

³⁸ İbn Hişam, *a.g.e.*, s. 44; er-Racihi, *a.g.e.*, s. 93

³⁹ Tahirhan Aydın, *Arapça ve Türkçe’de Cümle Yapısı*, s. 79

yaşantısına dair orjinal Türkçe kaynak bulunmamaktadır. Bu döneme ait Türk kültür yaşantısına dair bilgileri Türklerle komşuluk etmiş diğer milletlerden elde edildiği ifade edilir.⁴⁰

Türk yaşayışının ikinci devresini teşkil eden Balçık döneminde pekçok Türk devleti kurulmuş Türkçe Türklerin arasına katılan yabancı halkların etkisiyle yabancı dil ve medeniyetlerin etkisi altına girmiştir. Bu nedendir ki, Türk dili ve filolojisi araştırmalarında Sinoloji, Hindoloji, Arap ve Fars Filolojileri gibi alanları da tanımak gerekmektedir.⁴¹

Türk yazı dilinin tarihi ise miladi VII. veya VIII. yüzyıllarda ortaya konmuş olan Orhon Abidelerinde yer alan yazıtlara dayanmaktadır.

Dünya dilleri arasında Türkçe, dilcilerin yapmış olduğu tasnife göre Altay Dilleri grubuna dâhildir. Ancak daha sonraları yapılan başka bir tasnifte ise Ural Altay dil grubunda olduğu ifade edilmiştir.⁴² Türkçe'nin ait olduğu dil ailesi ile ilgili değerlendirmeler neticesinde günümüzde Türkçe'nin Altay dil ailesine ait olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.⁴³ Ancak Türkçe'nin bu dillerle ilişkisi akrabalıktan değil benzer özelliklerden dolayıdır.⁴⁴

Bugün yaklaşık 220 milyon insan tarafından konuşulan Türkçe, bu yönüyle Ural Altay veya Altay dil grubundaki diğer dillerin önüne geçmektedir.⁴⁵ Ayrıca Türkçe yapı bakımından eklemeli diller grubuna dâhildir.⁴⁶

Türkçe'de, Arapça, Fransızca ve Almanca'da olduğu gibi kelimelerin erillik ve dişillikleri söz konusu değildir.⁴⁷

⁴⁰ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, s. 1

⁴¹ Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 1

⁴² Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 10; Şükrü Halûk Akalın, *Türk Dili: Dünya Dili*, s. 1

⁴³ Akalın, *a.g.e.*, s. 1

⁴⁴ Nuri Yüce, "Türk", *DİA*, XXXXI, 497

⁴⁵ Akalın, *a.g.e.*, s. 1

⁴⁶ Kelime köklerinin değişmeyip sonlarına veya başlarına ekler konarak farklı kelimelerin türetebildiği diller eklemeli diller sınıfına dahildir. Bu tür dillerde her bir hece, kelime anlamını değiştiren bir görev alabilmektedir. Türkçe, Fince, Japonca, Korece, Macarca gibi diller morfolojik olarak bu gruba dahildir. Cevat Heyet, *İki Dilin Karşılaştırılması*, (çev: Mürsel Öztürk), s. 7

⁴⁷ Hüseyin Ağca, *Türk Dili*, s. 39

B. Türk Dilinin Tarihi Devreleri

Türk dili Eski, Orta ve Yeni Türkçe olmak üzere üç dönemde incelenmektedir.⁴⁸

1. Eski Türkçe (6-10. ASIRLAR): Türklerin İslam'dan önce Asya ve Doğu Türkistan'da çeşitli alfabelerle üretmiş oldukları anıt ve eserlerin dilidir. Göktürk ve Uygur dönemleri şeklinde iki dönemde incelenir.

Budizm, Manihaizm, Nesturilik gibi çeşitli dinleri kabul eden Uygurların kelime hazinelerinde Çince'den, Soğdca'dan, Sanskritçe'den, Toharca gibi muhtelif dillerden iktibaslarla yabancı kelimelerin oranında ve kullanım sıklığında Göktürkçeye göre artış söz konusudur. Orhon kitabelerinde yabancı menşeli sözcüklerin oranı %1'in altında iken Uygur metinlerinde %2 ile %5 arasında değiştiğini, kimi yerlerde %12'ye kadar yükseldiğini belirtir. Türklerin İslam'a girmesiyle birlikte bu sefer de Arapça, Farsça sözcükler Karahanlı dönemi eserlerinden itibaren Türk yazı dillerinde görülmeye başlanır.⁴⁹

2. Orta Türkçe (10-19. ASIRLAR): Türklerin İslam'ı din olarak benimsemelerinden sonra Doğu Türkistan'da Karahanlı Türkçesi'yle (XI-XIII. yüzyıllar) başlar; Mâverâünnehir'de Hârizm Türkçesi (XIII-XV), doğuda Çağatayca (XV-XIX), batıda İdil (Volga) Bulgarçası (XIII-XIV), Kuman-Kıpçak Türkçesi (XIII-XVII), Mısır ve Suriye'de Memlük Kıpçakçası (XIII-XVI), Anadolu'da Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XIV) ve Osmanlıca ile (XV-XX) devam eder.

Osmanlı Türkçesi olarak isimlendirilen Türkçe'nin XVI. asırdan XX. asra kadar olan döneminde Arapça, Farsça dil bilgisi kuralları ve öğeleri de dilin yapısına etki etmeye başlamıştır.⁵⁰ Alıntı kelimelerin çoğullarının Türkçe'deki çoğul ekiyle değil Arapça ve Farsça'daki özgün çoğul biçimleriyle kullanılması: kitaplar yerine kütüb, şairler yerine şuara, yetimler yerine eytam, memurlar yerine memurin vb. hususlar gözlemlenmektedir.⁵¹

⁴⁸ Yüce, *a.g.m.*, 574

⁴⁹ Muhsin Macit – Olcay Saltık, *Türk Dilinin Diğer Dillerle Etkileşimi*, s. 5

⁵⁰ Arapça nahiv kurallarının Türkçe dilbilgisi kurallarıyla benzer yönleri hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Yasin Küçükçiyay, "Arapça Nahiv Kurallarının Türkçe Dilbilgisi Kurallarıyla Mukayeseli Öğretimi", *II. Uluslararası Arapça Öğretimini Geliştirme Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Akdem Yay., İstanbul 2017, ss. 214-230

⁵¹ Muhsin Macit – Olcay Saltık, *a.g.e.*, s. 8

3. Yeni Türkçe: Bu dönem Türkiye Türkçe'sinin başlangıcı olarak kabul edilir. Türkiye Türkçesi'nin tarihine göz atıldığında Osmanlı Türkçesi'nin son dönemleriyle Cumhuriyet sonrası Türkçe'nin ilk yılları iç içe girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nin hazırlıkları II. Meşrutiyet (1908) yıllarında başlar ve Cumhuriyet döneminde devam eder. Eskiden yeniye geçişte pek çok yazar ve şairin eserlerinde her iki dönemin özellikleri birlikte görülür. Dilin dilbilgisi kurallarında ve cümle yapısında farklılık olmamasına rağmen önceki dönemin en belirgin özelliği Osmanlıca'daki Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların fazlalığı ve cümlelerin uzun olmasıdır.

Bugün yabancı karşılıklarının yaygınlaştığı birçok kavramın Türkçelerinin yaşadığını gördüğümüz 13-15. asırlar arasındaki bu dönem eserlerinde yabancı kelimelerden etkilenme oranının ortalama %20 olduğu bilgisi mevcuttur. Ancak 16. asırdan itibaren edebî eserlerin kelime hazinesinde Arapça ve Farsça'dan alıntılarda artış söz konusudur. Özellikle divan şiirinin Fars ve Arap edebiyatından esinlenmesinin sonucunda söz varlığının Arapça, Farsça alıntılarla görünümü de farklılaşmaya başlar. Türk dilinde karşılığı bulunan kelimelerin yerine de alıntı sözlerin kullanılması halk dilinden kopuk bir elit dilin doğuşuna yol açmıştır.⁵²

C. Türk Dilinin Yapı Özellikleri

Türk dili kelime yapısı bakımından eklemeli bir dil olması dolayısıyla isim ve fiil kökleri değişime uğramamakla birlikte yeni kelimeler türetilirken isim veya fiil çekiminde ekler kelimenin sonuna eklenir. Kelime kökleri tek hecelidir ve zaman zaman ikinci bir açık hecesi de olabilir. Köklere çeşitli eklemeler yapılarak kelime gövdeleri yapılır. İsim kökü veya gövdesi ismin yalın hali olan çekimsiz (nominativ) şeklindedir. Fiil kökü ya da gövdesi fiilin ikinci tekil kişi emir şekliyle aynıdır. Kelime kökü yahut gövdesi genelde daima asıl şeklini korur. Köke veya gövdeye eklenen ekler, kök ya da gövde ünlüsünün gerektirdiği ses uyumuna göre ince veya kalın olur. Yabancı dil kaynaklı kelimeler Türkçe'nin ses kurallarına göre biçimlenir. Bu kurallar bütün Türk lehçeleri için geçerlidir.⁵³

⁵² Muhsin Macit – Olcay Saltık, *a.g.e.*, s. 7

⁵³ Yüce, *a.g.m.*, 497

Kelime Türleri: Türk dilinin kelime türleri isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, bağlaç ve ünlem şeklinde sıralanmaktadır. Arapça ve benzeri bir takım dillerde olduğu gibi İsimlerde cinsiyet (erkek, dişi, eşya) veya tesniye (ikililik) yoktur. Bağlaçlar ilgili olduğu kelimedenden sonra gelerek kelime veya kelime grupları arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. İsimlerin bir takım özelliklerinden bahseden sıfatlar nitelediği isimden sonra gelir. Sayı sıfatlarından sonra çoğul eki kullanılmaz. Yardımcı fiil olarak “imek” (< ermek) kullanılır. Olumsuz hareket için özel bir fiil eki (-ma-/-me-) bulunur. Ayrı bir soru eki (mı/mi) vardır. Bağlaç yerine fiil şekilleri kullanılır.⁵⁴ Sayılan bu özellikler Ural Altay dillerinin de genel özellikleri arasında sayılmaktadır.⁵⁵

D. Türk Dilinin Ses Özellikleri

Daha önce de belirttiğimiz üzere Türk dili başlangıçtan günümüze kadar, Köktürk, Uygur, Arap ve Latin kaynaklı dört ayrı alfabe sistemini kullanarak gelmiştir. Bugün sözlü ve yazılı iletişimimize temel oluşturan ve 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" da belirtilen 29 harften her biri için ayrı bir ses esası kabul edilmiştir. Bilindiği gibi ses, ses organlarının hareketleriyle havada meydana getirdikleri titreşimlere verilen addır.⁵⁶

Türkçe’de sesler ünlü ve ünsüz olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Bugünkü Türk alfabesinde 8 tane sesli (ünlü), 21 tane de sessiz (ünsüz) harf bulunmaktadır.

1. Ünlüler: Türk dili ünlü bakımından zengin bir dildir. Toplam dokuz ünlü harf bulunmaktadır. Türkiye Türkçe’sinde bu sayı sekize inmektedir.⁵⁷ Bütün lehçe ve şivelerde bulunan esas ünlüler şunlardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Ayrıca bazı kelimelerin ilk hecesinde kapalı e de bulunur. Bu temel ünlülerden başka bir kısım lehçelerde uzun veya daha farklı söylenen ünlülere de rastlanır. Bu ünlü harfler yuvarlak ve düz ünlüler şeklinde de ayrı bir tasnife tabi tutulmaktadır.⁵⁸

⁵⁴ Yüce, *a.g.m.*, 497

⁵⁵ Heyet, *a.g.e.*, s. 7-8

⁵⁶ Hüseyin Ağca, *Türk Dili*, s. 73

⁵⁷ Heyet, *a.g.e.*, s. 9

⁵⁸ Heyet, *a.g.e.*, s. 10

2. Ünsüzler: Türkçe'deki ünsüzler şunlardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Eski Türkçe'de f, h, j sesleri yoktur. Bunlar Türkçe'ye yabancı kelimelerle girmiştir. Bunların yanında Türkçe kelimelerin başında c, g, ğ, l, m, n, r, v, z sesleri bulunmaz. Kelime kökünde aslı olarak ikiz ünsüz olmamakla beraber kelime başında da çift ünsüz bulunmaz.⁵⁹

E. Türkçe'nin Cümle Yapısı

Türk dilinde cümle, farklı açılardan ele alınarak bazı başlıklar altında incelenmiştir.⁶⁰ Yüklemi bakımından cümle çeşidi olan isim cümleleri genellikle iki ögeden, özne ve yüklemden meydana gelir ve yüklemi isimdir. Mesela “Ali öğrencidir” bir isim cümlesidir. Ali özne, “öğrencidir” kelimesi ise yüklemidir.

Yüklemi çekimli veya birleşik fiil olan, iş-kılış, durum ve oluş bildiren cümlelere fiil/eylem cümlesi denilmektedir. Çekimli fiil haber veya dilek kiplerinden birini alan fiildir. Kip ve şahıs bildiren bütün fiiller yargı içermektedir. Bu yargı, emir kipinin ikinci şahsı dışında daima eklerle elde edilir. Her türlü kılış ve oluş, fiil cümleleri ile ifade edilir. Bu tür cümlelerde yüklem, eylem, kip ve kişi kavramlarından oluşur. Mesela, “Ali okula gidiyor” şeklindeki anlam ifade eden ve yüklemi fiil olan bu yapı bir fiil cümlesidir.⁶¹ Geçişli fiil cümlelerinde, (Özne, Nesne, Yüklem) şeklindeki cümle öğelerinin hepsi bulunabilir.

F. Türk Dilinin Konuşulduğu Bölgeler

Yayıldığı bölge Kuzey Buz Denizi'nden başlayıp Hindistan'ın kuzeyine, Çin Halk Cumhuriyeti'nin iç kısımlarından Avrupa'nın en uç bölgesine kadar uzanan yaklaşık 12 milyon kilometrekarelik coğrafyada en geçerli dil, Altay dil ailesinin en büyük kolu olan Türk dilidir. 19. asırda meşhur Türk bilimci Á. H. Vámbéry, Türk dilinin etkili olduğu alanın genişliğini yaptığı gezi sırasında görmüş ve Balkanlardan Mançurya'ya kadar seyahat edecek birinin Türkçe'yi bilmesi halinde bu yolculuğunu kolay bir şekilde yapabileceğini, çünkü bu coğrafyada en geçerli dilin Türk dili olduğunu söylemiştir.⁶²

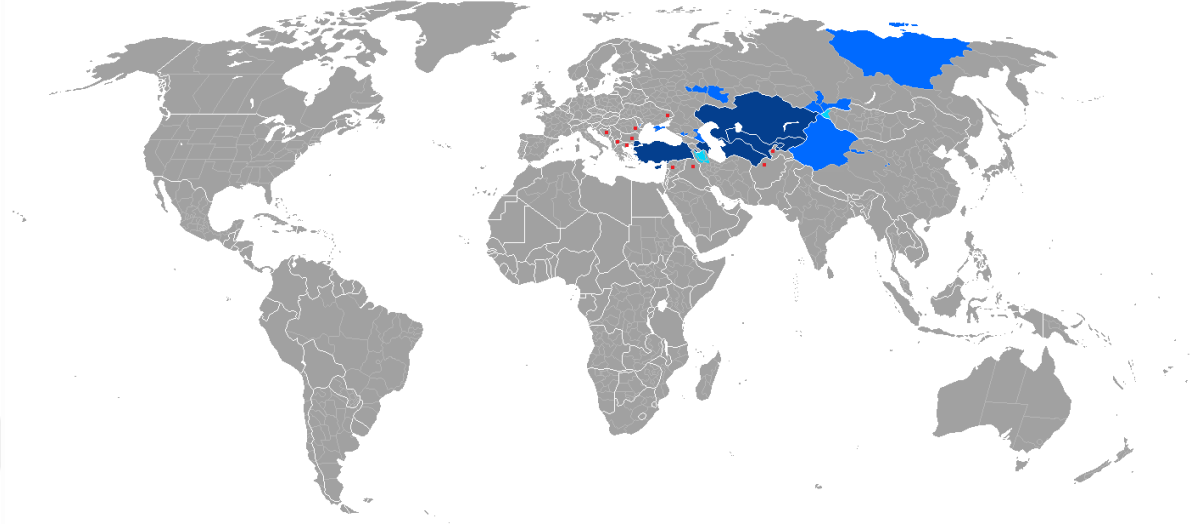
⁵⁹ Yüce, *a.g.m.*, s. 497

⁶⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 130

⁶¹ Tahirhan Aydın, *a.g.e.*, s. 131

⁶² Akalın, *a.g.e.*, s. 2

Günümüzde söz konusu bölge daha da genişlemiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren iş ve eğitim başta olmak üzere çeşitli nedenlerle Avrupa'ya Türklerin gitmesi sonucunda Türkçe'nin yayılma alanı Balkanları da aşarak Atlas Okyanusu kıyılarına ulaşmıştır.

Resim: Türkçe'nin konuşulduğu bölgeler (Koyu Renkli Bölgeler)

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİN TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. ARAPÇA TÜRKÇE ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Toplumlar ve kültürler arasındaki ilişkiler, dillerin birbirini etkilemesinde sürekli belirleyici olmuştur. Yeryüzünde dillerin ortaya çıkışından itibaren diller arasında etkileşim hep var olagelmiştir. Birlikte yaşayan veya uzak yakın komşuluk ilişkisi içerisinde bulunan toplumların en eski dönemlerden bu yana aralarında kurdukları ilişkiler sonucunda birbirini etkiledikleri bilinmektedir. İnsanoğlunun var oluşundan başlayıp avcılık-toplayıcılık, tarımcılık aşamalarında kurdukları ilişkilerle dilleri de etkilenmeye başlamıştır. Ticari ilişkiler, savaşlar, barışlar, buluşlar, felaketler kısacası yeryüzünde yaşanan her olay, dillerin birbirini etkilemesinde pay sahibi olmuştur. Bir inanca girme, bir uygarlık dairesine katılma da dillerin etkilenmesinde bir başka etkendir.⁶³

Göçebe yaşamın etkisi ile yüzyıllar boyunca hareket halinde yaşayan Türkler, birçok millet ile ilişki kurmuşlardır. Anayurtta yaşarken, ticaret ve savaş gibi sebeplerden dolayı Türklerin tanıştığı milletlerden birisi de Araplardır.

Sâsânîleri aşır geçerek Kafkaslar'dan Şiraz'a kadar uzanan Avar Hunlarını veya hanedanlarının adıyla Heftalitleri hariç kabul edildiğinde ilk Türk-Arap ilişkisi milattan sonra 630'larda bugünkü İran topraklarında başlamıştır.⁶⁴ Bu ilişki, coğrafi gerekçelerle Selçuklular devrine kadar Farslar kanalıyla olmuştur. Diğer bir ifadeyle Türklerle Arapların birbirlerini tanımalarının tarihini, oldukça erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Bununla birlikte ilişkilerin büyük çapta artması, Müslüman Arapların İran fethini tamamlayıp Türk illeri sınırlarına dayanmalarıyla gerçekleşmiştir.⁶⁵ Ayrıca Ruslar'dan satın alınan Türk köleler vesilesiyle Kafkaslar üzerinden gerçekleşmiş sınırlı bir Türk-Arap ilişkisi de mevcuttur.

Arap dili Türkler için sadece bir komşu dili olmaktan daha çok şey ifade etmiştir. Arapça Türklerin yeni dini olan İslam'ın ve Farslardan öğrendikleri Arap

⁶³ Muhsin Macit – Olcay Saltık, *a.g.e.*, s. 4

⁶⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, 17

⁶⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s. 7

edebiyatının taşıyıcısıydı. Dolayısıyla komşuluğun ötesinde, yöneten ve yönetilenin dili ilişkisi Farsça-Türkçe arasında olduğu kadar Arapça-Türkçe arasında da mevcuttur.⁶⁶

Her ikisi de geniş coğrafyalara yayılmış olan Türkçe ve Arapça ilişkileri, din, sanat, bilim ve kültür, yöneten-yönetilen ilişkisi gibi oldukça etkili temellere dayanmaktadır.

Her iki dil arasındaki etkileşimin genel ve özel bir takım sebepleri bulunmaktadır.

A. Etkileşimin Genel Sebepleri

Diller arası etkileşimin sebeplerini iki ana başlıkta ele alabiliriz. Bunlardan ilki dil dışı ikincisi ise dil içi sebeplerdir. Bir dilin diğer dillerden etkilenmesi genelde dil dışı sebeplerle ilişkili olarak değerlendirilmektedir.⁶⁷ Bu konuyla alakalı olarak daha önce bilgi verdiğimizden bu başlıkla ilgili olarak bu atıfla yetiniyoruz.

B. Etkileşimin Özel Sebepleri

Diller arası genel anlamda söz konusu olan etkileşim sebeplerinin yanısıra bazı diller arasında özel sebepler dolayısıyla etkileşimler meydana gelmiştir. Türkçe-Arapça arasındaki etkileşimin bu anlamda özel bir takım sebepleri söz konusudur. Bunları Arapça'nın din dili oluşu, yine bununla ilgili olarak bazı Türk İslam devletlerinin bilim dili olarak Arapça'yı kullanmış olmaları önem arz eder. Her ne kadar çalışmamızın önceki kısımlarında atıflarda bulunsak da bu iki başlıkla alakalı biraz daha detay vermek istiyoruz.

1. Arapça'nın Din Dili Olması

Dünya üzerinde mevcut her dinin bir temel dili olduğu varsayımından hareket edersek Hıristiyanlık için Latince'yi, İslam dini için de Arapça'yı temel dil kabul edebiliriz.⁶⁸ İslam'ın kutsal kitabı Kuran'dır. Kuran'ın dili ise, hem muhataplarının Arap olması hem de değineceğimiz bir takım özellikleri dolayısıyla, Arapça'dır.

Arap dili, dillerin ifade bakımından en kapsamlısı, sözcük varlığı açısından da en zenginidir.⁶⁹ Meşhur dilcilerden İbn Faris de Arapça'daki beyan/ifade kabiliyetinin başka bir dilde bulunamayacağını ifade etmiştir.⁷⁰

⁶⁶ Günay Karaağaç, *Türkçe'nin Dünya Dillerine Etkisi*, s. 10

⁶⁷ Memmedova, *a.g.m.*, s. 121

⁶⁸ Aksan, *a.g.e.*, s. 137

⁶⁹ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risale*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut tsz., s. 42

Arapça'nın Kuran'a kalıp olarak seçilmesi hususunu bu dilin kendisine has özellikleri bağlamında ele alan Muhammed Hamidullah şunları ifade etmektedir:

*“Allah'ın mesajını aktarma aracı olarak Arapça'nın tercih edilmesinin kendine has maslahatları vardır: Başka hiçbir dil, sahip olduğu ahenk ve kendisine has sözcük yapısı, çekim kuralları, ses armonisi vs. bakımından onunla karşılaştırılmaz. Bu, aynı zamanda en küçük aydınlatıcı bilgileri bile göz ardı etmeksizin yoğunlaştırılmış bir dildir: Zamirlerin yanı sıra, filler de erkek ve dişi olmak üzere, iki cinsi birbirinden ayırmaktadır. Sözcük dağarcığındaki inanılmaz zenginlikle ve kelimelerin farklı durumlara göre çok esnek bir biçimde çekim eki alabilmesi, Arapçaya, her türlü düşünceyi ve ince farkları hayran olunacak bir zerafetle ifade etme imkânı sağlamaktadır.”*⁷¹

Tüm insanlık için inzal edilen Kuran'ın Arap yarımadasında ve Arap diliyle indirilmesinin coğrafî, sosyolojik, psikolojik ve dilsel sebepleri mevcuttur. Öncelikle Arabistan eski dünyayı oluşturan, bugün de insanlığın büyük bir bölümünü kapsayan Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı merkezî bir konumda ve dünya ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Kuran'ın indiği zaman diliminde bu bölge komşu bölgelerde var olan siyasî güçlerin ekonomik ve siyasî çıkarlarını doğrudan ilgilendiren bir konumdaydı. Söz konusu siyasî güçlerin aksiyon ve reaksiyonlarının bir araya geldiği bir konumda yer alan Araplar bu kıtalarda yaşayan insanları ve bunların yaşam tarzlarını tanıma imkânına sahipti.

Araplar çöl hayatı yaşadıkları için, refah içerisinde bir hayata sahip değillerdi. Tehlikeli işlere atılma ve değerlerin savunulması ve benzeri gibi vasıflara sahip bulunuyorlardı. Yüzyıllarca dillerinin saflığını korudukları gibi söz konusu vasıf ve güçlerini de korumuşlardır. Kabileler arasında uzun süre devam eden iç savaşlar, onlara atılganlık ve benzeri özellikler kazandırmıştı. Ayrıca ticaretle uğraşan bir toplum olmaları sebebiyle hareket kabiliyetine ve uzun süreli seyahatlere katılma gibi özelliklere sahiptiler. Bu sayede Araplar ticaret yaptıkları ülkelerin örf ve

⁷⁰ İbn Faris, *es-Sahibîyyu fî Fıkhî'l-Luğati'l-Arabîyye*, Daru'l-Mektebeti'l-Mearif, Beyrut 1993. s. 44

⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Mehmet Yazgan) Beyan yay., İstanbul tsz., s. 39

âdetlerini, hususiyetlerini, kanunlarını öğrenmişlerdi; kısaca İslâm'ı buralara ulaştırmak için gereken tecrübeye sahip bulunuyorlardı.

Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesinin temel sebebi, son peygamberin Araplar arasından seçilmiş olmasıdır.⁷² Yüce Allah her peygambere kendi kavminin diliyle hitap etmiş, vahyini onların diliyle göndermiştir ki peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını kavmine rahatça anlatsın (İbrâhim 14/4). Şüphe yok ki Kur'an'ın Arap dili ile indirilmiş olması onun sadece Araplara indirildiğini ifade etmez. Nitekim bazı âyetler, onun bütün insanlığa hitap ettiğini, dolayısıyla evrensel bir kitap olduğunu göstermektedir. (Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Sebe' 34/28; ayrıca bk. Ra'd 13/37).

Son peygamberin Araplar arasından seçilmesinin tabii bir neticesi olarak önce onlar ıslah ve irşad edilecek, sonra da onların aracılık ve örneği içinde diğer topluluklar İslâm'a gireceklerdi. Ayrıca Kur'an sadece Araplar'ın kutsal kitabı olmadığından Arapça bilmeyenlerin de onu anlayabilmeleri ve böylece İslâm'ı ilk kaynağından öğrenme imkânını elde etmeleri için Kur'an'ın başka dillere çevrilmesi zorunludur.⁷³ Ancak bu çeviriler insan çabasının ürünleri, dolayısıyla az veya çok kusurlu olup Kuran'ın orijinal metni yerine konamaz.

Kuran'ın Arapça olmasının yanı sıra Hz. Peygamber'in (s.a.s) söz, fiil ve takrirleri şeklinde kısaca tarif edilen Sünnet'in bir kısmı olan onun sözleri yani hadisler de doğal olarak Arapça'dır. Ayrıca ilk dönemlerde Kuran ve Hadis üzerine yapılan tefsir, şerh ve benzeri anlamaya yönelik bilimsel faaliyetlerin dili de Arapça'dır. Görüldüğü gibi Arapça İslam toplumları için olmazsa olmaz bir önem arz etmektedir. İşte Arapça'nın bu özelliği İslâm'ı kabul eden bir toplum olan Türklerin de dilini etkilemiş ve yoğun geçişler söz konusu olmuştur.

2. Arapça'nın Türk İslam Devletlerinde Yoğun Kullanımı

Tarihte var olan Türk İslam devletlerine baktığımızda Arapça'nın pek çok alanda geçerli bir dil olduğunu görebiliriz.

Türk valilerince kurulan devletlerden olan Tolunoğulları'nın kurucusu Tolunoğlu Ahmed Bey Arapça ve Türkçe'ye oldukça vakıftı. Bu dönemde Mısır'da

⁷² Komisyon, *Kuran Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, III, 211

⁷³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, (Sadeleştirme: Komisyon), IV, 462

gelişme gösteren dini ilimlerde Tefsir, Fıkıh ve Kıraat başta gelir ve dil olarak Arapça kullanılmaktadır.⁷⁴

Tarihte kurulan ilk Türk İslam devleti olma özelliğine de sahip olan Karahanlılar'da kültür ve medeniyet oldukça gelişmiştir. Bu dönemde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig⁷⁵ isimli önemli eser Türk dilinde kaleme alınmıştır. Dikkat çeken husus şu ki bu eserde kullanılan 120 yabancı kelimenin yüzde sekseni Arapça'dır.⁷⁶

Karahanlı hükümdarları Arapça ve Farçşa yazan şair ve âlimleri de korumuşlardır. Örnek olarak; Melikü'sh -Şuarâ Emir A'mak Buhâri, Necibi Fergani, Seyyidü'sh-Şuara Reşidi Semerkandi, Muhammed b. Ali Suzâni es-Semerkandî, Muhammed b. Ali es-Semerkandî gibilerini anabiliriz.⁷⁷

Bir diğer Türk devleti olan Gazneliler döneminde de saray ve orduda konuşulan dil Türkçe olmasına rağmen, ilmi eserler Arapça yazılmıştır. Ayrıca devletin resmi dili Arapça'dır.⁷⁸

Selçuklular zamanında edebiyat dili olarak Farsça, bilim dili olarak ise Arapça kullanılmıştır. 1277 yılında Karamanoğlu Mehmed Bey'in fermanı ile Türkçe konuşma dili haline almıştır.⁷⁹

Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman bir Türk devleti olan Memlükler döneminde de Türk-Arap ilişkileri oldukça gelişmiştir.⁸⁰ Hem haclı seferlerine hem de Moğol istilasına karşı büyük başarılar göstererek Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Sultan Baybars Türk Memlük Sultanlığının en önde gelen ismidir. Öyle ki Baybars ismini Arap hikaye ve kasidelerine dahi yazdırmıştır. Ayrıca tarihçiler Memlükler'in Moğollara karşı kazandığı Ayn-ı Calut (1260) savaşındaki zaferin Arap dili ve medeniyetinin yok olmamasını sağladığı

⁷⁴ Ebulfez Elçibey, *Tolunoğlu Devleti*, Yay. Haz. Fazil Gezenferoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s. 163

⁷⁵ Kutadgu Bilig; "Kutlu olma bilgisi" veya "Hükümlerlik bilgisi" veya "Siyasi hakimiyet bilgisi, devlet olma, devletli olma bilgisi" anlamına gelir. Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib, devlet adamlarına öğütler vermek istemiş, ideal devlet idaresi sistemini göstermeyi hedeflemiştir. Bu bakımdan Kutadgu Bilig bir siyasetnâme olarak değerlendirilmektedir.

⁷⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri*, s. 98

⁷⁷ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 105

⁷⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 119

⁷⁹ Ali Sevim, "Büyük Selçuklu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, 208

⁸⁰ İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90

ifade ederler.⁸¹ Memlûklüler’de iktidarı elinde bulunduranlar Türk olduğu için sarayda Türkçe önem arz etmiştir. Türkçe’nin yönetici sınıfının dili olması sebebiyle ve Memlûkler’in kültürel faaliyetleri kapsamında bu merkezde Türk dilinde telif ya da tercüme edebî, dinî ve ilmî eserler verilmiş, çeşitli sözlük ve dil bilgisi kitapları hazırlanmıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî’nin (ö. 745/1344), tam adı *Kitâbü’l-İdrâk li-lisâni’l-Etrâk* olan eseri bu yolda yapılan çalışmaların başta gelenlerindedir.⁸² Görüldüğü üzere söz konusu dönemde Arapça ve Türkçe arasında yoğun bir ilişki söz konusudur.

Osmanlı devleti Arapça ve Türkçe ilişkileri bakımından özel önem içermektedir. Zira pek çok Arap beldesi Osmanlı hâkimiyetindedir. Devletin dili Türkçe’dir. Osmanlı’da da bilim dili olarak Arapça kullanılmıştır.⁸³

Kısaca tarihsel sürecine işaret ettiğimiz gibi Arapça’nın Türklerin ve kurmuş oldukları devletlerin ayrılmaz bir unsuru olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle bugün Osmanlı Türkçe’si olarak ifade ettiğimiz döneme göz atıldığında yoğun şekilde Arapça kelimeler, tamlamalar ve söz dizimi noktasında önemli pek çok etkileşim emaresini görebiliyoruz.

3. Tercüme Faaliyetleri

Dilden dile yapılan tercüme kaynak dilin hedef dile etkisi bağlamında önem arz etmektedir. İslam dünyasında muhtelif dillerden yapılan çeviri hareketleri oldukça eskiye dayanmaktadır.

Arapça’nın din dili olduğundan ve öneminden bahsettik. Dolayısıyla İslam’ın kutsal kitabı Kuran’ın Türkçe’ye çevirisi de doğal olarak söz konusu olmuştur. Kuran’ın Türkçe’ye ilk defa ne zaman tercüme edildiği bilinmemekle beraber Karahanlıların 950 yılında İslam’ı kabul etmelerinden yüz sene sonra yapıldığı tahmin edilmektedir.⁸⁴

Kuran’ın yanı sıra özellikle Osmanlı döneminde dini ilimler alanında eserler Türkçe’ye kazandırılmıştır. Bu tercüme esnasında ilgili alanın ıstılahlarına

⁸¹ Nikola Ziyade, “Ayn-ı Calut’ta Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, *NÜSHA*, Güz 2003, y. 3, sy. 11, 153 vd.

⁸² Hayati Develi, “Kitabü’l-İdrak”, *DİA*, XXVI, 108

⁸³ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, 328-329 / 409

⁸⁴ Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kuran Tercümeleri*, Ankara 1989, s. 33; E. İşler – M. Yıldız, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, s. 20-21

dokunulmamış ve olduğu gibi aktarılmıştır. Özellikle Osmanlı Türkçe'sinde bu durum önem arz etmektedir.

Hem genel anlamda diller arası etkileşimde hem de “din dili” olan Arapça'dan Türkçe'ye yapılan tercümelere gerek özel ıstılahlar ve gerekse anlamın tam karşılığını ana dilde ifade edecek kelimelerin bulunamayışından hareketle pek çok kelime, terki, cümle kalıbı ve söz dizimi kuralı Türkçe'ye Arapça'dan intikal etmiştir.

C. Etkileşimin Sonuçları

Arapça ve Türkçe arasında gerek genel sebepler ve gerekse bu iki dili konuşan milletler arasındaki özel bir takım münasebetler dolayısıyla yoğun bir etkileşim söz konusudur.

Tarihsel süreçte Arap ve Türklerin birlikte yaşam tecrübeleri, İslam'ı kabul eden Türk devletlerinde Arapça'nın bazen resmi dil, bazen edebiyat dili ve bazen de bilim dili olması bu etkileşimin kıvamını artıran hususlardır.

Arapça'nın Türkler için olmazsa olmaz bir unsur olduğunu ifade etmiştik. Bu bağlamda Osmanlı Türkçe'sinin Arap alfabesiyle yazılıyor olması da bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Türkçe'ye yabancı dillerden geçen sözcük sayısını gösteren şu tablo⁸⁵ Arapça'nın Türkçe üzerinde ne denli etkili bir dil olduğunun bir başka göstergesidir.

TÜRKÇE'DEKİ YABANCI KÖKENLİ KELİMELERİN SAYISI			
Arapça: 6512	Fransızca: 5537	Farsça: 1375	İtalyanca: 606

⁸⁵ Oğuzhan Durmuş, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, sy. 26, s. 6; Muhsin Macit – Olcay Saltık, *a.g.e.*, s. 10

II. ARAPÇA'NIN TÜRKÇE ÜZERİNDEKİ ETKİ ALANLARI

Arapça'nın Türkçe üzerindeki etkileri kelime hazinesi, cümle kalıbı ve söz dizimi gibi hususlarda söz kendini göstermektedir. Şimdi bu başlıkları örnekleriyle ele alacağız:

A. Kelime Hazinesi

Diller arası ilişkilerde en çok alınan öğeler sözcüklerdir.⁸⁶ Daha önce zikrettiğimiz sebeplerle bazı sözcükler dilden dile geçmekte ve bir anlamda hedef dilin kelime hazinesinin genişleme ve zenginleşmesine sebep olmaktadır. Bu durumu tam tersi olarak değerlendirenler de mevcuttur. Yani kaynak dilden geçen kelimenin ifade ettiği anlamı ifade edecek orijinal bir kelime ortaya koyabilmenin gerekliliği ifade edilmektedir. Ancak bu, bazı kelimeler için söz konusu olsa tüm anlamlar için hedef dilde orijinal kelimeler bulmak söz konusu olamamaktadır.

Arapça'dan Türkçe'ye geçen sözcükleri ifade ettikleri anlam açısından pek çok başlıkta tasnif etmek mümkündür. Mesela özel isimler, gıda maddeleri, bilimsel, edebi ve dini sözcükler ilk anda akla gelen başlıklardır. Çalışmamızın asıl konusu olan tenvinli kelimeler de başka bir açıdan tasnif söz konusu olduğundan karşımıza çıkan bir alandır. Çalışmamızın son ve asıl bölümünde bu çeşit kelimelerin kaynak ve hedef dil açısından tahlil ve anlam mukayesesini yapacağız. Biz çalışmamızın bu bölümünde tüm bu kategorilere tek tek temas etmeyip sadece Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş, olabildiğince çeşitli sınıflardaki, beş sözcüğü kaynak ve hedef dil itibariyle tahlil etmeye çalışacağız.

1. Arapça Kökenli Özel İsimler

Türkçe'de "Ahmet, Ali, Muhammed" ve benzeri pek çok kelime özel isim olarak kullanılmaktadır.

Türkçe'de özel isim olarak kullanılan pek çok kelime kaynak dil olan Arapça'da hem sözlük anlamı itibariyle gerek mastar ve gerekse sıfat ve benzeri görevlerde kullanılmaktadır. Ayrıca Arapça'da yine özel isim olarak da kullanılmaları söz konusudur. Bu durumu bir örnekle zikrelelim:

⁸⁶ Aksan, *a.g.e.*, s. 137

Mesela: “Muhammed” kelimesi Arapça’da “مُحَمَّدٌ” şeklinde yazılmaktadır. “حَمِدَ” kökünden “تَفَعَّلَ” (tef’îl) babının ism-i meful halidir. Sözlükte “övülmüş” anlamına gelmektedir. Aynı zamanda İslam’ın Peygamber’i olan Hz. Muhammed’in (s.a.s.) özel ismidir.⁸⁷ Bu işte “dinî” bir arka planı olan bu kelime Türkçe’de de özel isim olarak kullanılmaktadır.⁸⁸ Ayrıca Türkçe’de “Muhammed” isminden mülhem “Mehmed” ismi türetilmiştir.

2. “Şiir” Kelimesi

Türkçe’de “şiir” kelimesi yine Arapça’dan geçen bir kelimedir.⁸⁹ Türkçe’de “Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi” anlamındadır. Manzume, nazım, koşuk vb. kelimelerle de ifade edilir.⁹⁰

Arapça’da ise “şiir” kelimesi “شَعَرَ” kökünden bir isimdir. “شَعَرَ” fiili Arapça’da “hissetmek” anlamındadır. Şairin hissettiklerini manzum olarak yazıya dökmesi şeklinde anlam irtibatı dolayısıyla manzum edebi türe ilgili kelime isim olarak kullanılmıştır.⁹¹ Bu kelimenin Türkçe’ye edebi bir arka plan ve gerekçeyle intikal ettiğini ifade edebiliriz. Bu kelime anlam kaymasına uğramamış olarak kaynak ve hedef dilde aynı anlamda kullanılmaktadır.

3. “Kitap” Kelimesi

Türkçe’de kullanılan ve Arapça kökenli sözcüklerden bir diğeri de “kitap” kelimesidir.⁹² Kitap Türkçe’de “ciltli ve ciltsiz olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütünü”⁹³ anlamındadır.

⁸⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, III, 188-189; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 157

⁸⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s. 170; *TDK Kişi Adları Sözlüğü*, “Muhammed” http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_kisidlari&arama=anlami&uid=5585&guid=TDK.GTS.5696fea18ef4d0.35809149 (Erişim Tarihi: 14.01.2016)

⁸⁹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 241

⁹⁰ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 2094

⁹¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 235; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 409

⁹² Çelebi, *a.g.e.*, s. 128

Kitap kelimesi Arap dilinde “كُتِبَ” kökünden isimdir. “كَتَبَ” fiil olarak “yazdı” anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen isimlerden biri de “كِتَابٌ” şeklindedir. Çoğulu “كُتُبٌ” (kütübün) şeklindedir. Söz konusu kelime de anlam kaymasına uğramamış ve Türkçe’de de kaynak dildeki anlamını korumuştur. Bu kelimenin Türkçe’ye geçişi hem dini ve hem de bilimsel bir arka plana sahiptir. Zira Kuran-ı Kerim’in bir diğer adı da “el-Kitab” şeklindedir.⁹⁴

4. “Vatan” Kelimesi

Arapça kökenli bir başka kelime “vatan” sözcüğüdür.⁹⁵ Türkçe’de “yurt” anlamında kullanılmaktadır.⁹⁶ Kelime herhangi bir anlam kaymasına uğramamıştır. Arapça’da da “ikamet edilen yer” anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu kelime Türkçe’de “vatanlar” şeklinde çekim eki ile çoğul yapılmaktadır. Kaynak dilde ise cemisi “أَوْطَانٌ” (evtân) şeklindedir.⁹⁷

5. “Haram” Kelimesi

Arapça’nın Türkçe’ye ait kelime hazinesine yapmış olduğu katkılardan biri de “haram” kelimesidir. Haram Türkçe’de hem günlük dilde hem de İslami ilimler alanında bir ıstılah olarak aktif şekilde kullanılmaktadır. Sözlükte “Din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı” anlamındadır.⁹⁸

Kelime geçişte herhangi bir anlam değişikliğine uğramamıştır. Arapça’da “حُرْمٌ” fiilinin masterlarından. Çoğulu “حُرْمٌ” şeklindedir ve “helalın zıddı yani dinde yasak olan” anlamındadır.⁹⁹

⁹³ TDK Türkçe Sözlük, II, 1332

⁹⁴ Abdulhamit Birışık, “Kuran”, *DİA*, XXVI, 383

⁹⁵ Çelebi, *a.g.e.*, s. 278

⁹⁶ TDK Türkçe Sözlük, II, 2335

⁹⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 451

⁹⁸ TDK Türkçe Sözlük, I, 944

⁹⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 119

Arapça'dan Türkçe'ye pek çok kelime intikal etmiştir. Bu durum Türkçe'nin kelime hazinesine yerleşmiş ve artık söz konusu kelimeler Türkçeleşmiş durumdadır.

B. Cümle Kalıpları

Türkçe'de günlük dilde kullanılan bazı kalıplar Arapça'dan intikal etmiştir. Bu durumu da yine beş örnekle ortaya koymaya çalışacağız. Türkçe'de de kullanılan Arapça kökenli kalıplardan bazıları şunlardır: “Selamunaleykum, aleyküm selam, inşaallah, maşallah, hasbünallah” Bu kelimeler Türkçe'de sıkça kullanılmaktadır. Şimdi bu kalıpları kaynak ve hedef dil açısından tahlillerine geçebiliriz.

1. Selamunaleykum İfadesi

Bu cümle Müslümanlar arasındaki selamlaşma ifadesidir. Hz. Peygamber selamlaşma ile alakalı bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “*Allah Teâlâ Âdem aleyhisselamı yaratınca ona: Git şu oturmakta olan meleklerle selâm ver ve senin selâmına nasıl karşılık vereceklerini de güzelce dinle; çünkü senin ve senin çocuklarının selâmı o olacaktır, buyurdu. Âdem aleyhisselâm meleklerle: es-Selâmü aleyküm (Allah'ın selamı üzerinize olsun) dedi. Melekler: es-Selâmü aleyke ve rahmetullâh (Allah'ın selam ve rahmeti üzerine olsun) karşılığını verdiler. Onun selâmına “ve rahmetullâh”ı ilâve ettiler.*”¹⁰⁰

Dil ve kültür arasında yoğun bir ilişki olduğu müsellemdir. Bu nedenle tezde ele aldığımız kelimeleri tahlil ederken varsa kelime yahut cümlenin kültürel arka planına da temas etmeye gayret gösterdik. İslam öncesi cahiliye döneminde zor yaşam şartları sebebiyle kabileler arasındaki ilişkinin temeli savaştır. Kabile savaşları o kadar rutin hale gelmiştir ki, câhiliyye Arapları baskın ve yağmaları bir geçim vasıtası olarak görmüşlerdir.¹⁰¹ Bu nedenle Arap câhiliyye hayatında en önemli sosyal hadiseler olarak Eyyâmü'l-Arab adı verilen kabile savaşları kabul edilir.¹⁰² Böylesi bir ortamda içerisinde barış mesajı barındıran bir selamlaşma şeklinin İslam'la teşri kılınması oldukça manidardır.

¹⁰⁰ Buhârî, Enbiyâ 1; İsti'zân 1; Müslim, Cennet 28

¹⁰¹ Adem Apak, “Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyasının Sosyal ve Siyasal Hayatı”, *Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyası*, y.y., t.y., s. 178

¹⁰² Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, Beyrut 1993, V, 341 vd.

“السَّلَامُ عَلَيْكُمْ” şeklindeki cümle Arapça’da başlı başına bir isim ve dua cümlesidir. Bu dua/selamlaşma cümlesinde عَلَى harf-i cer; كُمْ mecrur muttasıl zamir; السَّلَامُ ise isimdir. “(Allah’ın) selamı üzerinize (olsun)” şeklinde bazı takdirler yapılarak anlamlandırılır. “السَّلَامُ” kelimesi mübteda, “عَلَيْكُمْ” kelimesi ise haberdir.

Söz konusu ifade Türkçe’ye de bir dilek cümlesi olarak geçmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun anlamında kullanılan bir selamlama sözü” şeklinde bilgi verilmektedir.¹⁰³ Arapça aslında “es-Selamu aleykum” şeklinde olan kelime Türkçe’de başında “ال” (eliflam) olmaksızın “selamunaleykum” şeklinde de kullanılmaktadır.

2. Aleyküselam İfadesi

Bu ifade bir önceki selamlamanın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu şekilde selama karşılık verilmesi Kuran-ı Kerim’de “وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا”¹⁰⁴ “*Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın; yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını arayanıdır*” ayetinde emredilmektedir.

Arapça’da “السَّلَامُ عَلَيْكُمْ” (aleykümü’s-selam) şeklinde yazılmakta ve okunmaktadır. Bu dua/selamlaşma cümlesinde عَلَى harf-i cer; كُمْ mecrur muttasıl zamir; السَّلَامُ ise isimdir. Yine bir isim cümlesidir. Fakat bu cümlede ikinci öge olan haber öne geçmiş durumdadır. Cümlenin irabı şu şekildedir:

¹⁰³ TDK Türkçe Sözlük, II, 1935

¹⁰⁴ Nisa, 4/86

“عَلَيْكُمْ” ifadesi harf-i cer; كُمْ mecrur muttasıl zamirinden mürekkep

haber-i mukaddem (öne geçmiş haber), “السَّلَامُ” kelimesi ise mübteda-yı muahhardır (sona kalmış olan mübtedadır.. Hem kaynak hem hedef dilde “Esenlik, selamet sizin de üzerinize olsun” anlamında¹⁰⁵ selamlaşma ve dua cümlesidir. Son olarak aynı anlama sahip ve selama karşılık verme cümlesi olan bu ifadenin Türkçe’de “aleyküselam” şeklinde ve Arapça’daki gibi “aleykümü’s-selam” şeklinde iki farklı kullanımının söz konusu olduğunu ifade edebiliriz.

3. İnşallah

“İnşallah” ifadesi Arapça’da şart cümlesidir, Türkçe’de ise kök dildeki tüm parçaları bitişik şekilde yazılan bir dilek kelimesidir. Kuran-ı Kerim’de bu ifadenin kullanımı emredilmektedir. Ayette “وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ” “*Hiçbir şey hakkında sakın ‘yarın şunu yapacağım’ deme. Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve ‘Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır’ de.*”¹⁰⁶ Söz konusu ifadenin Kuran’da aynen geçtiği ayetler de mevcuttur.¹⁰⁷ Bu ifadenin kullanımında dini kültürün etkisi açıkça görülebilmektedir. Zira İslam’da her şeyin Allah’ın dilemesiyle mümkün olacağına iman vardır. Yeni Türkçe’de yine Batı dillerinin etkisiyle inşallah ifadesi yerine “umarım, temenni ederim” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu, İngilizce’deki “I hope so” ifadesinin anlamıyla örtüşmektedir.

“إِنْ شَاءَ اللَّهُ” şeklinde yazılmaktadır. Arap dili açısından ifadeyi tahlil

ettiğimizde üç unsur göz çarpar: Şart edatı, fiil ve isim.

¹⁰⁵ TDK Türkçe Sözlük, I, 80

¹⁰⁶ Kehf, 18/22-23

¹⁰⁷ “Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz” dediler.” Bakara, 2/70

Tahlili ise şu şekildedir: “إِنْ” Cezmeden şart edatıdır. Sükun üzere mebnidir ve irapta mahalli yoktur. “شَاءَ” Mazi fiildir aynı zamanda şart fiilidir. Fetha üzere mebni olup cezm mahallindedir. “الله” Lafzatullah’dır. Merfu durumda olan faildir. Şartın cevabı ise siyaka göre takdir edilir. Mesela “وَ إِنَّا إِن شَاءَ اللهُ لَمُهْتَدُونَ” ayetinde “إِنْ شَاءَ اللهُ” (Allah dilerse) şart ifadesidir. Cevabı mahzup “إِهْتَدَيْنَا” (doğruyu buluruz) şeklindedir.¹⁰⁸ Yani takdirle beraber ayetin tercümesi “Allah dilerse biz(-im ineği bulmamızı sağlarsın) muhakkak buluruz” şeklindedir.

Türkçe’de de anlamını koruyan bir cümle kalıbıdır. "Allah dilerse, Allah nasip ettiyse" anlamlarında dilek anlatan bir sözdür.¹⁰⁹

4. Maşallah

"Ne güzel, Allah nazardan saklasın" anlamlarında beğenme duyguları bildiren bir ünlem sözüdür.¹¹⁰

Arapça “مَا شَاءَ اللهُ” (mâ şâa’llâhu) şeklinde yazılmakta ve okunmaktadır.

Cümlenin tahlili ise şu şekildedir. “مَا” ile ilgili olarak iki vecih söz konusudur. Birincisi şart ismi olmasıdır. Bu durumda “شَاءَ” fiilinin vücuben öne geçmiş olan mefulüdür. Böyle kabul edildiğinde cümle “أَيَّ شَيْءٍ شَاءَ اللهُ” (Allah her neyi dilerse) şeklindedir. Şartın cevabı ise mahzuptur ve takdiri “مَا شَاءَ اللهُ كَانَ وَوَقَعَ” (Allah her neyi dilerse olur, gerçekleşir) şeklinde olmaktadır.

¹⁰⁸ Semin Halebi, *ed-Dürrü’l-Mesûn fî Ulumi’l-Kitabi’l-Meknun*, I, 427

¹⁰⁹ TDK Türkçe Sözlük, I, 1091

¹¹⁰ TDK Türkçe Sözlük, II, 1514

Bir diğerk vecih ise “ma”nın ism-i mevsul olması şeklindedir. Bu vecih kabul edildiğinde iki durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi “ma”nın haberi mahzuf “كائن” (olur) mübtedadır. Bu durumda takdir şöyledir: “الَّذِي شَاءَهُ اللَّهُ كَائِنٌ وَوَأَقِعُ” Anlam şu şekilde olur: “Allah’ın dilediğı şey olur”. İkincisi ise “ma”nın mübtedası mahzuf haber kabul edilmesidir. Bu ikinci durumda da takdir şöyle olur: “الْأَمْرُ الَّذِي شَاءَهُ اللَّهُ” (İş, durum Allah’ın dilediğidir) şeklinde gerçekleşmektedir.¹¹¹

5. Bârekâllah

Bu ifade Arapça’da “Allah bereketli kıldı veya kılsın” anlamında bir fiil ve dua cümlesidir. “بَارَكَ” mazi fiildir. “الله” lafzatullah olup cümlenin faili konumundadır.

Türkçe’ye de geçmiş olan bu cümle “maşallah” anlamında kullanılmaktadır.¹¹² Bu ifade daha çok Bayburt ve Kars’ın Sarıkamış bölgesinde bir ağız olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³

C. Söz Dizimi Kuralı

Osmanlı Türkçesi olarak adlandırdığımız Türkçenin 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan döneminde Arapça, Farsça dil bilgisi kuralları ve öğeleri de dilin yapısına etki etmeye başlamıştır. Alıntı sözcüklerin çoğulları Türkçedeki çoğul ekiyle değil Arapçadaki, Farsçadaki özgün cemi biçimleriyle kullanılmıştır. Mesela, me’murîn, müslimîn vb.

¹¹¹ Halebi, a.g.e., VII, 495

¹¹² TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, “Berekâllah”, (Erişim Tarihi: 14.01.2016)
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=berek%C3%A2llah

¹¹³ TDK Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, “Berekâllah”, (Erişim Tarihi: 14.01.2016)
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=acikla2&kod=26067

Bu başlıkta asıl konumuz Türkçe'nin söz dizimine Arapça'nın etkisidir. Bu durum daha çok tamlamalarda karşımıza çıkmaktadır. İsim tamlamalarında tamlayanın tamlanandan önce gelmesi kuralı Türkçenin en belirgin özelliğidir. Aynı şekilde Türkçe'de sıfat tamlamasında önce sıfat sıfattan sonra da isim gelmektedir. Farsçadan ve Arapçadan geçen tamlamalarda tamlananın önce tamlayanın ise sonra gelmesi dilin yapısını değişikliğe uğratmıştır. Şimdi daha önceki bölümlerde olduğu gibi bu hususu da beş örnekle izah etmek istiyoruz:

1. “Misak-ı Millî” Tamlaması

Misak-ı Millî Türkçe'de “Erzurum ve Sivas kongrelerinde tespit edilip Osmanlı Mebusan Meclisinde 28 Ocak 1920'de kabul edilen ve milletçe sonuna kadar uygulanmasına karar verilen altı maddelik millî sözleşme”¹¹⁴ anlamında kullanılan bir ifadedir. Sözleşme, antlaşma, bağlaşma anlamlarına gelen “misak” ve belli bir millete ait anlamında olan “millî” kelimelerinden oluşmaktadır.

Hem tamlamanın kendisi hem de tamlamayı oluşturan kelimeler Arapça kökenlidir. Aslı “الميثاقُ المِلِّيُّ” (el-Mîsaku'l-Millî) şeklindedir. Bu ifade Arap dilinde bir sıfat tamlamasıdır. “ملل” kökünden türemiş olan “din” anlamına gelen “مِلَّةٌ” kelimesinin¹¹⁵ ism-i mensubu olan “المِلِّيُّ” (millî) ifadesi sıfat; ahit, sözleşme anlamındaki “الميثاقُ” (el-misâk) kelimesi¹¹⁶ ise mevsuftur. Arapça'da tamlamayı oluşturan kelimelerin sözlük anlamlarından hareketle ifadenin anlamı “dinî ahit, sözleşme” anlamına gelmektedir. Arapça'da din anlamına gelen millet kelimesi Türkçe'ye ulus anlamında geçmiştir. Burada tam bir anlam kaymasından da bahsedemeyiz. Zira İslam'a göre ülkeler dine göre taksim edilir. (bk. daru'l-İslam, daru'l-harb) Ulus ise tüm Müslümanlardır. Ulus devlet anlayışının hakim olduğu dönemlerde ise söz konusu kelime yeni anlamı ifade etmek üzere Türkçe'de kullanılmaya devam etmiştir diyebiliriz.

¹¹⁴ TDK Türkçe Sözlük, II, 1570

¹¹⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 611

¹¹⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 371

Özetle Türkçe’de önce sıfat sonra isim şeklinde “millî sözleşme” olarak ifade edilen anlam Arapça’nın etkisiyle önce isim sonra sıfat şeklinde ifade edilmiştir.

2. Darb-ı Mesel Tamlaması

Bu tamlama Arapça’da “ضَرْبُ الْمَثَلِ” (darbu’l-mesel) şeklinde bir isim tamlamasıdır. “Misal getirme” anlamındadır. “ضَرْبُ” (darb) kelimesi “ضَرَبَ” fiilinin masdarıdır ve vurmak anlamındadır.¹¹⁷ Ancak örnek, misal anlamına gelen “مَثَلٌ” kelimesiyle¹¹⁸ birlikte kullanıldığında örnek vermek anlamındadır.¹¹⁹ Bir terkiib olarak “darb” kelimesi muzaf (tamlanan), “mesel” kelimesi ise muzafun ileyh (tamlayan) olarak değerlendirilmektedir.

Türkçe’de ise bu tamlama “darbimesel” şeklinde yazılıp “atasözü, atalar sözü” anlamında kullanılmaktadır.¹²⁰ Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkçe isim tamlamalarda önce tamlayan sonra tamlanan gelmektedir. Ancak bu terkipte Arapça’nın etkisiyle durum tam tersidir.

3. Kuran-ı Kerim Tamlaması

Kur’an, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed’e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelâmıdır.¹²¹ Kuran’ın pek çok ismi bulunmakla beraber en yaygın kullanımı Kuran-ı Kerim şeklindedir. Türkçe sözlükte “İslam dininin temel ilkelerini, Hz. Muhammed’e gönderilen Tanrı buyruklarını içeren, Müslümanlığın temel kitabı, Kur’an-ı Kerim, Kelam-ı Kadim, Mushaf, Mushaf-ı Şerif” şeklinde tarif edilmektedir.¹²²

¹¹⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 543

¹¹⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 611

¹¹⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 548

¹²⁰ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 529

¹²¹ Birışık, *a.g.m.*, 383

¹²² *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1408

Arapça aslı ise “yüce, saygın kitap” anlamında “الْقُرْآنُ الْكَرِيمُ” şeklindedir.

Diğer tamlamalarda da ifade ettiğimiz gibi Türkçe’nin sıfat tamlamasında söz konusu olan söz dizimi kuralına göre “Kerim Kuran” olması gerekirken Arapça’nın etkisiyle olduğu gibi alınmış ve anlaşılmıştır.

4. Hadis-i Şerif Tamlaması

Hadis, Hz. Peygamber’in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haberlerdir.¹²³ Hadis-i Şerif tamlaması ise Türkçe’de “Hz. Muhammed’in söz ve davranışları ve bu söz ve davranışları inceleyen bilim” şeklinde kaynak anlamını koruyarak kullanılmaya devam etmektedir.¹²⁴

Söz konusu terkip kaynak dilde zikrettiğimiz aynı anlamda yine bir sıfat tamlamasıdır ve “الْحَدِيثُ الشَّرِيفُ” şeklinde yazılmaktadır. Diğer tamlamalarda zikrettiğimiz gibi burada “şerif hadis” şeklinde olması gereken tamlama yaygın kullanım ve anlamın herkesçe malum hale gelmesiyle kaynak dilde aslını koruyarak Türkçe’de kullanımına devam edilmiştir.

Hem Kuran-ı Kerim ve hem de hadis-i şerif tamlamalarının Türkçe’ye geçişinin temelinde dini arka plana sahip olduğunu ifade etmeliyiz.

5. Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş ve yukarıdaki tamlamalarda zikrettiğimiz hususların geçerli olduğu daha pekçok terkip dilimizde tedavüldedir. Kitab-ı mukaddes, cami-i kebir, Mescid-i Nebevi, şehir-i Ramazan ve benzerlerini örnek olarak zikredebiliriz.

Buraya kadar değindiğimiz ve örneklendirdiğimiz durumdan Arapça’nın Türkçe’yi hem kelime hazine, hem cümle kalıbı ve hem de söz dizimi kuralları bağlamında etkilediğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Ancak özellikle söz dizimi konusundaki etkileşim daha çok Arapça ve Osmanlı Türkçe arasında söz konusu olmuştur. Bu alandaki etki, örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye Türkçe’sinde

¹²³ Yaşar Kandemir, “Hadis”, *DİA*, XV, 28

¹²⁴ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 923

görülmez. Fakat Osmanlı Türkçe'sinden itibaren günümüze kadar kullanımda olan terkiplerden yine de Türkçe'ye etkisi bağlamında değerlendirilmelidir.

III. TÜRK DİLİNİN ARAPÇA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türk dili Arapça'dan etkilendiği gibi aynı zamanda Türkçe de Arapça'yı etkilemiştir. Bu, baştan beri açıklamaya çalıştığımız konu olan kültürler dolayısıyla diller arası etkileşimin tabii ve zorunlu bir sonucudur.

Türkçe ve Arapça arasındaki bu etkileşimin sebepleri genel olarak Arapça'nın Türkçe'yi etkileme sebepleri ile paralellik arz eder. Türk-Arap ilişkileri dini, siyasi, coğrafi, ticari ve sosyal açıdan oldukça gelişmiştir ve hatta geçmişi İslam öncesi cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. Nabiga ez-Zübyani ve A'şa Meymun b. Kays gibi cahiliye şairlerinin kasidelerinde Türk'lerden bahsedilmesi bu durumun önemli göstergelerindendir.¹²⁵

Arapça son ilahi vahyin dili olması hasebiyle Türkçe'yi yoğun şekilde etkilemiştir. Türkçe ise Arapça'yı daha çok siyasi, askeri ve sosyal konularda etkilemiştir. Zira Türkçe'nin Arapça'yı etkilemeye başlaması Türk'lerin gerek İslam devletinde ordu komutanlığı gibi üst görevlere gelmeye başlamaları ve gerekse müstakil devletler kurmaları ile başlamıştır. Mesela Ahmet b. Tolun, Tolunoğulları devletini; Muhammed b. Toğaç el-Fergani ise İhşidiler devletini kurmuştur.¹²⁶

Türkçe kaynaklı kelimeler Arapça'nın daha çok konuşma dilini etkilemiştir. Arapça'nın diline çok fazla etkisi olmadığı ifade edilir. Türkçe'nin Arapça yazı diline etkisi bağlamında bazı klasik kaynaklarda yer alan “hakan (siyasi bir unvan), debbus (topuz anlamında), tarhan (önemli kişilere verilen bir unvan)” ve benzeri kelimeleri zikredebiliriz.¹²⁷

¹²⁵ İbrahim Şa'ban, “*et-Te'sir ve't-Teessür beyne'l-Lüğati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye*”, http://www.arabiclanguageic.org/view_page.php?id=1324 (Erişim Tarihi: 15.08.2017)

¹²⁶ Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, XLI, s. 233; Ahmet Ağrakça, “İhşidiler”, *DİA*, XXI, 551; Şa'ban, *a.g.m.*, http://www.arabiclanguageic.org/view_page.php?id=1324 (Erişim Tarihi: 15.08.2017)

¹²⁷ Örnek olarak verdiğimiz Türkçe kelimeler için bk. İbn Cerir et-Taberi, *Tarih*, Daru't-Turas, Beyrut 1387, I, 311/ V, 286

Arapça konuşma dilinde diğer bir ifadeyle lehçelerinde ise Türkçe pek çok kelimenin mevcudiyeti söz konusudur. Bu durumun bir sonucu olarak Arapça'nın Suriye lehçesinde yaklaşık 3000, Cezair lehçesinde yaklaşık 1000, Mısır lehçesinde 900, Sudan lehçesinde 300 ve Irak lehçesinde 250 civarında Türkçe kelimenin bulunduğu bilgisi mevcuttur.¹²⁸ Son dönemde Arap devletlerinde Türkçe'nin ilgili ülkenin lehçesine etkisi bağlamında akademik araştırmalar da yapılmaktadır.¹²⁹

Türkçe'den Suriye lehçesine “ocak, saç, kaşık, dolap, takke, yelek, tepsi, baba” gibi daha pek çok kelime intikal etmiştir ve halen de kullanımdadır.

Cezayir lehçesinde de “turşu, beylik, hazneci, kahveci, sirkeci, fener, gavur, nene” gibi bazı Türkçe kelimeler halen kullanılmaktadır.¹³⁰

Mısır lehçesinde özellikle askeri terimlerin Türkçe olması dikkat çekici bir durumdur. Bu lehçede “onbaşı, çavuş, başçavuş, binbaşı, alay, bölük, ordu, topçu, kışla, donanma” gibi askeri kelimelerin yanı sıra “paşa, bey” gibi unvanlar da kullanımdadır.¹³¹

Arapça'nın diğer tüm lehçelerinde de Türkçe başta olmak üzere Arap'ların ilişki kurduğu kültürlere ait dillerden az ya da çok kelimeler mevcuttur. Çalışmanın asıl konusu Arapça'nın Türkçe üzerindeki etkisi olduğundan Türkçe'nin Arapça'ya etkisi konusunda bu muhtasar bilgi ile yetiniyoruz.

IV. DİL KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Bu başlık altında kültürün tanımı ve oluşumuna temas ettikten sonra dille ilişkisi ve en son çalışmada ele aldığımız kelimelerin kültürel arka planına değinmek istiyoruz.

¹²⁸ Durmuş, a.g.m., s. 6; “*Kelimatun Cezairiyyetun Asluha Türkiyyun*” <http://aljazair24.com/selection/27925.html> (Erişim Tarihi: 16.08.2017)

¹²⁹ Muhammed Abduddayim, *el-Kelimatü't-Türkiyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve'l-Lehce'ti's-Suriyye*, 2006, ss. 131

¹³⁰ Muhammed Zeyyan, “*Kelimatun Türkiyyetun fi'l-Lehce'ti'l-Cezairiyyeti ba'de Mietin ve Semanine 'Âmen min Rahîli'l-Osmaniyyin*”, <https://ar.haberler.com/arabic-news-402210> (Erişim Tarihi: 16.08.2017); “*Kelimatun Cezairiyyetun Asluha Türkiyyun*” <http://aljazair24.com/selection/27925.html> (Erişim Tarihi: 16.08.2017)

¹³¹ Ahmed Timur Paşa, *Risale Luğaviyye ani'r-Rüteb ve'l-Elkabi'l-Mısriyye*, Müesseset-i Hindawi li't-Ta'lîm ve's-Sekafe, Hindawi 2013, s. 17 vd.

Kültür farklı isimler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Ziya Gökalp kültürü “bir milletin dini, ahlaki, estetik, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenkli bir bütünüdür” şeklinde tarif etmektedir.¹³² Arapça’da “ثقافة” kelimesiyle karşılanmaktadır. Kültür bir milletin yüzyıllar boyu sahip olduğu yaşam biçimlerinin şifrelerini içinde barındıran bir hafıza mesabesindedir.

Kültür en genel anlamıyla ikiye ayrılmaktadır. Bunlar maddi kültür ve manevi kültürdür. İnsanoğlunun ürettiği/ortaya çıkardığı/istifade ettiği her türlü madde maddi kültürü; inançlar, değerler, kurallar, kısaca gelenek ve görenek dediğimiz topluma biçim veren davranış biçimleri ise manevi kültür olarak değerlendirilmektedir.¹³³

Kültür bir toplumun belli hal ve durumları süreklilik arz edecek şekilde edinmeleri sonucu kalıcılık kazanır. Kültür aktarımı yani sonraki nesillere intikali konusunda en önemli olan husus dildir. Mahatma Ghandi’ye nispet edilen şu söz dil-kültür arasındaki ilişkiyi çok veciz şekilde ifade eder: “*Konuşmalarınıza dikkat edin davranışınıza dönüşebilir. Davranışınıza dikkat edin karakterinize dönüşebilir. Karakterinize dikkat edin yaşamınıza dönüşebilir...*” Kültür insanların bir konuda aynı şekilde hareket etmeleri sonucu varlık kazanır. Herhangi bir toplumda kişilerin davranışları kullandığı dil/kelime ve cümleye göre şekillenebilmektedir.

Bilişsel dilbilimci Chomsky dünya dillerinin benzer yapısal özelliklerine dikkat çeker ve tüm dillerin biyolojik bir temele dayanan “evrensel dilbilgisine” uygun yüzey yapılarının olduğunu vurgular. Yüzey yapı sınırlı sayıdaki ses ile kelime-anlam zincirleri (sentaks) oluşturma ve onları dizme (sentaks) kurallarından oluşur.¹³⁴ Bu bilgi, farklı dil ailelerine mensup olsalar bile diller arasındaki benzerlik ve etkileşime açık olma konusunda bize ciddi bir fikir vermektedir.

¹³² Ali Göçer, “Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”, *Türk Dili*, s. 50-51

¹³³ Nuray Gümüştekin, *Kültür Kavramı ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İşlenmesi*, s. 319

¹³⁴ Tolga Yıldız, “Saussure’dan Bakhtın’e Dil-Kültür İlişkisi: Tümü Kapsayıcı Olgu”, *İDİL*, 2014, c. 3, sy. 11, s. 121

Dil, kùltürün en önemli unsurudur. Herhangi bir topluma ait gerek maddi ve gerekse manevi kùltürün izlerini o toplumun dilinde ve kelimelerinde çok rahat şekilde gözlemleyebiliriz.

Herhangi bir toplumun dini inancı, siyasi, ekonomik durumu, yaşadığı coğrafya, psiko-sosyal özellikleri ve hayata bakışları yoğun şekilde o toplumun dilinde kendisini göstermektedir.

Dil ve kùltür arasındaki ilişkiyi bu şekilde kısaca açıkladıktan sonra dil üzerindeki kültürel etkiyi çalışmanın son bölümünde “fethalı tenvinli” kelimeleri tahlil ederken vurgulamaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE'DEKİ ARAPÇA KÖKENLİ TENVİNLİ KELİMELEER

I. TENVİN

A. Tarifi

Tenvin “تَنْوِينٌ” kelimesi “نَوَّنَ” fiilinin tef’îl babında masdarı olup sözlükte nûnlamak, kelimenin sonuna “nûn” harfî koymak anlamına gelmektedir.¹³⁵ Bir arap dili terimi olarak ise tenvin, te’kid maksadı olmaksızın kelimenin sonuna eklenen, söyleyişte okunan, ancak yazıda ve vakf hâlinde gösterilmeyen harekesiz nûn harfî” anlamındadır.¹³⁶

B. Çeşitleri

Tenvin değişik açılardan tasnif edilebilmektedir. İlk olarak kelimenin son harekesi itibariyle üç çeşit tenvin bulunmaktadır. Bunlar dammeli, fethalı ve kesralı tenvinlerdir.¹³⁷

i. Dammeli Tenvin: رَجُلٌ (Raculün),

ii. Fethalı tenvin: رَجَالٌ (Raculen)

iii. Kesralı tenvin: ise رَجُلٍ (Raculin) şeklinde yazılır ve telaffuz edilir.

Şunu ifade etmeliyiz ki bu tasnif aslî bir ayırım değildir. Zira tenvinin asıl tasnifi kelimenin sonuna getirilen “nûn” harfinin işlevi yahut geliş sebebine göre yapılmaktadır.

¹³⁵ Tehanevi, *Keşşaf-ı Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, I, 520

¹³⁶ İbn Hişam, *Evdahu'l-Mesalik*, I, 37

¹³⁷ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 50-51

İkinci bir açıdan tenvinin farklı gramer kitaplarında 5 ila 30 arasında çeşidinin olduğu bilgisi yer almaktadır.¹³⁸ Biz en yaygın şekilde bilgi verilen dört tenvin çeşidi hakkında kısa bilgi vereceğiz.

a. Temkîn/ Temekkûn Tenvini: Mu'rab ve munsarif olan kelimelerin sonuna gelen tenvindir. Tenvinü's-Sarf veya tenvinü'l-emkeniyye de denilmektedir. Bu tenvin çeşidi ismin hafifliğine ve temekkûnüne yani fiilden/harften ayrımına delalet ettiği için bu isimleri almıştır.¹³⁹ Örnek olarak رجلاً (raculen) kelimesini verebiliriz.

b. Tenkîr Tenvini: Bu tenvin çeşidi daha çok fiil ismi ile sonu “..ويه” şeklinde biten özel isimler gibi mebni isimlerin sonuna gelerek nekralıklarına delalet eder. Özel isme örnek olarak “سبويه” Sibeveyh, isim fiile örnek olarak ise “صه” (sus, konuşma) kelimesini örnek verebiliriz.

c. İvaz Tenvini: Bu çeşit tenvin kelimenin sonundan düşmüş veya hafzedilmiş olan harf, kelime veya cümlenin yerine gelen tenvindir.¹⁴⁰

Düşen harfin yerine tenvin ref ve cer hallerinde gelebilmektedir. Örnek olarak “الرَّامِي” nekra olduğundan “رَامٍ” şeklinde yazılır.

Tenvinin cümleye ivaz olarak gelmesine ise “وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ” (Siz o esnada bakacaksınız) ayetinin¹⁴¹ “وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ إِذْ بَلَغَتِ الرُّوحَ الْخُلُقُومَ تَنْظُرُونَ” şeklindeki açılımını örnek olarak verebiliriz.

¹³⁸ Ali b.Muhammed b. İsa Ebu'l-Hasan Nureddin el-Uşmûnî, *Şerh'u'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyeti İbn Malik*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 31; R. Resul Sevinç, “Arapça'da Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 16, sy. 51, s. 310

¹³⁹ el-Uşmûnî, *a.g.e.*, I, 31; İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 37; Mutçalı, *a.g.e.*, s. 52

¹⁴⁰ el-Uşmûnî, *a.g.e.*, I, 32; İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 37; Mutçalı, *a.g.e.*, s. 52; Sevinç, *a.g.m.*, s. 318

¹⁴¹ Vakıa, 56/84

Hazfedilen kelimenin yerine de tenvin gelmektedir. Mesela “كُلُّ نَفْسٍ تَمُوتُ” (her nefis ölür) cümlesinde “nefs” kelimesi hazfedildiğinde buna karşılık olarak “كُلُّ” kelimesi tenvinlenir. Cümle “كُلُّ يَمُوتُ” (herkes ölür) şeklinde kısaltılmış olur.

d. Mukâbele Tenvini: Bu tür tenvin cem-i müzekkeri salim kelimelerin sonundaki “nûn” harfine karşılık olarak cem-i müennes-i salimin sonuna gelen tenvindir. “مُسْلِمُونَ” kelimesi cem-i müzekker-i salimdir ve sonunda “ن” harfi mevcuttur. “جَاءَتْ مُسْلِمَاتٌ” cümlesinde “مُسْلِمَاتٌ” kelimesinin sonundaki tenvin müzekker cemideki “ن” harfinin karşılığıdır/mukabilidir.¹⁴²

C. İsmi Tenvin Almasına Engel Durumlar

İsim bazı durumlar söz konusu olduğunda tenvin alamaz. Bu durumları detay vermeden maddeler halinde saymakla yetineceğiz.¹⁴³ Aşağıdaki durumlarda kelime tenvin alamaz:

1. Kelime harf-i tarifli olduğunda
2. İzafet terkinde muzaf olduğunda
3. Gayr-ı munsarif olması durumunda
4. Mebnî olması durumunda
5. Şiirde vezin olması durumunda

¹⁴² el-Uşmûnî, *a.g.e.*, I, 32; İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 37; Çörtü, *a.g.e.*, s. 53; Sevinç, *a.g.m.*, s. 317

¹⁴³ Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi Sibeveyh, *el-Kitab*, Thk: Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1988, III, 504-507; Çörtü, *a.g.e.*, s. 54

II. TENVİNLİ KELİMELERİN BAZI ÖZELLİKLERİ

A. Arapça'da Tenvinli Kelimelerin Özellikleri

Arap dilinde tenvinle alakalı verdiğimiz bilgilerden hareketle özellikle de isimlerden temkin tenvini almış olanlar asıl konumuzu teşkil etmektedir. Temkin tenvini almış olan kelimelerden de mansup (fethalı) tenvinli olanların Türkçe'ye intikal etmiş olanları üzerinde yoğunlaşacağız. Bilindiği gibi kelimenin nasb yahut mansub olması cümle içindeki aldığı görevle alakalı olup kelimenin çeşidine göre alameti farklılık göstermektedir. Asıl konumuz olan tenvinli kelimeler genellikle hareke ile irab alan ve çoğunlukla da fethalı tenvin almış olan kelimelerdir.

Fakat bu başlık altında Arapça'da tenvinli kelimelerin gerek sarf ve gerekse nahiv (cümle içindeki kullanımları) açısından kısa bir değerlendirme yapacağız.

Tenvin alabilen kelimeler bazı istisnalar dışında genelde belirli olmayan şeyi ifade etmek için vaz olunan¹⁴⁴ nekra kelimelerdir. Engel durumlardan biri söz konusu değilse kelime yazıldığında/telaffuz edildiğinde tenvinlidir. Cümle içerisindeki konumlarına göre irab alameti olarak farklı hareketler dolayısıyla farklı çeşit tenvinler alırlar. Cümle içerisinde merfu konumda bir nekra kelime dammeli tenvin, mansup konumda fethalı tenvin, mecrur durumda ise kesralı tenvin alırlar.

Çalışmamızın gereksiz şekilde uzamaması için biz bu başlık altında sadece fethalı tenvinli kelimelerin cümle içerisinde genelde hangi görevlerde kullanıldıklarını maddeler halinde zikredeceğiz.

Arapça'da fethalı tenvinli kelimeler cümle içerisinde aşağıdaki görevlerde bulunurlar:

1. Mef'ul: Mefulun tüm çeşitleri hareke ile irab alan cinsten bir kelime olduğunda fethalı tenvinli şekilde karşımıza çıkar. Bilindiği gibi mef'ul, mutlak, bih, fih, leh ve maah olmak üzere beş çeşittir.
2. Hal: Cümle içinde hal müfred, cümle ve şibh-i cümle olmak üzere üç çeşittir. Bunlardan sadece müfred (cümle olmayan) hal hareke ile irab alacak şekilde geldiğinde mansup tenvinli olarak karşımıza çıkar.

¹⁴⁴ Cürçânî, *Nahv-i Mîr*, s. 13

3. Temyiz: Kendisinden önce geçen bir isimle ne kastedildiğini açıklayan veya işin ne bakımdan olduğunu belirten yalın nekra bir isimdir ve daima mansuptur.
4. Müstesna: Müstesna cümle içerisinde farklı durumlarda bulunabilmektedir. Her durumda mansup olmayabilir. Şu durumlarda müstesna mansup olur: 1. Müstesna minh zikredilmiş ve cümle de olumlu olduğunda 2. Müstesna minh zikredilmiş ve cümle olumsuz olduğunda müstesna ya mansup olur ya müstesna minh'den bedel olur. 3. Müstesna minh mahzuf ise cümledeki görevine göre irab alır.
5. كَانَ ve benzerlerinin haberi
6. إِنَّ ve benzerlerinin ismi
7. Cinsini nefy eden “لَا”nın ismi
8. لَيْسَ'ye benzeyen harflerin haberi

Bu başlık altında bir hususu ifade etmemiz gerekiyor. Fethalı tenvinli kelimeler zikrettiğimiz gibi pek çok görevde kullanılabilir. Ancak biz kelimeleri tahlil ederken mefulun bih, inne'nin ismi, kane'nin haberi, leys'e benzeyen harflerin haberi şeklinde görevlerini zikretmeyeceğiz. Çünkü bunlar herhangi bir kelimeyi otomatik olarak fethalı tenvinli hale getirmektedir. Biz asıl olarak Türkçe'yi de etkileyen yönü olan kelimelerin hal, temyiz ve mefulu mutlakın sıfatı gibi görevlerini dikkate alarak değerlendirme yapacağız.

B. Türkçe'de Tenvinli Kelimeler

Asıl itibarıyla Türkçe'de tenvinli kelime şeklindeki bir tanımlama yanlış olur. Biz bu ifadeyle Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan ve Türkçe'de sonu -en, -an şeklinde yahut aslı tenvinli olup Türkçe'de sonundaki -n telaffuz edilmeden kullanılan kelimeleri kastediyoruz.

Türkçe'deki söz konusu özelliğe sahip kelimelere göz attığımızda cümle içerisinde farklı görevlerde bulunabildiklerini ifade edebiliriz. Ancak genellikle zarf tümleci görevinde daha sık karşımıza çıkmaktadırlar. Ele almış olduğumuz Arapça

kökenli tenvinli kelimeler Türkçe'de genellikle “___ olarak” şeklindeki ifadenin yerine ve Arapça'da cümle içerisindeki hal, temyiz vb. görevlerini hatırlatacak şekilde kullanılmaktadırlar.

Konuyla ilgili bu kısa girişte cümle içinde hangi durumlarda kullanıldıklarına değinmeyeceğiz. Zira kelimeleri ele alacağımız asıl bölümde hem Arapça hem de Türkçe'de söz konusu kelimelerin hangi görev(ler)de kullanıldıklarına dair bilgiyi paylaşacağız.

III. TÜRKÇE'YE GEÇEN TENVİNLİ KELİMELER VE ANLAM MUKAYESESİ

A. TELAFFUZUNDA DEĞİŞME OLAN TENVİNLİ KELİMELER

Bu başlık altında Arapça'dan Türkçe'ye geçen fethalı tenvinli kelimelerden telaffuzunda değişim olanlar (sonundaki -en, -an şeklindeki kısmın uzatılarak telaffuz edilen) anlam ve cümle içindeki görevleri itibariyle mukayese edilecektir.

1. ACABA (عَجَبًا)

Kelime “عَجَبٌ” kökünden türemiştir ve sözlükte “hoşuna gitmek, beğenmek, görmediği için garip bulmak, taaccüb etmek, şaşmak, hayret etmek, tuhafına gitmek, alışmadığı için kabul etmek, ret etmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca bu kelimenin ifade ettiği şaşkınlığın, sebebin bilinmemesinden kaynaklı olduğu da ifade edilmiştir. Bu nedenledir ki Allah Teala'ya “şaşırmak” fiilinin nispet edilmesinin caiz görülmemiştir.¹⁴⁶ Kelime söz konusu türemiş haliyle (عَجَبًا) “ne kadar harika, ne kadar şaşırtıcı, şaşılacak bir şey” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁷ Diğer bir ifadeyle taaccüb ifadesidir. Kelime cümle içerisinde sıfat¹⁴⁸, hal ve isim veya haberini nasp eden fiilerin ismi veya haberi gibi değişik görevlerde bulunabilmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 235; Ebu Bekr el-Ezdi, *Cemheretü'l-Lüga*, I, 268; Herevi, *a.g.e.*, I, 247; Cevheri, *Sihâh*, I, 177; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 243; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 580; Zebidi, *Tacu'l-Arus*, III, 319

¹⁴⁶ Rağıb el-İsfehâni, *el-Müfredât*, I, 547

¹⁴⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 235; Ebu Bekr el-Ezdi, *a.g.e.*, I, 268; Herevi *a.g.e.*, I, 247; Cevheri, *a.g.e.*, I, 177; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 243; İbn Manzur *a.g.e.*, I, 580; Zebidi, *a.g.e.*, III, 319

¹⁴⁸ Cin, 72/1

¹⁴⁹ Kehf, 18/63

Kelimenin cümle içerisinde kullanımına şu hadisi örnek verebiliriz: “عَجَبًا لِأَمْرِ”
“Mümin kimsenin işine şaşarım. Gerçekten onun
bütün işleri hayırdır...”¹⁵⁰ عَجَبًا kelimesi bu hadiste mefulu mutlak görevindedir.

Kelime Türkçe’de de kullanılmaktadır ve köken itibariyle Arapça’dır.¹⁵¹
Türkçe’de “şüphe, kuşku” gibi anlamlara gelip ayrıca merak, kararsızlık veya kuşku
anlatan bir sözdür ve soru zarfıdır.¹⁵² Aşağıdaki örneklerde bu anlamlarda
kullanılmıştır:

“Aklınızda bir acaba kalmasın diye söyledim” Bu cümlede ilgili kelime
şüphe, kuşku anlamında kullanılmıştır.

”Peki, yazarların, sanatçıların da ayrı bir cins olduğu ne zaman kabul
edilecek acaba?” cümlesinde ise merak, kararsızlık anlatan bir soru zarfı olarak
kullanılmıştır.

Kelime Türkçe’ye kök haliyle değil tenvinli olarak intikal etmiştir. Fakat
Türkçe’de sondaki –n harfi telaffuz edilmeyip son hecesinin uzatılmasıyla telaffuz
edilmektedir. Türkçe’nin aşağı yukarı bütün ağızlarında özellikle de Diyarbakır ve
Erzurum ağızında “acep” şeklinde telaffuz edilmektedir.¹⁵³ Kelime Arapça’daki
anlamlarını kaybetmiş ve farklı anlamlarda kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca kelime
Türkçe’de fonetik bir farklılık taşımaktadır. Zira Türkçe’de ع harfi telaffuz edilmez
ve onun yerine mukabili olan “a” sesi ile kelime telaffuz edilir.

¹⁵⁰ Müslim, *Sahih*, Zühd ve’r-Rekâik, 53/13

¹⁵¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 7

¹⁵² *TDK Türkçe Sözlük*, I, 5; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, 9

¹⁵³ *TDK, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=acep

2. ASLA (أَصْلًا)

Kelime “أصل ” kökünden türemiştir. أَصْلٌ kelimesi “kök, esas, delil, genel kural, herşeyin altı, herşeyin temeli” anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁴ Kelime mansub ve tenvinli haliyle (أَصْلًا) “temel / kök olarak, aslen ” anlamlarına gelmektedir.

“كَأَنَّهُمْ يَجْنِبُ الْقَاعَ أَصْلًا ... نِعَامٌ قَالَصُ عَنْهُ الظُّلُولُ”¹⁵⁵ “Sanki onlar asıl (kök) olarak ovanın kenarındaki (bölgedendi) ... Saygınlıklarını yitirmiş (gibiydiler)” cümlesi sözcüğün kullanımına örnek olarak verilebilir.

Kelimenin Arapça’daki kullanımında vakıf halinde ve konuşma esnasında tenvin telaffuz edilmemektedir.

Türkçe’de “hiçbir zaman, hiçbir şekilde, katiyyen, sakın, asla, zinhar, aslında, esasında, temelden, kökten, soyca” anlamlarına gelmektedir¹⁵⁶ ve cümle içerisinde zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda aynı sözcük “asıl olarak” anlamında da kullanılmaktadır.

“Kimseye faydası olmayıp da yalnız kendi nefesine ayırdığın servet, asla makbul değildir.”

“Ben aslen Rizeliyim” cümlesinde ise Arapça’daki anlamıyla Türkçe’deki kullanımına örnektir. Dolayısıyla kelitemiz Türkçe’de hem anlam kaymasına uğramış olarak hem de Arapça’daki anlamıyla kullanılmaktadır.

Türkçe’de de kelimenin aslında bulunan “-n” sesi düşmüş (asla) şekliyle kullanımdadır.

¹⁵⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 156; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1623; Zebidi, *a.g.e.*, XXIII, 447; Herevi, *a.g.e.*, XII, 168; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 16; Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyyeti’l-Mu’asıra*, I, 100

¹⁵⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dinurî, *el-Meâni’l-Kebir fî Ebyati’l-Meânî*, Matbaa-yı Maarifi’l-Osmaniyye, Haydarabad 1949, I, 341

¹⁵⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 56; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 162; Çelebi, *a.g.e.*, s. 18

3. DAİMA (دَائِمًا)

Kelime “sabit oldu, durgunlaştı, hareketli oldu, aktı, devam etmek, sürmek, uzayıp gitmek, dönmek, hareket etmek, sakin olmak” anlamına gelen “دَامَ / (دَامَ / دَامَ)” kökünden gelmektedir ve “دَوَامٌ” şeklinde masdardır. “دام” kelimesi ezdaddandır. Yani içeriğinde zıt anlamları barındırmaktadır. Bu kökten türeyen “دَائِمًا” kelimesi ise “daima, hep” anlamlarına gelmekte olup ilgili fiilin ism-i failidir.¹⁵⁷

Ele almış olduğumuz sözcük mansub ve tenvinli olduğunda genelde “sürekli olarak, devamlı olarak” anlamlarında hal vb. görevlerde kullanılmaktadır.

“مَوْلَايَ صَلَّى وَسَلَّمَ دَائِمًا أَبَدًا عَلَى حَبِيبِكَ خَيْرِ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ” “*Rabbim, yaratılmışların tümünün en hayırlısı olan Habibine daima ve sonsuza kadar salat ve selam olsun*” (Kaside-i Bürde’den) duasında دَائِمًا kelimesi “sürekli” anlamındadır ve hal görevindedir.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “her vakit, sürekli olarak”¹⁵⁸ şeklindedir. Sözcük Türkçe’de sonundaki –n sesi telaffuz edilerek veya edilmeden aynı anlamları ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

“Onu daima öper ve sefere çıkacakları zaman en sonra ona veda ederlerdi” cümlesinde “daima” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “sürekli, devamlı” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken herhangi bir anlam değişikliğine uğramamıştır.

¹⁵⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 86; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 147; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1922; Kazvini, *a.g.e.*, II, 315; İsfehani, *a.g.e.*, I, 322; Zebidi, *a.g.e.*, XXXII, 179 vd.; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 214-215; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 789-790

¹⁵⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 195; TDK *Türkçe Sözlük*, I, 531; Çelebi, *a.g.e.*, s. 41

4. EBEDÂ – EBEDEN / EBEDİYEN (أَبَدًا / أَبَدِيًّا)

“أَبَدًا” kelimesi “bir yerde ikamet etmek, oturtmak; insanlardan el etek çekmek, anlaşılma, yabancılaşma, hayvanın korkması, ürkmesi” anlamlarına gelen “أَبَدًا” fiilinin kökünden bir isimdir. Çoğulu “أَبَادًا” şeklindedir. “أَبَدًا” ismi türediği fiilden farklı olarak “sonsuzluk, ebediyet” anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁹

Başlıkta da belirttiğimiz gibi söz konusu kökten türeyen iki farklı kelime Türkçe’ye de intikal etmiş ve sık şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilki أَبَدًا kelimesidir. Sözcük fethalı tenvinli haliyle “ebediyen, sonsuza kadar, sonsuza dek, sonsuzluğa kadar, asla, kat’a” anlamlarında kullanılmıştır. Bir diğer kelime ise أَبَدِيًّا kelimesidir. Kelimenin bu ikinci hali أَبَدًا isminin ism-i mensup kalıbında fethalı tenvin almış halidir ve aşağı yukarı ilk haliyle aynı anlamlara gelmektedir. Her iki kelime de Arap dilinde cümle içerisinde hal olarak kullanılmaktadır. Misal olarak;

“مَوْلَايَ صَلِّ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا عَلَى حَبِيبِكَ خَيْرِ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ” *“Rabbim, yaratılmışların tümünün en hayırlısı olan Habibine daima ve sonsuza kadar salat ve selam olsun”* (Kaside-i Bürde’den) duasında أَبَدًا kelimesi “sonsuza kadar” anlamındadır ve hal görevindedir.

“مِصْرُ أَبَدِيًّا الْأُمَّةَ الْوَحِيدَةَ الَّتِي جَاءَتْ تَحْمِلُ رَايَةَ الْإِسْلَامِ”¹⁶⁰ *“Mısır, İslam’ın sancağını taşıyagelen sonsuza kadar (sürecek) bir toplum kazandı”* cümlesinde أَبَدِيًّا kelimesi “asla” anlamında kullanılmış ve hal görevini üstlenmiştir.

¹⁵⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 85; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 146; Cevheri, *a.g.e.*, II, 439; Kazvini, *a.g.e.*, I, 34; Zebidi, Tacu’l-Arus, VII, 371; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 52

¹⁶⁰ Ahmed Enver Seyyid ahmed el-Cüнди, *el-Me’ârikü’l-Edebiyye*, Mektebetü Anclu’l-Mısıriyye, y.y. 1983, s. 19

“Ebediyen” kelimesinin Türkçe’deki kullanımı “sonsuz olarak, sonsuzluğa kadar”, olumsuz cümlelerde “hiçbir zaman” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.¹⁶¹ Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

"Ebediyen gelmeyecek birisi, değil mi?" cümlesi olumsuz olduğundan burada “hiçbir zaman” anlamındadır.

“Ebeden” kelimesi hem bu haliyle hem de “ebedâ” şeklinde Türkçe’de kullanılmaktadır. Anlam ve görev bakımından “ebediyen” kelimesi ile bir farklılık söz konusu değildir.¹⁶²

“İndinde senin şah ü geda cümlesi birken / Kalmaz ebeda kimsede bir kimsenin ahi” cümlesinde “ebeda” kelimesi yine “asla” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

5. EVVELÂ (أَوَّلًا)

Kelime “yorumlamak, dönmek, geri gitmek, dayandırılmak, isnat edilmek, atfedilmek, kaynaklanmak, türemek” anlamlarına gelen “آل / أَوْلَ” fiilinden türemektedir. Aynı kökten türeyen “أَوْلَ” fiili “şerh etmek, açıklamak, yorumlamak” anlamlarına gelir. “أَوْلَ” ismi ise sözlükte ilk, temel, ilk kısım, başlangıç” anlamlarına gelir. Kelime “birinci” anlamında sıra sayı sıfatı olarak da kullanılmaktadır. Çoğulu “أَوَّلُونَ / أَوَّلِيَّةٌ”, müennesi “أَوْلَى” şeklindedir. Kök kelimenin türevleri ve anlamları bu şekildedir. Anlam irtibatı ise “bir şeyin köklerine, temeline, ilk haline” inmek

¹⁶¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 234; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 808; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 667-668; Çelebi, *a.g.e.*, s.47

¹⁶² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 234; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 807

dolayısıyla aslına uygun yorumlamak, köküne dayandırmak, ilk halini bulmak” şeklindedir.¹⁶³

Sözcük mansub ve tenvinli haliyle “ilk olarak, başlangıç olarak, öncelikle, evvela” anlamlarındadır ve cümle içerisinde daha çok “hal” görevinde kullanılır.

“*وَهَبْتُ لَنَا يَا أَخَا مُنْقِرٍ ... وَعَجَّلْ وَأَكْرِمَهَا أَوْلًا*”¹⁶⁴ “*Ey (bana) küs olan kardeş (koyun) bize hibe edildi ... Acele et, ilk olarak ona ikram et*” cümlesinde ele almış olduğumuz kelime “ilk olarak” anlamındadır ve “hal” görevindedir.

Kelime Türkçe’de de kullanılmaktadır ve kök dilde kelimenin sonunda bulunan tenvinin karşılığı olan “-en” eki telaffuz edilmeyip kelime “evvela” şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca sözlükte “ilk önce, ilkin, önce” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁵ Örnek olarak;

"Başımı ellerinin icine alarak evvela kendini bir tartmak istedi."

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

6. GALİBA (غَالِبًا)

Kelime “غَلَبَ” kökünden türemiştir. Sözlükte “galip gelmek, yenmek, ele geçirmek, zorla almak, hakim olmak” ve benzeri anlamlara gelmektedir. Kelime ele aldığımız şekliyle غَلِبَ fiilinin ism-i faili durumundadır ve fethalı tenvinli durumda cümle içerisinde isim, sıfat, ismini veya haberini nasp eden fiillerin ismi veya haberi ve hal gibi görevlerde bulunabilmektedir. Anlam olarak ise sıfat olduğunda “galip gelen baskın olan”, hal olduğunda ise “sıklıkla daha çok yoğun olarak veya

¹⁶³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 368; Herevi, *a.g.e.*, XV, 327; Kazvini, *a.g.e.*, I, 158; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 425; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 140

¹⁶⁴ Ebu Muhammed Abdulllah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî, ‘*Uyûnu’l-Ahbâr*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1408, III, 49

¹⁶⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 291; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 917; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 749; Çelebi, *a.g.e.*, s. 56

galip/zafer elde etmiş olarak” ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Sözcük Arapça’da doğal olarak sürekli bu anlamlarda kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerim’de pek çok yerde ism-i fail kalıbında geçmektedir. Aşağıdaki ayet bunlardan sadece bir tanesidir:

“وَإِنَّمَا كَانَ يُعَادِي بَنِي ... فَتَقِيمُ لِأَنَّهُمْ قَتَلُوا أَبَاهُ عَالِبًا”¹⁶⁷ “O, Benî Fakîm’e düşmanlık

besliyordu çünkü onlar galip/muzaffer olduğu halde onun babasını öldürdüler” Bizim Türkçe ile mukayese ederken dikkate alacağımız asıl anlam ve görevi de budur.

Kelime Kuran-ı Kerim ve diğer kaynak metinlerde müştak ismin gelebildiği tüm görevlerde bulunabilmektedir. Ayrıca sözcük ism-i fail kalıbının yanı sıra diğer müştak halleriyle de yoğun şekilde kullanılmaktadır.

Kelime “galibâ” şeklinde Türkçe’de de kullanılmaktadır.¹⁶⁸ Fakat tenvin telaffuz edilmemektedir. Türkçe sözlükte “görünüşe göre, sanılır ki, anlaşıldığı gibi, zannediyorum ki, sağlam bir ihtimale göre, görünüşe göre, belki” anlamlara gelmektedir.¹⁶⁹ Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“Galiba o da babası gibi pek yetenekli değil”

Hedef ve kaynak dilden verdiğimiz örneklerden de görüldüğü üzere sözcük anlam kaymasına uğrayarak Türkçe’ye geçmiştir.

7. HÂLEN - HALA (حَالًا)

Kelime “değişmek, dönüşmek, taşınmak, sırt çevirmek, vazgeçmek” anlamına gelen “حَوْلٌ” (حَالٌ) kökünden gelmektedir. İlgili fiil kökünden bir isim olan “حَالٌ” kelimesi ise “vakit, durum, sözün söylenmesine sebep olan şey, şimdiki zaman, hal,

¹⁶⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 420; Ezdi, *a.g.e.*, I, 369; Herevi, *a.g.e.*, VIII, 133; Cevheri, *a.g.e.*, I, 195; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 388; İsfehani, *a.g.e.*, I, 611; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 651; Zebidi, *a.g.e.*, III, 489

¹⁶⁷ Amr b. Bahr b. Mahbub Ebu Osman Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1423, I, 215

¹⁶⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s. 69

¹⁶⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.329; TDK Türkçe Sözlük, I, 811; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 1008

durum, vaziyet, vakıa, iş, güç, şimdiki zaman, zaman ve nesnenin oluşu ve bulunuşu” gibi değişik alanlarda farklı anlamlara gelebilen bir anlam zenginliğine sahiptir.¹⁷⁰

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “hali hazırda, durum olarak, hemen, hala, o saat” anlamında hal yahut temyiz görevinde kullanılmaktadır. Söz konusu kullanıma örnek olarak;

“*وَقَالَ خَالِدٌ بْنُ صَفْوَانَ لِأَبْنِهِ: كُنْ أَحْسَنَ مَا تَكُونُ فِي الظَّاهِرِ حَالًا*”¹⁷¹ “*Halid b. Safvan*

oğluna şöyle dedi: Görünüşte hal bakımından olduğundan daha güzel ol” حَالًا kelimesi bu cümlede temyiz görevindedir ve “hal bakımından” anlamındadır.

Arapça’da “hali hazırda, şuanda, halihazırda” anlamlarında daha çok حَالِيًا kelimesi kullanılmaktadır. Mesela: “*وَيَسْأَلُنِي أَنْ كَيْفَ حَالِي بَعْدَهُ ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ سَاءَةٌ*” “*Bana ondan sonra halimin nasıl olduğunu soruyor ... her şey bir tarafa zaman ona şuan kötü davrandı*” cümlesinde حَالِيًا kelimesi hal görevinde ve “şuanda, halihazırda” anlamındadır.

Kelimenin Türk dilindeki kullanımı “şimdi, şu anda, bugünkü günde, şimdiki halde, daha, henüz” şeklindedir.¹⁷²

“*Beklediğim misafir halen/hâlâ gelmedi*” cümlesinde “henüz, şuana kadar” anlamında kullanılmıştır ve zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken kısmi anlam kaybına uğramıştır. Zira kelimenin Arapça’daki “hal, durum olarak” şeklindeki anlamı Türkçe’de özellikle de yeni Türkçe’de kullanılmamaktadır.

¹⁷⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 297; Herevi, *a.g.e.*, V, 155; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1679 vd.; Kazvini, *a.g.e.*, II, 121; İsfehani, *a.g.e.*, I, 266; Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 365; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 245; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 588

¹⁷¹ İbn Abd-i Rabbih el-Endelüsî, *el-İkdu'l-Ferid*, III, 97

¹⁷² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 378; TDK Türkçe Sözlük, I, 948; Çelebi, *a.g.e.*, s. 81

8. KAT'Â / KATİYYEN (قَطَعًا / قَطَعِيًّا)

Her iki kelime de “قَطَع” kökünden türemiştir. Kelime kökünün sözlük manası olarak “kesmek, yolu kesmek, umudunu kesmek, yarmak, durdurmak, susturmak, katetmek, bazı parçaların bir kısmını ayırmak”¹⁷³ anlamları söz konusudur. Kelime mansub haliyle “hiç bir vakit, asla, hiçbir vecihle” vb. anlamlara gelmektedir.¹⁷⁴

Söz konusu sözcük şu cümlede bu anlamında kullanılmıştır;

لَا يَجُوزُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَمِيلَ بِقَلْبِهِ إِلَى مُشْرِكٍ، فَرَدَّ الْهَدِيَّةَ قَطَعًا بِسَبَبِ الْمَيْلِ

*“Resulullah’ın kalbinin bir müşrike meyletmesi söz konusu olamaz. Bu nedenle O, (müşriklerden birinin verdiği) hediyeyi kesin olarak reddetti.”*¹⁷⁵

Türkçe’de “kesin, asla, hiç bir vakit” anlamına gelmektedir.¹⁷⁶ Örnek olarak aşağıdaki cümleyi verebiliriz:

“Cem dayattı ve bu rolü asla ve kat’a kabul etmeyeceğini bildirdi”

Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır. Kat’a kelimesi Arapça’daki asıl anlamlarından bazısıyla kullanırken günümüz Türkçe’sinde de yaygın olarak kullanılan “kat’iyyen” kelimesi de “kat’â” kelimesinin kalan anlamlarını içerecek şekilde sıkça kullanılmaktadır.

9. MERHABÂ (مَرْحَبًا)

مَرْحَبًا kelimesi “geniş/ferah olmak, hoş karşılamak” anlamına gelen

رَحِبٌ/رَحْبٌ fiili kökünden mimli mastardır. مَرْحَبٌ kelimesi “genişlik” anlamına

¹⁷³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 135; Kazvini, *a.g.e.*, V, 101; Zeynüddin er-Razi, *Muhtaru’s-Sıhah*, I, 256; Zebidi, *a.g.e.*, XXII, 24; İbn Manzur, *Lisanul Arab*, VIII, 276; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1834

¹⁷⁴ <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/قَطَع/> (Erişim Tarihi: 15.01.2017)

¹⁷⁵ Beğavî, *Şerhu’s-Sünne*, VI, 109

¹⁷⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 594; TDK *Türkçe Sözlük*, II, 104; Çelebi, *a.g.e.*, s. 129

gelmektedir ve çoğulu مَرَّحِبٌ şeklindedir. Genellikle selamlamada kullanılan bir kelime olarak yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu kelimesi أَرْحَبُ مَرَّحِبًا şeklindeki cümlenin bir parçasıdır ve mefulu mutlaktır. Ancak kullanımında başındaki fiil mahzuttur.¹⁷⁷

“مَرَّحِبًا بِاللِّسَانِ الْفُصْحَى ... وَأَخْلَى النَّعْمَاتِ”¹⁷⁸ “*Fasih dillere, en tatlı nağmelere merhabalar*” cümlesinde kelime mahzuf fiilin mefulu mutlakı görevindedir ve “merhabalar, hoş sefa geldi” anlamındadır.

Arapça’da “merhaba” kelimesinin kullanımın da kültürel bir arka plana sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira Araplar tarihsel süreçte yoğun şekilde çöl hayatı yaşamışlardır. Çölde kendilerine gelen misafir olarak gelen kimseye “merhaba” diyerek şu anlamı kastetmişlerdir: “Bu zorlu çöl hayatı ve bizim mütevazı/küçük çadırımız sana geniş olsun.”

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “selam, geniş ve mamur yere geldiniz, rahat ediniz, günaydın, hoş geldiniz” anlamlarında bir esenleşme veya selamlaşma sözü şeklindedir. Nazımda övülen kimseye hitabolarak kullanılır.¹⁷⁹

“*Merhaba, arkadaş! Hoş geldiniz*” cümlesinde “merhaba” kelimesi ünlem görevindedir ve “hitap ve karşılama niyetiyle hoş geldiniz” anlamındadır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

¹⁷⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 25; Ezdi, *a.g.e.*, I, 276; Herevi, *a.g.e.*, V, 18; Cevheri, *a.g.e.*, I, 134; Kazvini, *a.g.e.*, II, 499; Zebidi, *a.g.e.*, II, 487; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 868

¹⁷⁸ Ahmed Sahnun, *Divan*, I, 187

¹⁷⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 741; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2040; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1538

10. MESELA (مَثَلًا)

Kelime “مثل” kökünden türemektedir. Masdarı olan “مِثْلٌ” tesviye yani eşitleme kelimesidir ve “مَثَلٌ” şeklinde fiil olarak ise sözlükte “benzemek, taklit etmek, anlamına gelmek, örnek almak, temsil etmek, benzer, eş, dikilmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁰

Tenvinli ve mansub haliyle sözcük “benzer olarak, denk olarak, örnek/misal olarak” anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda mansub durumda cümlede diğer görevlerde de bulunabilmektedir. Aşağıdaki ayet-i kerime’de mef’ulün bih görevindedir.

"ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ" *“Allah size kendinizden bir temsil getirmektedir”*¹⁸¹

Türkçe’de “mesela” kelimesi tenvinsiz telaffuz edilir ve “söz gelişi”¹⁸², misal olarak, şunun gibi”¹⁸³ anlamlarında kullanılır. Cümle içerisinde örnekleme bağlacı görevinde bulunur. Örnek;

“Mesela hep aynı saatlerde telefon çalardı”

Kaynak ve hedef dildeki kullanımını, cümle içinde aldığı görev itibariyle kelime Arapça’da “hal, temyiz ve meful”, Türkçe’de ise “örnekleme bağlacı” görevindedir. Ancak anlam olarak bir değişme söz konusu olmayıp belki bir daralmadan bahsedilebilir.

¹⁸⁰ Cevheri, Sıhâh, V, 1816; Zeynüddin er-Razi, Muhtaru’s-Sıhah, I, 290; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 610; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2026

¹⁸¹ Rum, 30/28

¹⁸² *TDK Türkçe Sözlük*, II, 409, Çelebi, *a.g.e.*, s. 162

¹⁸³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 748

11. MUTLAKA (مُطْلَقًا)

Kelime sözlükte “bağı çözmek, doğum sancısı, serbest, defa ve benzeri” anlamlara gelen “طَلَّقَ” kökünden türemiştir. Kök fiilin “lamu’l-fiili” (ikinci harfi) dammeli (طَلَّقَ) olduğunda “neşeli, şen ve güleç olmak” anlamındadır. “مُطْلَقًا” kelimesi “bozmak, bırakmak, serbest bırakmak, göndermek” vb. anlamlara gelen “أَطْلَقَ” fiilinin ism-i mefulüdür. Kelimenin tenvinli hali (مُطْلَقًا) ise sözlükte “serbest, hür, sınırsız, mutlak, salt, genel, mutlaka, mutlak olarak” ve benzeri anlamlara gelmektedir.¹⁸⁴ Kelime ayrıca “kayıtlanmamış lafız” anlamında fıkıh usulü terimi olarak da kullanılmaktadır.¹⁸⁵ Sözcük kelime içerisinde sıfat, hal ve benzeri görevlerde yer alabilmektedir. Örneğin;

“تَبَتَّعِي الْعَيْشَ فِي الْجَزَائِرِ حُرًّا ... مُطْلَقًا لَا يَحْفُهُ إِرْهَابٌ”¹⁸⁶ “Cezair’de hür, serbest ve terörden azade olarak yaşamak istiyoruz.” مُطْلَقًا kelimesi bu cümlede hem حُرًّا kelimesinin sıfatı olarak hem de “her türlü bağdan serbest olarak” anlamında hal görevinde değerlendirilebilir.

İncelemiş olduğumuz kelime Türkçe’de “kesinlikle, her halde, ne olursa olsun, ille, illa, illaki” anlamına gelmektedir.¹⁸⁷ Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

”Ben sözü, her okuyuşumuzda mutlaka gülümseten bir şiirine getirdim.”

Görüldüğü üzere sözcük Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam daralmasına uğramıştır. Sözcük Arapça’daki tenvinsiz haliyle de (mutlak) Türkçe’de kullanılmaktadır.¹⁸⁸ Sözlükte “mutlak” kelimesi “kayıtsız, mutlak şekilde” gibi

¹⁸⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 101; Herevi, *a.g.e.*, IX, 18; Cevheri, *Sihâh*, IV, 1517; İsfehani, *a.g.e.*, I, 523; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 225; Zebidi, *a.g.e.*, XXVI, 89

¹⁸⁵ Ferhat Koca, “Mutlak”, *DİA*, XXXI, 402

¹⁸⁶ Muhammed el-’Îd b. Muhammed Ali Halife, *Divan*, Daru’l-Hedy, Cezair 2010, s. 237

¹⁸⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 830; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1597; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2190; Çelebi, *a.g.e.*, s. 177

¹⁸⁸ Çelebi, *a.g.e.*, s. 177

anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Fakat tenvinli haliyle sadece kesinlik bildiren bir kelime olarak Türkçe'ye intikal etmiştir. Bu açıdan kelime özellikle yeni Türkçe'deki anlamları dikkate alındığında daralmaya maruz kalmıştır diyebiliriz.

B. TELAFFUZUNDA DEĞİŞİM OLMAYAN TENVİNLİ KELİMELELER

1. ACİLEN (عَاجِلًا)

عَاجِلًا kelimesi “hızlı yapmak, acele etmek, bir şeyin vaktinden önce olmasını istemek” anlamlarına gelen “عَجَلَ” fiilinin ism-i failidir. عَاجِلًا ismi sözlükte “geçici, muvakkat, ani, bu dünyaya ait” anlamlarına gelmektedir. Sözcük عَاجِلًا şeklinde fethalı tenvinli haliyle “hemen, acilen, ivedilikle, vakit geçirmeden” anlamlarındadır.¹⁹⁰ Kelimeyi cümle içinde kullandığımız söz konusu anlamlarda ve hal yahut mahzup mefulu mutlakin sıfatı görevinde olduğunu görmekteyiz:

“جَزَى اللَّهُ عَنَّا عَبْدَ شَمْسٍ وَنُوفَلًا ... جَزَاءً مُسِيءٍ عَاجِلًا غَيْرَ آجِلٍ”¹⁹¹ “Allah bizden Abduşems ve Nevfel’in cezasını versin ... Kötülük yapanın cezası gibi acil olarak, gecikmeksizin” عَاجِلًا kelimesi hal görevindedir ve “acil olarak” anlamında kullanılmaktadır.

“Acil” kelimesi Türkçe’de “çok acele, geciktirilmesi mümkün olmayan, derhal ele alınması gereken” anlamlarına gelir. Kelimenin tenvinli hali “acilen” ise

¹⁸⁹ TDK Türkçe Sözlük, II, 1597; Ayverdi, a.g.e., II, 2190

¹⁹⁰ Halil b. Ahmed, a.g.e., I, 227; Ezdi, a.g.e., I, 482-483; Herevi, a.g.e., I, 237; Cevheri, a.g.e., V, 1739; Kazvini, a.g.e., IV, 237; Abdulhamid Ömer, a.g.e., II, 1460

¹⁹¹ Cahız, *er-Resailü's-Siyasiyye*, s. 458

sözlükte “acil olarak, hiç vakit kaybetmeden, derhal, süratle, hemen, hiç zaman yitirmeden, tez elden, gecikmeden” anlamlarındadır.¹⁹² Örnek olarak;

“*Derslerimi akşam olmadan acilen yapmam lazım*” cümlesinde “acilen” kelimesi “hemen, vakit kaybetmeden” anlamında ve zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken herhangi bir anlam kaybına uğramamıştır.

Son olarak bir hususu daha ifade etmemiz gerekir ki Arapça عَاجِلًا kelimesi Türkçe’de fonetik bir farklılığa da uğramıştır. عَاجِلًا kelimesi zikrettiğimiz gibi “hemen, acilen, ivedilikle, vakit geçirmeden” anlamlarındadır. آجِلًا kelimesi ise “ertelenmiş, gecikmeli olarak, daha sonra” gibi zıt anlamlara sahiptir. Ele almış olduğumuz kelimenin Türkçe’deki telaffuzu ع ve آ harflerinin söz konusu kelimenin anlamına etkisine vakıf olanlara zıt anlamı da anlatabilmektedir.

2. AHLAKEN (أَخْلَاقًا)

Kelime asıl itibariyle “yarattı” anlamına gelen “خَلَقَ” kökündendir ve “huy, karakter, yapı, mizaç, kişilik, ahlak” anlamına gelen “خُلُقٌ” kelimesinin çoğuludur. Kelime çoğul olmakla birlikte zikrettiğimiz tüm anlamları bünyesinde barındıracak şekilde müfred kullanımı da oldukça yaygındır.¹⁹³

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda أَخْلَاقًا şeklinde “ahlak olarak, ahlakla ilgili, huy, karakter, kişilik olarak” anlamlarında hal, temyiz ve

¹⁹² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 8; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 14; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 174; Çelebi, *a.g.e.*, s. 8

¹⁹³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 344; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1821; Kazvini, *a.g.e.*, V, 285; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 85; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 427; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2139; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 85

benzeri görevlerde kullanılmaktadır. Sözcüğün cümle içerisinde kullanımına şu cümleyi örnek verebiliriz:

إِنَّ مِنْ خَيْرِكُمْ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا “Sizin en hayırlınız ahlak bakımından en güzel

olanınızdır” hadisinde kelitemiz temyiz görevindedir ve “ahlak bakımından” anlamındadır.¹⁹⁴

Kelime Türkçe’de “ahlakça, ahlak bakımından” anlamına gelmektedir. Cümle içerisinde yine belirteç (zarf tümleci) görevinde kullanılmaktadır.¹⁹⁵

“Bu yapılan saldırı ahlaken kötü bir davranıştır” cümlesinde “ahlaken” kelimesi sıfatı niteleyen bir belirteç görevindedir ve “ahlak bakımından” anlamındadır. Arapça’da daha çok “خُلُقٌ” kelimesi kullanılmaktadır. Ancak Türkçe’de “huluk” kelimesi kullanılmaz, “ahlak” kelimesi yaygın şekilde kullanılır. Anlam ve görev bakımından ise kelimenin her iki dildeki kullanımı benzerlik taşımaktadır.

3. AKLEN (عَقْلًا)

Kelime “düşünmek, akletmek, idrak etmek, ayırt etmek, özünü kavramak, her şeyi gerçek yönüyle anlamak, tutmak, engel olmak, bilmek, akıllı olmak, deveyi bağ ile bağlamak, maktule kan parası vermek, çocuk bülüğa ermek, güreşçi hasmını yere vurması ve ilmi kabul etmeye hazırlanmış kuvvet” anlamlarına gelen ”عَقْلٌ” fiilinin masdarıdır. Sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “akli olarak, akılca, fikren, akıl olarak, akıl bakımından” anlamında kullanılmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Buhari, *Sahih*, Ashabu’n-Nebi, 62; Müslim, *Sahih*, Sıfatu’n-Nebi, 61

¹⁹⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 21; ; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 59; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 64; Çelebi, *a.g.e.*, s. 10

¹⁹⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 159; Ezdi, *a.g.e.*, II, 939; Herevi, *a.g.e.*, I, 158-161; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1769-1771; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 69-72; İsfehani, *el-Müfredat*, I, 577-578; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 18 vd.; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 458; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1530

“فَقَالَ الْأَخْنَفُ: الْكَبِيرُ أَكْبَرُ عَقْلًا، وَلَكِنَّهُ أَشْعَلُ قَلْبًا”¹⁹⁷ “*Bunun üzerine Ahnef şöyle*

dedi: Büyük, akıl bakımından en büyük fakat kalben en işlek olandır” cümlesinde عَقْلًا kelimesi temyiz görevindedir ve “akıl bakımından” anlamındadır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “akıl gereğince, akıl yönünden akıl ile, akıldan” şeklindedir.¹⁹⁸

“*Bu anlattıkların aklen mümkün değil*” cümlesinde “akıl yönünden” anlamında kullanılmıştır. Kelime bu cümlede yüklemi nitelediği için zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

4. ATFEN (عَطْفًا)

عَطْفُ kelimesi “eğmek, bükmek, meyletmek, eğilmek, şefkatle davranmak, sevgi göstermek” anlamlarına gelen “عَطَفَ” fiilinin mastarıdır. عَطْفُ mastarı sözlükte “eğilme, bükülme, sapak, köşe” anlamlarına gelmektedir. Söz konusu mastar bir dilbilgisi terimi olarak ise “bir şeyin oluşunu diğer bir şeye bağlama, isnat etme” anlamlarında da kullanılır. Mesela حَرْفٌ عَطْفٍ terkinde söz konusu kelime “atıf, isnad” anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁹ Netice itibariyle عَطْفُ mastarı “bir şeyi eğip, meylettirerek diğer bir yere bağlama” şeklindeki bir irtibatla dilbilgisinde söz konusu anlamı kazanmıştır diyebiliriz. Kelimeyi tahlil ederken dikkate alacağımız anlamı da zaten budur.

¹⁹⁷ Cahız, *el-Beyan*, I, 215

¹⁹⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 29; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 77; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 12

¹⁹⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 17; Ezdi, *a.g.e.*, II, 914; Herevi, *a.g.e.*, II, 106; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1405; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 351; Zebidi, *a.g.e.*, XXIV, 165; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1515-1516

Sözcük عَطْفًا şeklinde fethalı tenvinli haliyle “eğilerek, bükülerek, atıf olarak, atfedilerek” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde hal görevinde kullanılmaktadır. Mesela:

“... حَتَّى نُطِيلَ الْيَوْمَ وَوَقْفًا عَلَى ... السَّاكِنِ أَوْ عَطْفًا عَلَى الْمَوْضِعِ”²⁰⁰ “*Sakin üzere vakfettiğimizde yahut konumuna atıf olarak yevm’i uzatırız*” cümlesinde عَطْفًا kelimesi “atfedilerek, bağlanarak ya da dikkate alınarak” anlamlarında hal görevinde kullanılmıştır.

Türkçe’de “atıf” kelimesi “çevirme, bir tarafa doğru meylettirme, bir şeyin oluşunu diğer bir şeye bağlama, isnat etme” gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kelimenin tenvinli hali “atfen” ise sözlükte “mal ederek, yükleyerek, isnat ederek, birinin adına” anlamlarına gelmektedir²⁰¹ ve cümle içerisinde yine zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak;

“*Son kitabımı çok sevdiğim anneme atfen yazdım*” cümlesinde ele almış olduğumuz kelime “biri adına, atfederek” anlamlarında ve yüklemi niteleyen zarf tümleci görevinde bulunmaktadır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki söz konusu kelime “merhamet ve şefkat göstererek” anlamlarını da taşımasına rağmen Türkçe’de daha çok “biri adına” anlamında kullanılmaktadır diyebiliriz.

5. AYNEN (عَيْنًا)

عَيْنٌ kelimesi asıl itibarıyla “عَيْنٌ” kökündendir. Aynı kökten olan عَيْنٌ fiili sözlükte “belirlemek, belirli hale getirmek, kararlaştırmak, seçmek, atamak” ve benzeri anlamlara gelmektedir. عَيْنٌ ismi sözlükte “göz, nazar, kem göz, pınar,

²⁰⁰ Suyuti, *el-Muhâdarât ve'l-Muhâverât*, s. 280

²⁰¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 63; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 208-209; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 174; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s.19

kaynak, menba, casus, gözcü ve bir şeyin bizzat kendisi” anlamlarına gelmektedir ve cemisi “عَيْنٌ / أَعْيَانٌ / أَعْيُنٌ” şeklindedir. Söz konusu kelime Arapça’da müşterek kelimelerdendir.²⁰² عَيْنٌ kelimesi ayrıca Arap dilinde tekid edatı olarak da kullanılmaktadır.²⁰³ Mesela “لَقَيْتُ زَيْدًا عَيْنَهُ” “Bizzat Zeyd’le karşılaştım” cümlesinde عَيْنٌ kelimesi tekid görevindedir.

Sözcük عَيْنًا şeklinde fethalı tenvinli haliyle “aynıyla, aynı olarak, göz olarak, casus olarak” ve benzeri anlamlara gelmektedir ve cümle içerisinde hal görevinde kullanılmaktadır. Örneğin;

“Dedi ki:”²⁰⁴ قَالَ: فَإِذَا كَانُوا يَدْفَعُونَ الصَّدَاقَ عَيْنًا وَوَرَقًا فَلَا يُقَالُ سَاقٍ إِلَيْهَا الصَّدَاقُ”

Mehri mal olarak mdediklerin ‘mehri ona götürdü’ denilmez” cümlesinde عَيْنًا kelimesi “mal olarak” anlamındadır ve hal görevindedir.

Arapça’daki عَيْنٌ kelimesi Türkçe’de “aynı” şeklinde kullanılmaktadır. “Aynı” kelimesi Türkçe sözlükte “birbirinin eşi, ayırt edilemeyecek kadar benzeri, tıpkısı, değişmeyen, hep o, yine o, mal olarak, malın kendisinden” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin tenvinli şekli “aynen” ise “olduğu gibi, değiştirmeden, aynıyla, tıpkı, mal olarak” anlamlarına gelmektedir.²⁰⁵ Örnek olarak;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanır” cümlesinde “aynen” kelimesi “aynıyla,

²⁰² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 440-441; Ezdi, *a.g.e.*, I, 360; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 250; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2079; Kazvini, *a.g.e.*, I, 259; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIV, 260 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 220-221

²⁰³ Muhammed b. Hasan b. Sibâ’ b. Ebî Bekr İbnü’s-Sâiğ, *el-Lemha ft Şerhi’l-Melha*, Thk: İbrahim b. Salim es-Sâidî, İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî, Medine 2004, II, 706

²⁰⁴ Cahız, *el-Hayavan*, I, 162

²⁰⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 951; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2313; TDK Türkçe Sözlük, I, 194; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s.20

benzer şekilde” anlamında ve zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır diyebiliriz. Ancak Arapça’daki عَيْنًا kelimesi daha çok “göz, casus, su kaynağı” anlamlarında ve mefulun bih olarak kullanılmaktadır. Türkçe’deki “aynen” kelimesi ise “benzer şekilde, tıpatıp” anlamlarındadır ve “tekid edatı” olarak kullanılan “bizzat kendisi” anlamına gelen عَيْنٌ kelimesinin fethalı tenvinli halidir diyebiliriz.

6. BATINEN (بَاطِنًا)

بَاطِنٌ kelimesi “gizlenmek, saklanmak, hastalığın kişinin karnına isabet etmesi” ve benzeri anlamlara gelen بَطِنَ fiilinin ism-i failidir. بَاطِنٌ ismi sözlükte “iç, dahil, iç kısım, iç yüz, gizli, sır” anlamlarına gelmektedir ve çoğulu بَوَاطِنٌ şeklindedir.²⁰⁶

Sözcük بَاطِنًا şeklinde fethalı tenvinli haliyle “gizlice, gizli olarak” anlamlarında²⁰⁷ hal görevinde daha sık kullanılmaktadır. Sözcüğün cümle içerisinde kullanımına şöyle bir örnek verebiliriz:

“اَكْتَسِبَ ظَاهِرًا وَتَوَكَّلَ بَاطِنًا” “Açık şekilde elinden geleni yap, gizli/içinden (olacak şekilde de) Allah’a tevekkül et”²⁰⁸ cümlesinde بَاطِنًا kelimesi “gizli/içinden/içten” anlamlarındadır ve hal görevindedir.

“Batın” kelimesi Türkçe’de “iç yüz, dahil, derun, sır, görünmeyen/gizli olan, içteki görülmeyen şey” anlamlarına gelmektedir.²⁰⁹ Örnek olarak;

²⁰⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 440; Ezdi, *a.g.e.*, I, 360; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 250; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2079; Kazvini, *a.g.e.*, I, 259; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIV, 260; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 220-221

²⁰⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 61

²⁰⁸ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, II, 455

“Kur’an-ı Kerim insanları zahiren etkilediği gibi batınen de etkilemektedir” cümlesi verilebilir. “Batınen” kelimesi bu cümlede “içte olanı, derunu” anlamındadır ve yüklemi niteleyen zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır.

7. BÂZAN - BAZEN (بَعْضًا)

Kelime “sokmak, acı vermek, eziyet etmek” anlamlarına gelen “بَعْضٌ” kökünden türemiştir ve “bir şeyin parçası, az kısmı, bir kısmı, bazı” anlamındadır. Çoğulu “أَبْعَاضٌ” şeklindedir.²¹⁰ Kelime mansub ve tenvinli “بَعْضًا” şeklinde “bazen, arada, gah, kimi, bir miktar, arasıra” gibi anlamlara gelir.²¹¹ Cümle içerisinde ismin alabildiği tüm görevlerde bulunabilmektedir. Mesela;

Ama kelime bizim asıl ele aldığımız şekliyle “بَعْضًا” “arasıra” anlamındaki şekliyle yoğun olarak kullanılmaz. Ancak bu anlama gelen “تَارَةً / أحيانًا” gibi kelimeleri daha sık kullanılır. بَعْضًا kelimesi Arapça’da daha çok mefulun bih görevinde “bir kısmı, bir parçası” anlamında kullanılmaktadır.

”وَقَدْ اسْتَفَادَ الْعَرَبُ أَثْنَاءَ رِحَالَتِهِمِ التِّجَارِيَّةِ بَعْضًا مِنْ مَدِينَةِ الرُّومِ وَالْفَرَسِ وَأَدَائِهِمْ”²¹²

“Araplar (arasıra yaptıkları) ticari yolculukları esnasında Rum, Fars şehirlerinden ve onların edebiyatlarından bir miktar istifade ettiler”²¹³ ayetinde بَعْضًا kelimesi hal görevindedir ve “bir miktar” veya “arasıra” anlamında kullanılmıştır.

²⁰⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 70; Ayverdi, a.g.e., I, 239; Çelebi, a.g.e., s. 24

²¹⁰ Zebidi, a.g.e., XXVIII, 243; Firuzabadî, el-Kamusu'l-Muhit, I, 637; Razi, a.g.e., I, 37; İbn Manzur, a.g.e., VII, 119; Abdulhamid Ömer, a.g.e., I, 227

²¹¹ <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/بعضا/> (Erişim Tarihi: 11.01.2017)

²¹² Abdullah Abdulcebbar, Kısasatü'l-Edeb fi'l-Hicâz, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, y.y., t.y., s. 184

²¹³ En'am, 6/129

Kelime bu haliyle Türkçe'ye de geçmiştir. “Bazen” veya “bazan” telaffuzlarının her ikisinin de kullanımı söz konusudur.

Türkçe'de söz konusu kelime Arapça'daki anlamlarından “arasıra, vakit vakit, bâzı kere, bâzı zaman, arada bir, ara sıra” manasında kullanılmaktadır.²¹⁴

Örnek:

“*Bazen bir kelimenin, bir ses tonunun sevdiğimiz bir insanı kırdığını görürüz*” Arapça'da olduğu gibi kelime Türkçe'de de zaman zarfı olarak kullanılmaktadır.

Kelime Türkçe'de anlam daralmasına uğramıştır. Ancak kelime Türkçe'ye geçerken anlamlarından biriyle irtibatlı olarak kullanılmaktadır. “Tüm zamanın bazı parçaları” anlamında kullanılmaktadır.

8. BEDENEN (بَدَنًا)

“بَدَنٌ” kelimesi “insan bedeni, bünye, vücut, gövde” anlamına gelmektedir. Cemisi “أَبْدَانٌ” şeklindedir.²¹⁵ Kelime fethalı tenvinli haliyle “bedence, vücutça” gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde temyiz, hal vb. görevinde bulunmaktadır.

Mesela “نَحْنُ رُوحَانٍ حَلَلْنَا بَدَنًا ... مَنْ رَأَى أَمْ يُفَرِّقُ بَيْنَنَا”²¹⁶ “*Biz beden olarak birbirine geçmiş iki ruhuz ... Bizi gören aramızı ayırt edemez*” cümlesinde بَدَنًا kelimesi “beden olarak” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

Bedenen kelimesi Türkçe'de “bedeniyle, vücuduyla, beden gücüyle, şahsen, vücutça” anlamlarına gelmektedir.²¹⁷ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

²¹⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 92; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 267; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 25; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 316

²¹⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 47

²¹⁶ Merzüban b. Rüstem, *Merzuban-Name*, Trc: Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Arabşah, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabiyyi, Beyrut 1997, s. 222

“Kendimi bedenen rahat hissediyorum” cümlesinde “bedenen” kelimesi zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve yaklaşık olarak aynı anlamları ifade etmek üzere kullanılmaya yoğun şekilde devam etmektedir.

9. BİNÂEN (بِنَاء)

Kelimenin kökü “بَنَى”dir. Masdar olan “بِنَاءٌ” kelimesi “bina etme, yapı kurma, dikme, yapı, bina, bünye, inşaat, beslemek, dayandırmak”²¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Kelime fethalı tenvinli haliyle “dayanarak, bina ederek” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde ismin bulunabildiği tüm görevlerde bulunabilmektedir. Aşağıdaki örnekte ikinci hal görevinde bulunmaktadır.

“وَحَدَّثُوا التَّنْوِينَ بِنَاءٍ عَلَى الْإِضَافَةِ”²¹⁹ “*İzafete binaen/bina ederek tenvini hazfettiler*” cümlesinde بِنَاءٌ kelimesi “dayanarak, mebni olarak, -den dolayı” anlamlarında kullanılmıştır.

Türkçe’de “dayanarak, -den dolayı, -den ötürü, -diği için, dayanarak, yapılarak”²²⁰ anlamlarına gelmektedir ve zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“*Bu mülahazaya binaen, padişaha hitaben bir telgrafname hazırlandı.*”

Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır. Ayrıca söz konusu kelimenin “buna binaen, buna dayanarak”

²¹⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 95; TDK Türkçe Sözlük, I, 270; Rabiha Çelebi, a.g.e., s. 25

²¹⁸ Kazvini, a.g.e., I, 302; Rağıb el-İsfehani, el-Müfredât, I, 147; Razi, a.g.e., I, 40; İbn Manzur, a.g.e., XIV, 89; Abdulhamid Ömer, a.g.e., I, 250

²¹⁹ Ebu'l-Beka el-Akberi, Şerhu Divani'l-Mütenebbi, Daru'l-Marife, Beyrut tsz., I, 232

²²⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 133; TDK Türkçe Sözlük, I, 316; Çelebi, a.g.e., s. 29

anlamlarına gelen “binaenaleyh” şeklindeki kalıp bir ifade olarak kullanımı hem Osmanlı Türkçe’sinde hem günümüz Türkçe’sinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

10. CEBREN (جَبْرًا)

Kelime “جَبْرًا” kökünden gelmektedir ve masdardır. Kök anlamı itibariyle “kırık kemiği tedavi etmek, onarmak, zorlamak, yerine oturtmak, zorla bir şeyi düzeltmek” anlamlarına gelmektedir.²²¹ Fethalı tenvinli haliyle جَبْرًا şeklinde “zorunlu olarak, zorla” anlamına gelmektedir.

“*Siz, ey bu ümmetin Mecusileri zorla yaşıyorsunuz ve sabrederek ölüyorsunuz*”²²² cümlesini sözcüğün kullanımına örnek verebiliriz. جَبْرًا kelimesi bu cümlede hal görevindedir ve “zorla, zor kullanarak” anlamında kullanılmıştır.

“Cebren” kelimesi Türkçe’de “zorla, zor kullanarak, cebr ile”²²³ anlamına gelmektedir. Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“*Cebren ve hile ile bu savaşı kazandı*” cümlesinde “cebren” kelimesi yüklemi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “zorla, zor kullanarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır.

²²¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 115; Ezdi, *a.g.e.*, I, 265; Kazvini, *a.g.e.*, I, 501; Razi, *a.g.e.*, I, 52; İsfehani, *a.g.e.*, I, 183; Zebidi, *a.g.e.*, X, 347; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 113

²²² Ebu’l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Yahya Bediüzzaman el-Hemzani, *Makamâtu Bediüzzaman el-Hemzani*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü’l-Ezheriyye, y.y. 1923, s. 147

²²³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 158, *TDK Türkçe Sözlük*, I, 406; Çelebi, *a.g.e.*, s. 32

11. CEVABEN (جَوَابًا)

جَوَابٌ kelimesi “baştan başa gezmek, dolaşmak, delmek, delip geçmek, baştan başa geçmek, gezinmek, dolaşmak” anlamlarına gelen “جَوَابٌ / جَابٌ” kökünden bir isimdir. جَوَابٌ ismi sözlükte “cevap, yanıt, mektup, mesaj”; müzikte “oktav sekizlik perde” anlamındadır. Cemisi “جَوَابَاتٌ / أَجْوَابَةٌ” şeklindedir. جَوَابًا şeklinde fethalı tenvinli haliyle kelime “cevap, yanıt olarak” anlamındadır.²²⁴

“*Hakkında*”²²⁵ “وَشَرَحْتُ لَكَ جَوَابًا مَا سَأَلْتَنِي عَنْهُ مِنْهَا فَأَبْلَغْتُكَ فِي ذَلِكَ غَايَةَ نُصْحِي” bana soru sorduğun şey sana cevap olarak şerh ettim/açıkladım ve bu konuda sana yapabileceğim şekilde tavsiyelerimi ulaştırdım” cümlesini örnek olarak zikredebiliriz. İncelediğimiz kelime bu cümlede “cevap olarak” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

“Cevap” kelimesi Türkçe’de “bir soruya, bir söz veya yazıya, bir durum ve ihtiyâca söz, yazı veya başka bir ifâde yoluyla verilen karşılık, yanıt” anlamlarına gelmektedir. “Cevaben” şeklinde –en ekiyle birlikte ise sözlükte “cevap olarak, karşılık olarak” anlamlarına gelmektedir²²⁶ ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.²²⁷ Örnek olarak;

“*Bu soruya cevaben ben de fikrimi uzun uzadıya anlattım*” cümlesi verilebilir. Kelime söz konusu anlam ve görevde kullanılmış ve kaynak dildeki anlamını olduğu gibi korumuştur.

²²⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 192; Ezdi, *a.g.e.*, I, 272; Cevheri, *a.g.e.*, I, 104; Kazvini, *a.g.e.*, I, 491; Zebidi, *a.g.e.*, II, 201; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 416

²²⁵ Abdullah b. Mukaffa, *Kelile ve Dimne*, s. 321

²²⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 167; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 488; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 399

²²⁷ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 415; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s.35

12. CİDDEN (جِدًّا)

جِدُّ kelimesi “yeni olmak, son zamanlarda meydana gelmek, ilave olmak, eklenmek, ilk kez ortaya çıkmak, görünmek, ciddi olmak, ciddileşmek” anlamlarına gelen “جَدَّ / جَدًّا” fiilinden türeyen bir isimdir. جِدُّ ismi sözlükte “ciddilik, ihtimam, özen, azimle çalışma” anlamlarındadır. Kelime جِدًّا şeklinde fethalı tenvinli olduğunda “çok, fazlaca” anlamlarındadır.²²⁸

“يَسْعَى وَيَجْمَعُ جَاهِدًا مُسْتَهْتِرًا ... جِدًّا وَلَيْسَ بِأَكِلٍ مَا يَجْمَعُ”²²⁹ “Koşuyor, gayret ederek ve çok severek yemediği halde (mal) topluyor” cümlesinde جِدًّا kelimesi “çok” anlamında ve مُسْتَهْتِرًا kelimesinin sıfatı görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “cidden, şakasız olarak, gerçekten” anlamlarındadır²³⁰ ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

"Adı o zaman, cidden kötüye çıkmıştı" cümlesinde “cidden” kelimesi “gerçekten” anlamındadır ve zarf olarak kullanılmıştır.

Kelimenin her iki dildeki anlam ve görevini mukayese ettiğimizde görev olarak Arapça aslının cümle içerisinde aldığı hal görevine mukabil Türkçe’de zarf tümleci görevinde olduğunu görebiliyoruz. Ancak her iki dildeki anlamı dikkate aldığımızda Türkçe’de Arapça’dan farklı olarak “gerçekten” anlamında kullanıldığını yani kök anlamıyla irtibatı devam etse de bir anlam değişikliğine uğradığını ifade etmeliyiz.

²²⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 7; Herevi, *a.g.e.*, X, 249; Cevheri, *a.g.e.*, II, 452; Zebidi, *a.g.e.*, VII, 477; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 349-350

²²⁹ Mufaddal b. Muhammed Ya’la b. Salim ed-Dabiyy, *el-Mufaddaliyyât*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir – Abdusselam Muhammed Harun, Daru’l-Maarif, Kahire, s. 148

²³⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 171; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 498; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 406; Çelebi, *a.g.e.*, s. 36

13. CİSMEN (جِسْمًا)

جِسْمٌ kelimesi “büyük , iri, kocaman olmak” anlamlarına gelen “جَسَمَ” fiili kökünden bir isimdir. Çoğulu أَجْسَامٌ ve جُسُومٌ şeklindedir. İsim olarak جِسْمٌ kelimesi “vücut, kasa, malzeme, madde, kütle, şekil, form” anlamlarına gelmektedir.²³¹

Sözcük جِسْمًا fethalı tenvinli haliyle “vücutça, cisim olarak” anlamlarında kullanılmaktadır. Diğer kelimelerde olduğu gibi cümle içerisinde daha çok temyiz görevinde kullanılmaktadır.

“وَكُنْتُ أَضْعَفُ مِنْهُ جِسْمًا”²³² “Ben ondan vücutça daha zayıftım” cümlesinde bahsettiğimiz gibi temyiz görevindedir ve “vücutça, vücut bakımından” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “bedence, vücutça, bedence, cisim itibariyle” anlamlarındadır²³³ ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Örnek olarak;

“Sağlık sadece cismen değil, ruhen de gerekli olan bir husustur” cümlesini zikredebiliriz. “Cismen” kelimesi tıpkı zikrettiğimiz gibi söz konusu anlam ve görevde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

²³¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 60; Ezdi, *a.g.e.*, I, 475; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1887; Kazvini, *a.g.e.*, I, 457; Zebidi, *a.g.e.*, XXXI, 404; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 375

²³² Ahmed Sahnun, *Divan*, II, 393

²³³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 175; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 507; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 411; Çelebi, *a.g.e.*, s. 37

14. CÜMLETEN (جُمْلَةٌ)

جُمْلَةٌ kelimesi “özetlemek, toplamak” anlamlarına gelen “جَمَلَ / جَمَلٌ” fiilinden türemiş bir isimdir. جُمْلَةٌ ismi sözlükte “toplam, bütün, yekün, grup, toptan satış” ve dilbilgisinde “cümle” anlamlarına gelmektedir. Çoğulu جُمَلَاتٌ و جُمَلٌ şeklindedir. İsmi kök fiille anlam irtibatı fiilin “parçaları, kelimeleri toplama, bir araya getirme” işlevini ifade etmesidir. Sözcük fethalı tenvinli haliyle “toplam olarak, bütün olarak, grup olarak, kalabalık olarak, tamamen, hep birlikte” anlamlarında kullanılmıştır.²³⁴

“وَأَنسَلَخُوا مِن دِينِهِمْ جُمْلَةً ... إِذْ قَدْ أَبَاحُوا كُلَّ مَا لَا يُبِيحُ” *“Dinlerinden topluca ayrıldılar ... Çünkü onun mübah kıldığını mübah kıldılar”*²³⁵ cümlesinde ele almış olduğumuz جُمْلَةٌ kelimesi “toplucu, bütünüyle” anlamlarında ve hal görevinde kullanılmıştır.

“Cümleten” kelimesi Türkçe’de “cümleten, hep birden, umumen, hep birlikte” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.²³⁶ Örnek olarak;

“*Bu duaya cümleten amin dedik*” cümlesinde “hep beraber” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

²³⁴ Herevi, *a.g.e.*, XI, 74; Cevheri, *a.g.e.*, II, 544; Kazvini, *a.g.e.*, I, 481; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 123 vd.; Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 236 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 399

²³⁵ Sahnun, *a.g.e.*, II, 69

²³⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 180; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 515; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 416; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 37

15. DEFATEN (دَفَعَةً)

Kelime “kuvvet ile yok etme, ödemek, himaye etmek, gidermek, kovmak, dağıtmak, itelemek, kakmak, savmak” vb. anlamlara gelen “دَفَع” kökünden gelmektedir. Ele almış olduğumuz “دَفَعَةً” sözcüğü ilgili kökten masdar-ı merre şeklindedir. “دَفَعَةً” kelimesi ise fethalı tenvinli olduğunda “defa, kere, kez, itiş, ödeyiş, dürtüş, hücum, bölüm, sağanak yağmur” gibi anlamlara gelmektedir.²³⁷

“وَكَانَ أَبُو عَلِيٍّ يَفْتَدِمُ الْأَهْوَاَزَ فِي كُلِّ سَنَةٍ دَفَعَةً”²³⁸ “Ebu Ali Ahvaz’a (Kufe ile Basra arasında bir bölgeye) her sene bir kez gelirdi” cümlesini örnek verebiliriz. دَفَعَةً kelimesi bu cümlede hal görevindedir ve “bir kez” anlamındadır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “ansızın, bir çırpıda, bir kerede, bir defada, birden”²³⁹ şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak yer almaktadır.

“Sönük bakan gözleri defaten parladı” cümlesinde “bir anda” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken kısmi bir anlam değişikliği söz konusu olmuştur.

²³⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 45; Ezdi, *a.g.e.*, II, 660; Cevheri, *a.g.e.*, III, 1208; Zeynüddin er-Razi, Muhtaru’s-Sıhah, I, 105; Zebidi, *a.g.e.*, XX, 553; İbn Manzur, *a.g.e.*, VIII, 87; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 752

²³⁸ Ebu Ali Muhsin b. Ali b. Muhammed Ebi’l-Fehm et-Tenuhi el-Basri, *Nişvaru’l-Muhadara ve Ahbaru’l-Müzakere*, I, 221

²³⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 203; TDK Türkçe Sözlük, I, 553; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 43

16. DİNEN (دِينًا)

Kelime “boyun eğdi, itaat etti, din olarak benimsedi” anlamına gelen ” / دَانَ / fiilinin mastarlarından biridir. دِينَ mastarı sözlükte “din, inanç, hesap günü” anlamlarına gelmektedir.²⁴⁰

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda “dini olarak, inançla ilgili olarak” anlamında genelde temyiz görevinde kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de söz konusu cümleye örnek olarak;

“Kim, *din olarak* İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.”²⁴¹ ayeti mevcuttur. دِينًا kelimesi ayette “din olarak” anlamında ve temyiz görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk dilindeki anlamı “dince, din bakımından, dine göre” şeklindedir.²⁴²

“Beş vakit namaz örfen değil dinen farzdır” cümlesinde “dine göre, din bakımından” anlamındadır ve zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış, anlam ve görev bakımından kök dildeki kullanımıyla benzerlik arz etmektedir.

²⁴⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 73; Ezdi, *a.g.e.*, II, 688; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2118; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 245; Zebidi, *a.g.e.*, XXXV, 56; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 795

²⁴¹ Al-i İmran, 3/85

²⁴² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 222; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 726; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 564

17. EHLEN VE SEHLEN (أَهْلًا وَسَهْلًا)

Kelime “bir yere alışmak, ülfet ve ünsiyet peyda etmek, iskan olunmak, meskun olmak” anlamına gelen “أَهْلًا / أَهْلًا” kökünden gelmektedir. Bu kökten türeyen tenvinli “أَهْلًا” kelimesi ise “hoş geldin” anlamına gelmektedir.²⁴³

سَهْلًا kelimesi ise “düz, engebesiz olmak, rahat ve kolay olmak, kolay gelmek” anlamlarına gelen سَهْلًا fiilinin mastarıdır. سَهْلًا kelimesi mastar olarak “düz, engebesiz, basit, sade, akıcı üslup” anlamındadır.²⁴⁴

“فَقُلْتُ لَهُ أَهْلًا وَسَهْلًا وَمَرْحَبًا ... فَهَذَا صَبُوحٌ رَاهِنٌ وَصَدِيقٌ”²⁴⁵ “Hoşgeldiniz, sefa geldiniz, merhaba ... Bu mevcut yiyeceğiniz ve dostunuzdur” cümlesi güzel bir örnektir.

Cümleyi tahlil edebilmemiz için mahzuf olduğu düşünülen fiillerle yeniden ifade etmemiz gerekir. Şöyle ki:

أَهْلًا وَسَهْلًا وَمَرْحَبًا جِئْتُ أَهْلًا وَوَطِئْتُ سَهْلًا²⁴⁶ Anlamı, “hoş sefa geldin, evimize ayağına kolay, geniş ve rahat olarak bas; geniş, ferah bir yere bastın ayağımı” anlamındadır. Bu cümle de أَهْلًا وَ سَهْلًا şeklindeki her iki kelime de hal görevindedir ve aradaki و harfi ise atıf harfidir. Araplar arasında أَهْلًا وَ مَرْحَبًا şeklinde bir kullanım da söz konusudur.

²⁴³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 89-90; Herevi, *a.g.e.*, VI, 221; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1629; Zebidi, *a.g.e.*, XLII, 28; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 135

²⁴⁴ Ezdi, *a.g.e.*, II, 860; Zebidi, *a.g.e.*, XXIX, 234; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1125

²⁴⁵ Mufaddal b. Muhammed, *a.g.e.*, s. 126

²⁴⁶ Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1125

Arapların karşılama ifadesi olarak أَهْلًا وَسَهْلًا ‘i kullanmalarının kültürel arka planına baktığımızda onların İslam’dan önceki dönemler de dahil olmak üzere çöl hayatı yaşamış olmaları dikkati çekmektedir. Çölde yoğun insan toplulukları yoktur. Arap kabileler çölün belli bir bölümlerini kendilerine yaşam alanı olarak seçer ve orada ikamet ederlerdi. Bu nedenle kendilerine bir misafir yahut bir yolcu uğradığında ona أَهْلًا وَسَهْلًا denilirdi. Bu şu anlama gelmektedir: Çölde çok kalabalık insan grupları yaşamaz. أَهْلًا diyerek “sen buraya umarız çölde bize arkadaş/ehil/halk olmak için geldin. وَسَهْلًا diyerek de “bu zorlu çöl hayatı umarız senin için kolay olur, çok zorluk çekmezsin” anlamı kastedilmektedir. Görüldüğü gibi Arapça’nın şekillenmesinde Arap toplumlarının kültürel özellikleri yoğun şekilde etkilidir. Tabii ki günümüz de Araplar arasında hala çölde yaşayan gruplar mevcut olmakla birlikte büyük çoğunlukla onlar da şehir hayatı yaşamaktadır. Bizim açıklamaya çalıştığımız durum kelimenin ortaya çıkışının bir sebebini ortaya koymaktır. Bugün Arapça’da hala أَهْلًا وَسَهْلًا ifadesini kullanıyor olmaları günümüzün ortak kültürel hayatına geçiş yapmadıkları anlamına gelmemektedir.

Kelimenin Türk dilinde “ hoş geldin, merhaba, nasılsın?” anlamlarında bir hatır sorma, karşılama sözüdür.²⁴⁷

“Sensin mahbub-i Huda. Etme şefaatten cüda.

Ahmed Muhammed Mustafa, Ehlen ve sehlen merhaba.” (Yunus Emre)

Ele almış olduğumuz ifade bu şiirde “hoş geldin” anlamında bir karşılama cümlesidir ve Arap dilindeki anlamını aynıyla muhafaza etmiştir.

Türkler ise “ehlen ve sehlen” ifadesini daha çok Osmanlı döneminde belki daha da önceki süreçlerde kullanmışlardır. Ayrıca söz konusu ifade verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi şiirde vezin için de kullanılmıştır. Türkçe’de misafiri

²⁴⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1116; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 829

karşılama da “hoş geldin” ifadesi kullanılmaktadır. Hep vurguladığımız gibi dil ve kültür arasında ciddi bir bağ mevcuttur. “Hoş geldin” ifadesi Batı dillerinde İngilizce’de welcome, Almanca’da willkommen, Fransızca’da bienvenue şeklindeki ifadelerin tercümesidir. Bu durum Türklerin özellikle Tanzimat sonrasında yönlerini Batı’ya dönmelerinden kaynaklanmaktadır. Görüldüğü gibi hangi millet olursa olsun sahip oldukları yahut yönlerini döndükleri kültür konuştuklarını dillerini yoğun şekilde etkilemektedir.

18. EMANETEN (أَمَانَةٌ)

أَمَانَةٌ kelimesi “emin olmak, güvenilir olmak” anlamlarına gelen “أَمِنَ” fiilinin mastarıdır ve mastar olarak sözlükte “eminlik, güvenilirlik, dürüstlük, sadakat, depozit, kaparo” ve benzeri anlamlara gelmektedir.²⁴⁸

Sözcük fethalı tenvinli haliyle “emaneten, emanet olarak, geri verilmek üzere, geçişi olarak” anlamlarında kullanılmıştır. Örnek olarak;

“وَكَانَ أَبُو حَنِيفَةَ مِنْ أَعْظَمِ النَّاسِ أَمَانَةً”²⁴⁹ “*Ebu Hanife güvenilirlik bakımından insanların en üstünüydü*” cümlesini verebiliriz. أَمَانَةً kelimesi cümlede “güvenilirlik bakımından” anlamında temyiz olarak kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “emanet olarak” anlamına gelmektedir ve cümle içerisinde zarf tümleci (belirteç) olarak kullanılmaktadır.²⁵⁰ Örnek olarak;

“*Sana emaneten verdiğim kitabı bana geri verebilir misin?*” cümlesini zikredebiliriz.

²⁴⁸ Herevi, *a.g.e.*, XV, 367; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2071; Kazvini, *a.g.e.*, I, 134; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 21; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIV, 193; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 122

²⁴⁹ Ebu Ali el-Bastri, *a.g.e.*, VII, 40

²⁵⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 259; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 858; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 705; Çelebi, *a.g.e.*, s.51

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış fakat kısmen bir daralma söz konusu olmuştur diyebiliriz. Çünkü özellikle günümüz Türkçe'sinde "güvenilirlik, eminlik bakımından" şeklindeki anlamları kullanılmamaktadır.

19. ESASEN (أَسَاسًا)

Kelime "kurmak, tesis etmek, temelini atmak" anlamlarına gelen "أَسَسَ / أَسَّ" fiilinden türemektedir. "أَسَاسًا" kelimesi ise sözlükte "asıl, esas, kök" anlamlarındadır ve çoğulu "أَسَاسٌ" şeklindedir.²⁵¹

Sözcük fethalı tenvinli haliyle "aslında, esasen, temel olarak" anlamlarında kullanılır ve cümle içerisinde "temyiz, hal" ve benzeri görevlerde kullanılmaktadır.

"إِنَّ هَذَا الشَّاعِرُ يَكُونُ قَدْ جَعَلَ بَيْتَ غَيْرِهِ أَسَاسًا بَنَى عَلَيْهِ شِعْرَهُ"²⁵² "Şüphesiz ki bu şair başkasının beytini şiirini bina ettiği bir temel olarak kullanmıştır" cümlesinde ele almış olduğumuz kelime "temel, asıl" anlamında ikinci mefulun bih görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe'deki kullanımını birden fazladır. Sözlükte "aslında, başından, temelinden, kökeninden" gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde kullanımına "Hece veznini reddeden, esasen onu değil, onda yeni şiiri reddediyor" cümlesini örnek verebiliriz.

Sözcüğün diğer bir kullanımı ise "doğrusu, doğrusunu isterseniz, zaten, zati" anlamlarındadır ve cümle içerisinde "esasen bende kabahat ki, sizin gibi insanlarla yola çıkmışım" şeklinde kullanılmaktadır.

²⁵¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 334; Cevheri, *a.g.e.*, III, 903; Kazvini, *a.g.e.*, I, 14; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 92

²⁵² Abdulazim b. Vahid b. Zafir İbn Ebi'l-İsba' el-Advanî, *Tahrirü't-Tahbir fi Smâati's-Şi'r ve'n-Nesr*, Thk: Hanefi Muhammed Şeref, s. 385

Sözlükte “esasen” kelimesi “nasıl olsa, gene” anlamlarında da kullanılmaktadır. “Esasen, Mediha Hanım gelmese şimdi de hastayı yalnız bırakamayacaktım” cümlesinde olduğu gibi “gene, nasıl olsa” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵³

“Esasen” kelimesi Türk dilinde cümle içerisinde zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken yoğun bir değişikliğe uğramaksızın geçmiştir.

20. FITRATEN (فِطْرَةٌ)

Kelime “yarmak, ayırmak, orucu açmak, iftar etmek, kahvaltı etmek, yaratmak, vücuda getirmek, bahşetmek” gibi birbirinden farklı anlamlara gelen “فِطْرٌ” fiilinin mastarlarından. Söz konusu fiilin bizim ilgilendiğimiz “فِطْرَةٌ” şeklindeki mastarı “fitrat, yaratılış, mizaç, yapı, tabiat” ve benzeri anlamlara gelmektedir. Çoğulu “فِطْرٌ” şeklindedir. Mastarın sözlük anlamları farklılık arz ediyor gibi gözükse de anlam irtibatı aynı şekildedir. Kök anlamı “yarmak, ayırmak” şeklinde olup imsakı yardığı için oruç açmak; yokluğu, ademi yardığı için yaratmak ve var etmek anlamlarına gelmektedir.²⁵⁴

Sözcük fethalı tenvinli haliyle “fitrat olarak, yaratılış bakımından, doğuştan, yaratılıştan, yapısından” anlamlarında kullanılmıştır. Örnek olarak;

²⁵³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 276; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 886; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 725; Çelebi, *a.g.e.*, s. 54

²⁵⁴ Ezdi, *a.g.e.*, II, 755; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 222; Cevheri, *a.g.e.*, II, 781; İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 55; Zebidi, *a.g.e.*, XIII, 324 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1721-1722

“Ülkeniz/beldeniz” cümlesini verebiliriz.²⁵⁵ “بَلَدُكُمْ أَوْفَى الْبِلَادِ طَهْرَةً وَأَزْكَاهَا فِطْرَةً”

Sözcük bu cümlede teyviz görevindedir ve “fitrat ve yaratılış olarak” anlamında kullanılmıştır.

“Fitraten” kelimesi Türkçe’de de yoğun şekilde kullanılmaktadır. Sözlükte “fitri olarak, yaratılıştan, karakter, huy ve mizaç bakımından” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁶

"Okuyup yazması da ötekilerden fazla, fitraten de musait" cümlesini kelimenin kullanımına örnek olarak verebiliriz. “Fitraten” kelimesi burada Arap dilindeki anlamlarını muhafaza etmektedir.

21. FİİLEN (فِعْلًا)

Kelime “yapmak, etmek, eylemek, fiil, eylem, edim, etme, yapma, işlev, iş, etki, yüklem, entrika ve her türlü fiili yerine getirmek” anlamlarına gelen “فَعَلٌ” fiilinin masdarıdır.²⁵⁷ Kelime mansub ve tenvinli olarak “fiili olarak, eylem olarak, amelen” gibi zarf anlamları mevcuttur. Misal olarak aşağıdaki cümleyi verebiliriz;

“لَا يُوجَدُ فِي الْإِنْسَانِ فَضِيلَةٌ أَكْبَرُ وَلَا أَعْظَمُ قَدْرًا، وَلَا أَنْبَلُ فِعْلًا مِنْ الْوَفَاءِ”²⁵⁸

İnsan’da vefadan kıymet olarak daha yüce, davranış/fiil olarak daha asil bir fazilet/erdem yoktur” cümlesinde فِعْلًا kelimesi teyviz görevindedir ve “fiili olarak” anlamında kullanılmıştır.

²⁵⁵ Ebu Muhammed el-Hariri, *Makamatu'l-Hariri*, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut 1873, s. 547

²⁵⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 317; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 973; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 784

²⁵⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, 2, 145; Herevi, *a.g.e.*, II, 245; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1792; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 182; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 528

²⁵⁸ Cahız, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, Thk: Ahmet Zeki Paşa, el-Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire 1914, s. 102

Türkçe’de “gerçekten, yaparak, çalışarak²⁵⁹, işliyerek, hakikatte”²⁶⁰ anlamlarına gelmektedir ve zarf olarak kullanılmaktadır. Kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi verebiliriz:

“*Memuriyette fiilen 10 yılımı doldurdum*” cümlesinde “fiilen” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “fiili olarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır.

22. FİKREN (فِكْرًا)

“فِكْرًا” kelimesi “فَكَّرَ” fiilinin masdarı olup "bir şey hakkında zihni çalıştırmak, fikir, düşünce, ideoloji, düşünmek, kanaat, mütalaa, ihtiyaç, alaka, zihindeki mülahaza, görüş, tefekkür, endişe, üzüntü, nosyon" anlamlarına gelmektedir. Her ne kadar Sibeveyh ilim, fikir ve nazarın cemi yapılamayacağını ifade etse cemisi “أَفْكَارًا” şeklindedir.²⁶¹

Sözcük ele aldığımız kelime mansub ve tenvinli haliyle “düşünce ve fikir olarak” gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde ismin kullanılabilirdiği temyiz, hal vb. görevlerde bulunmaktadır.

“يُدَقِّقُ ذَلِكَ الْحَرْافُ فِكْرًا ... بِصُنْعِ الطَّيْنِ تَدْقِيقَ الْمُهَيْمِ”²⁶² “*Bu çömlekçi düşünce olarak çok incelik gösteriyor ... Çamuru zeki birinin inceliği ile (işleyerek)*” cümlesinde hal görevindedir ve “fikir/düşünce olarak” anlamındadır.

Fikren kelimesi Türkçe’de “düşünce yoluyla, düşünerek, zihnen” anlamlarına gelmektedir.²⁶³ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

²⁵⁹ TDK Türkçe Sözlük, II, 801, Rabiha Çelebi, a.g.e., s. 130

²⁶⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 319, Rabiha Çelebi, a.g.e., s. 66

²⁶¹ Halil b. Ahmed, a.g.e., V, 358; Cevheri, a.g.e., XIII, 345; Kazvini, a.g.e., IV, 446; Razi, a.g.e., I, 242; İbn Manzur, a.g.e, V, 65; Abdulhamid Ömer, a.g.e., III, 1734

²⁶² Ömer Hayyam, *Rubâ'iyâtü'l-Hayyam*, Çev.: Ahmed Safi Necefi, Tahran t.y., s. 97

“Yakın arkadaşlarımızla fikren uyuşuyoruz” cümlesinde “fikren” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “fikir/düşünce olarak” anlamındadır. Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

23. FÜCCETEN – FÜC’ETEN (فُجَاءَةٌ)

Kelime “gafil avlamak, şaşırtmak, ansızın, hiç beklemediği bir anda gelmek/yakalamak, ansızın saldırmak, şaşkına çevirmek” anlamlarına gelen “فُجَاءٌ” fiilinin mastarlarından biridir ve ilk harfi hem fethalı hem dammeli olabilmektedir. Fiilin diğer mastarları ise “فُجَاءَةٌ / فُجَاءٌ” şeklindedir.²⁶⁴

Söz konusu mastar fethalı tenvinli haliyle “gafil avlayarak, şaşırtarak, apansız, ansızın” gibi anlamlarda cümle içerisinde hal görevinde bulunabilmektedir.

“عَلَا نَجْمُهُ فِي عَالَمِ الشُّعْرِ فُجَاءً ... عَلَى أَنَّهُ مَا زَالَ فِي الشُّعْرِ شَادِيًا”²⁶⁵ “Şiir aleminde yıldızı birden yükseldi ... O, hala şiir söylerken” cümlesinde kelitemiz hal görevinde kullanılmıştır.

“Fücceten” kelimesi Türkçe’de de kullanılmaktadır. Kelime Türk dilinde hem aslına uygun şekildeki telaffuzuyla hem de telaffuz kolaylığı sağladığı için “fücceten” şeklinde yer almaktadır. Söz konusu sözcük Türkçe’de Arap dilindeki anlamlarını yoğun şekilde muhafaza ederek kullanılmaktadır. Zira “fücceten – füc’eten” kelimesi sözlükte “ansızın, bir anda” anlamlarına gelmektedir²⁶⁶ ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.²⁶⁷ Örnek olarak;

²⁶³ TDK Türkçe Sözlük, I, 802; Çelebi, a.g.e., s. 66

²⁶⁴ Halil b. Ahmed, a.g.e., VI, 188; Ezdi, a.g.e., II, 1043; Herevi, a.g.e., XI, 144; İbn Manzur, a.g.e., I, 120; Zebidi, a.g.e., I, 344; Abdulhamid Ömer, a.g.e., III, 1672

²⁶⁵ Abdulaziz Atik, *İlmu’l-Bedî*, Daru’n-Nahda, y.y., t.y., s. 201

²⁶⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 324; Ayverdi, a.g.e., I, 999; TDK Türkçe Sözlük, I, 805

²⁶⁷ TDK Türkçe Sözlük, I, 821; Çelebi, a.g.e., s. 67

“Yolda fücçeten karşıma bir araç çıktı” cümlesini zikredebiliriz. Görüldüğü gibi Arap dilindeki anlamını Türkçe’de de aynen ifade etmektedir ve Arapça’daki hal ögesinin görev olarak Türk dilindeki karşılığı olan zarf tümleci görevini üstlenmiştir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

24. GİYÂBEN (غِيَابًا)

غِيَابًا kelimesi “boğulmak, görünmez olmak, gizli kalmak, saklanmak, gözden kaybolmak, gizlenmek, yok olmak” anlamlarına gelen “غَابَ” fiilinin mastarlarından birisidir ve cemisi “غَيْبٌ” şeklindedir. Fiilin diğer mastarları ise “غَيْبٌ / غَيْبَةٌ / غَيْبَةٌ” şeklindedir. غِيَابًا mastarı “bir yerde bulunmama, gelmemiş olma” anlamlarındadır.²⁶⁸ Sözcük fethalı tenvinli haliyle “yokluğunda, hazırda bulunmadığı halde” anlamlarına gelmektedir. Örnek;

“مَنْ وَجَدْتُمُوهُ غِيَابًا وَجَدْتُمُوهُ مَعِيًّا لِأَنَّهُ يُعِيبُ النَّاسَ بِفَضْلِ عَيْبِهِ”²⁶⁹ “Gıyabında/kendisi yokken bulduğunuz (hakkında konuştuğunuz) kişiyi ayıplı/kusurlu bulursunuz çünkü o ayıbı nedeniyle (ayıbının konuşulması ile) insanları ayıp (sahibi) yapıyor” cümlesinde غِيَابًا kelimesi hal görevindedir.

Kelimenin Türkçe’deki anlamları “kendi yokken, ortada olmaksızın, gıyabında, görmeden, uzaktan, başkalarından duyarak” şeklindedir.²⁷⁰ Kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak şu cümleleri verebiliriz:

²⁶⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 454; Ezdi, *a.g.e.*, I, 371; Cevheri, *a.g.e.*, I, 196; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 403; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 654; Zebidi, *a.g.e.*, III, 497; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1653

²⁶⁹ Hüseyin b. Muhammed el-Mehdi el-Kâdî, *Saydu'l-Efkar fi'l-Edeb ve'l-Hikem ve'l-Emsal*, Daru'l-Kitab, y.y. 2009, I, 492

²⁷⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 344; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 1066; TDK Türkçe Sözlük, I, 869; Çelebi, *a.g.e.*, s.72

“Zanlı gıyaben hükiim giydi” kelime bu cümlede “kendisi mahkemede hazır bulunmadığı halde” anlamında kullanılmıştır ve zarf tümleci görevindedir. Kelimenin bir diğer anlamı ise “adını, sözünü başkalarından duyarak, görmeden” şeklindedir. Mesela “Ben teyzenizin kızıyım, sizi de gıyaben tanırım” cümlesinde bu anlamda kullanılmıştır ve yine zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

25. HACMEN (حَجْمًا)

Kelime Arapça’da hem “şişe çekmek, hacamat yapmak” hem de “şekle girmek, bariz olmak” anlamlarına gelen “حَجْمٌ” fiilinin mastarıdır. Ancak biz kelimeyi ikinci sıradaki anlamları itibariyle ele alacağız. حَجْمٌ mastarı sözlükte “büyüklük, hacim, çap, maddenin boşlukta kapladığı alan” anlamlarında kullanılmaktadır. Çoğulu ise “حُجُومٌ / أَحْجَامٌ” şeklindedir.²⁷¹ Sözcük fethalı tenvinli haliyle “hacim olarak, büyüklük olarak, kapladığı yer bakımından” anlamlarına gelmektedir.

Cümle içerisinde kullanımına şu örneği verebiliriz: “الشَّمْسُ أَصْغَرُ مِنَ الْأَرْضِ”²⁷² “Güneş, hacim olarak yeryüzünden daha küçüktür” “حَجْمًا” kelimesi bu cümlede temyiz görevindedir ve “hacim olarak” anlamında kullanılmıştır.

“Hacim” kelimesinin Türkçe’deki anlamları “bir cismin uzayda doldurduğu boşluk, oylum, cirim, sıygı” şeklindedir. –en ekiyle birlikte “hacmen” şeklinde ise

²⁷¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 87; Ezdi, *a.g.e.*, I, 441; Herevi, *a.g.e.*, IV, 99; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1894; Kazvini, *a.g.e.*, II, 141; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 116; Zebidi, *a.g.e.*, XXXI, 444; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 450

²⁷² Ahmed b. Mustafa el-Meraği, *Ulûmu’l-Belâğa*, y.y., t.y., s. 44

anlamı “hacim itibariyle, büyüklükçe” şeklindedir. Cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.²⁷³ Örnek olarak;

“*Teorik olarak 1 kg şeker hacmen 647,8 ml alkol üretir*” cümlesini verebiliriz. Kelimemiz bu cümlede “hacim itibariyle” anlamındadır ve zarf tümleci görevindedir. Netice itibariyle “hacmen” kelimesi Arapça ve Türkçe’de anlam ve görev itibariyle benzerlik arz etmektedir diyebiliriz.

26. HAKİKATEN (حَقِيقَةً)

Kelime “حَقَّ / حَقٌّ” kökünden türemektedir. Masdarı “batılın zıddı” anlamına gelen “حَقٌّ” şeklindedir. Söz konusu masdar aynı zamanda Allah Teâla’nın isimlerindedir.²⁷⁴ “حَقِيقَةً” (hakikat) kelimesi ilgili kökten sıfat-ı müşebbehedir ve (حَقِيقٌ) müennes şeklidir. Anlam olarak ise yine kök anlamıyla irtibatlı olarak “kati olarak sabit olan şey, durumun özünün, aslının döndüğü şey, gerçek, hakikat, realite, mecazın zıddı, bayrak, sancak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁷⁵ İsimdir ve cümle içerisinde farklı görevlerde yer alabilmektedir. Söz konusu kelime fethalı tenvinli şekliyle “hakikat olarak, mecazın zıddı olarak ve gerçekten” gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin ilgili anlamlarda kullanımlarına aşağıdaki cümleleri örnek verebiliriz:

“*فَبِحَقِّ أُمَّكَ وَهِيَ مِنْكَ حَقِيقَةٌ ... بِالرِّ وَاللُّطْفِ الَّذِي لَا يَحْزُنُ*”²⁷⁶ “*Annen hakkı için, o*

gerçekten sendendir ... kaybolmayacak iyilik ve lütufla” حَقِيقَةً kelimesi “gerçekten, hakikat olarak” anlamındadır ve hal görevindedir.

²⁷³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 366; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 922; Çelebi, *a.g.e.*, s. 78

²⁷⁴ Zebidî, *a.g.e.*, XXV, 166

²⁷⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, III, 6; Cevheri, *Sihâh*, IV, 1460; Zebidî, *a.g.e.*, XXV, 166; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 52; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 533

²⁷⁶ Cahız, *el-Hayavan*, I, 162

Türkçe’de “hakikat bu ki, doğrusu, gerçekten, hakikaten hakikat olarak” anlamlarında kullanılmaktadır ve köken itibariyle Arapça’dır.²⁷⁷ Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“*Hakikaten sevgi kolay elde edilmeyen bir olgudur.*”

Görüldüğü üzere sözcük Arapça’dan Türkçe’ye geçerken yoğun bir anlam kaybına uğramamıştır. Ancak “mecazın zıddı olarak” şeklindeki anlamı Türkçe’de sık kullanılmaz hatta kullanılmaz da diyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında ise kelime kısmi anlam daralmasına uğramıştır da diyebiliriz.

27. HALİSEN (خَالِصًا)

Kelime “saf olmak, katışıksız olmak, ait olmak, bağımsız olmak, kurtulmak, fidyesini verip kurtulmak, bedelini verip kurtulmak” anlamına gelen “خَالِصٌ” kökünden ism-i fail kalıbındadır. İsm- fail olan “خَالِصٌ” kelimesi ise “temiz, saf, arı, katışıksız, doğru, dürüst” anlamlarına gelmektedir.²⁷⁸

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda “saf olarak, katıksız olarak” anlamında, zarf tümlec, görevinde kullanılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de söz konusu kelimenin kullanımına örnek olarak şu ayeti zikredebiliriz:

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ

صَادِقِينَ “(Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım), de.”²⁷⁹ Kelime bu ayette “müennes” olarak gelmiştir. Hal görevindedir ve “sadece, katışıksız olarak” anlamındadır.

²⁷⁷ Devellioğlu, a.g.e., s.374; TDK Türkçe Sözlük, I, 944; Çelebi, a.g.e., s. 80

²⁷⁸ Halil b. Ahmed, a.g.e., IV, 186; Ezdi, a.g.e., I, 604; Herevi, a.g.e., VII, 64; Kazvini, a.g.e., II, 208; İbn Manzur, a.g.e., VII, 26; Zebidi, a.g.e., XVII, 557-558; Abdulhamid Ömer, a.g.e., I, 678-679

²⁷⁹ Bakara, 2/94

Kelimenin Türk dilindeki anlamları “ katışık olmayan, katışıksız, saf, halis olduğu halde, hilesizce”²⁸⁰ şeklindedir.

“Gerçekten bu sefer bu işi halisen istiyorum” cümlesinde “halisen” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “samimiyetle, hilesiz” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Ancak kök anlamları aynı irtibata sahip farklı anlamları her iki dilde farklı yoğunlukta karşımıza çıkmaktadır. Mesela Arap dilinde “saf, katışıksız” anlamında; Türk dilinde ise “kötü niyet olmaksızın, içtenlikle” anlamında daha çok kullanılmaktadır. Bu ise kelimenin Türkçe’ye geçerken anlam kaybına uğradığı anlamına gelmez.

28. HARFİYYEN (حَرْفِيًّا)

حَرْفِي kelimesi sözlükte “eğmek, döndürmek, çevirmek, eğilmek, sapsak, şurdan burdan ailesi için rızık kazanmak” anlamına gelen “حَرْفٌ” fiilinden türemiştir. Söz konusu fiilden türeyen bir isim olan حَرْفٌ ismi “alfabenin her bir ögesi, kelimenin kendisiyle oluştuğu edat” vb. anlamlarına gelmektedir.²⁸¹

Sözcük ele aldığımız şekliyle (حَرْفِيًّا) nispet ya sı ile türemiş olup fethalı tenvinli durumdadır. Kelime bu haliyle “harfi harfine, aynen, motamot, olduğu gibi”²⁸² anlamlarına gelmektedir. Cümle içerisinde sıfat, hal vb. görevinde bulunmaktadır.

²⁸⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 380; Ayverdi, *a.g.e.*, I, 1175

²⁸¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 210-211; Razi, *a.g.e.*, I, 70; Zebidi, *a.g.e.*, XXIII, 28; İbn Manzur, *a.g.e.*, IX, 41; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 474

²⁸² Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 476

”الْكَلَامُ الْمُقْتَبَسُ حَرْفِيًّا سَوَاءٌ كَانَ كَلَامُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، أَوْ مِنَ الْأَحَادِيثِ الشَّرِيفَةِ“²⁸³

“Gerek ayet-i kerimelerden gerek hadis-i şeriflerden alıntılar motamot/olduğu gibi yapılmıştır” cümlesinde حَرْفِيًّا kelimesi hal görevindedir ve “aynen, olduğu gibi” anlamına gelmektedir.

Harfiyen kelimesi Türkçe’de “harfi harfine, olduğu gibi, hiçbir değişiklik yapmadan” anlamına gelmektedir.²⁸⁴ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Daha sonra olacakları harfiyen bilmeme rağmen, ben bile kıvanç duyardım o an orada bulunmaktan” Bu cümlede “harfiyen” kelimesi fiilimsiyi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “aynen, harfi harfine” anlamındadır. Görüldüğü üzere kelime kaynak ve hedef dilde yaklaşık olarak aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak kelime Türkçe’de “harfiyen” şeklinde y’nin tahfifiyle telaffuz edilmektedir.

29. HARİCEN (خَارِجًا)

Kelime “girmenin zıddı, çıkmak, çıkıntı oluşturmak” anlamına gelen “خَرَجَ” fiili kökünden gelmektedir. “خَارِجًا” kelimesi ise söz konusu fiilin ism-i faili olup “çıkan, çıkıntı oluşturan, dışarı” anlamlarındadır.²⁸⁵

Ele almış olduğumuz sözcük خَارِجًا şeklinde fethalı tenvinli olduğunda genelde “hariç olarak, dışardan” anlamında genelde hal görevinde kullanılmaktadır. Söz konusu kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

²⁸³ Muhammed Salih Şentî, *Fennü't-Tahriri'l-Arabî*, Daru'l-Endülüs, Hail 2001, s. 142

²⁸⁴ TDK *Türkçe Sözlük*, I, 964; Çelebi, *a.g.e.*, s. 85

²⁸⁵ Herevi, *a.g.e.*, VII, 25-26; Kazvini, *a.g.e.*, II, 175; İbn Manzur, *a.g.e.*, II, 249; Zebidi, *a.g.e.*, V, 510; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2264; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 628

... ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ خَارِجًا مِنَ الْبَيْتِ مُسْتَقْبِلَ وَجْهِ الْكَعْبَةِ... “Daha sonra evinin dışında (olarak) Kabe’ye doğru iki rekat namaz kıldı”²⁸⁶ cümlesinde kelitemiz yine ilgili anlam ve görevde kullanılmıştır.

“Hariç” kelimesi Türkçe’de tıpkı Arapça’da olduğu gibi “dış, dışarı” anlamındadır. Ancak kelime Türkçe’de Arapça’da “dışarı çıkan” şeklinde canlılara sıfat olmamaktadır. Kelime Türkçe’de anlam irtibatını korumakla beraber böyle bir kayba uğramıştır diyebiliriz. “Haricen” şeklinde ise sözlükte “hariçten, dıştan, dışarıdan” anlamlarına gelmektedir.²⁸⁷ Cümle içerisinde yine zarf tümleci görevindedir.

“Bu ilaç gün aşırı üç doz artırılarak haricen alınmak suretiyle tüketilir” bir ilaç prospektüsü cümlesidir. Kelitemiz burada “vücudun dış kısmından olacak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

30. HATAEN (حَطَأً)

Kelime حَطِئَ fiilinin masdarıdır ve “doğrunun zıddı, yanlış, kabahat, yanlış, kusur, gaf, hata, galat, yanlış, günah, suç, faul, hata etmek, yanlışlık, yanılmak, doğru olmayan yola sehven girmek” vb. anlamlara gelmektedir ve cemisi “الْحَطَايَا” şeklindedir. Söz konusu kelimes “الْحَطَاءُ” şeklinde de okunabilmektedir.²⁸⁸

Sözcüğün mansub ve tenvinli hali “yanlışlıkla, hata ile” vb. anlamlara gelir. Ayet ve hadislerde sözcüğün bu anlamdaki kullanımlarına örnekler bulunmaktadır:

²⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 151 (Hadis No: 21830)

²⁸⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 394; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1949; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 964; Çelebi, *a.g.e.*, s. 85

²⁸⁸ Cevheri, *a.g.e.*, I, 47 vd.; İsfehani, *a.g.e.*, I, 287; Razi, *a.g.e.*, I, 92; Zebidi, *a.g.e.*, I, 212; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 65; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 659

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ “Bir mümini yanlışlıkla öldürenin, bir mümin köleyi azad etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir.”²⁸⁹ خَطَأً kelimesi bu ayette hal görevindedir ve “hatalı şekilde, istemeden” anlamında kullanılmıştır.

Hataen kelimesi Türkçe’de “yanlış olarak, yanlışlıkla, hata ile” anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Bugün hataen bir arkadaşımı telefonla aradım” “Hataen” kelimesi bu cümlede zarf tümleci görevindedir ve “hatayla” anlamında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi kelime cümle içerisinde zarf konumundadır ve Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır.

31. HAYÂLEN (حَيَّالًا)

Kelime “düşünmek, hayal etmek, tasavvur etmek, farzetmek, varsaymak, olduğunu kabul etmek” anlamlarına gelen “حَيْل / حَالٌ” fiilinden türeyen bir isimdir.

حَيَّالٌ kelimesi sözlükte “hayal, hayalet, imaj, silüet, gölge, yansıma” anlamlarına gelmektedir. Çoğul hali “أَحْيَالٌ” şeklindedir.²⁹¹ حَيَّالٌ kelimesi fethalı tenvinli olarak “hayal olarak, hayal ederek” anlamlarına gelir. Cümle içerisinde kullanımına şu mısrayı örnek olarak verebiliriz:

²⁸⁹ Nisa, 4/92

²⁹⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 404, TDK Türkçe Sözlük, I, 971; Rabiha Çelebi, a.g.e., s. 88

²⁹¹ Halil b. Ahmed, a.g.e., IV, 305; Cevheri, a.g.e., IV, 1691; İbn Manzur, a.g.e., XI, 230; Zebidi, a.g.e., XXVIII, 455; Abdulhamid Ömer, a.g.e., I, 715

“وَمَشَى فِي دَمِي حَيَاةً وَفِكْرًا! ... وَجَرَى فِي فَمِي خَيَالًا وَشِعْرًا” “Kanımda hayat ve düşünce olarak yürüdü ... Ağzımda ise hayal ve şiir olarak aktı”²⁹² cümlesinde خَيَالًا kelimesi hal görevindedir ve “hayal olarak” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki anlamı “hayali olarak, zihinde canlandırmak sûretiyle” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.²⁹³ Örnek olarak;

“Hedefimi yıllarca hayalen zihnimde canlandırdım” cümlesini verebiliriz. Kelime bu cümlede zarf tümleci görevindedir ve somut olmayan bir şeyi tasavvur etmek anlamında kullanılmıştır. “Hayalen” kelimesi hem günümüzde hem de Osmanlı Türkçe’sinde yoğun olarak kullanımdadır. Kaynak ve hedef dildeki anlam ve kullanımları dikkate alındığında her iki dil söz konusu bağlamlarda yoğun benzerlik söz konusudur diyebiliriz.

32. HİTÂBEN (حِطَابًا)

Kelime “konuşma yapmak, hutbe vermek, vaaz vermek, evlenme teklif etmek, nutuk atmak, nişanlanmak” anlamlarına gelen “حَطَبَ” fiilinin mastarıdır. “Konuşma yapmak” anlamlarında “حِطَابَةٌ / حُطْبَةٌ” mastarları; “evlenme teklifi yapmak, nişan yapmak” anlamlarında ise “حِطْبَةٌ” mastarı kullanılmaktadır. حِطَابًا kelimesi حَطَبَ fiilinin “mufâ’ale” babından mastardır. Çekimi ise “حِطَابٌ / يُحَاطَبُ / حِطَابٌ” şeklindedir ve “nutuk, mektup, mesaj, söylev, söz söyleme, hitap

²⁹² Sahnun, a.g.e., I, 153

²⁹³ Devellioğlu, a.g.e., s. 411; TDK Türkçe Sözlük, I, 980; Ayverdi, a.g.e., II, 1237; Çelebi, a.g.e., s. 90

etme, muhatap alma” ve benzeri anlamlara gelmektedir.²⁹⁴ Sözcük mansub ve tenvinli haliyle “hitap ederek, muhatap olarak” anlamlarına gelmektedir. Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“*Ahmed*”²⁹⁵ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ وَزِيرِ الْبَصْرِيِّ: مَا رَأَيْتُ أَحْسَنَ وَجْهًا مِنَ الْمُعْتَزِّ وَلَا أَبْلَغَ خِطَابًا“

b. Vezir el-Basri şöyle dedi: Mu'tezz'den daha güzel yüzlü, hitap bakımından daha belâğini görmedim” cümlesinde خِطَابًا kelimesi hal görevindedir.

Kelimenin Türkçe'deki anlamları “sözü birine yönelterek, hitap yoluyla, birinin yüzüne söylerek” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.²⁹⁶ Örnek olarak;

“*Arkadaşlarıma hitaben güzel bir konuşma yaptım*” cümlesini verebiliriz. “Hitaben” kelimesi tıpkı Arapça'da olduğu gibi “muhatap olarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Son olarak kelimenin hem günlük konuşmalarda hem resmi ve akademik dilde yoğun şekilde kullanıldığını da ifade etmemiz gerekir.

33. HUKUKEN (حُقُوقًا)

Kelime “حَقَّقَ” kökünden türemektedir. Masdarı “batılın zıddı” anlamına gelen “حَقَّقَ” şeklindedir. Söz konusu masdar “batılın zıddı, hakkı olmak, üstesinden gelmek, hak olmak, hak, tasdik etmek, gerçeğine erişmek ” anlamlarına gelmektedir ve aynı zamanda Allah Teâla'nın isimlerindedir.²⁹⁷ “حُقُوقًا” kelimesi “حَقَّقَ” (hak)

²⁹⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 222; Ezdi, *a.g.e.*, I, 291; Herevi, *a.g.e.*, VII, 111; Cevheri, *a.g.e.*, I, 121; Kazvini, *a.g.e.*, II, 198; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 360; Zebidi, *a.g.e.*, II, 370; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 659

²⁹⁵ Mansur b. Hüseyin er-Razi, *Nesri'd-Dürr fi'l-Muhâdarât*, Thk: Halid Abdulganiyy Mahfuz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, III, 92

²⁹⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 445; TDK *Türkçe Sözlük*, I, 1015; Çelebi, *a.g.e.*, s.96

²⁹⁷ Zebidî, *a.g.e.*, XXV, 166

kelimesinin çoğuludur.²⁹⁸ Kelime fethalı tenvinli haliyle “hukuken, gerçek olarak, doğru olarak, hak olarak” gibi anlamlara gelmekte olup cümle içerisinde hal, temyiz vb. görevlerde gelebilmektedir ve daha çok “hak” kelimesinin çoğulu olduğu şekliyle cümlelerde kullanılmaktadır. Aşağıdaki cümleyi ele aldığımız sözcük için örnek olarak verebiliriz:

“*وَقَالَ الشَّاعِرُ: نَزِيلُ الْقَوْمِ أَعْظَمُهُمْ حُقُوقًا*”²⁹⁹ “*Şair şöyle dedi: Kavmin misafiri*

haklar bakımından (kavme mensup diğer insanlardan) daha üstündür” cümlesini de örnek olarak alabiliriz. *حُقُوقًا* kelimesi bu cümlede temyiz görevindedir. *حُقُوقًا*

kelimesi bu örnekte de görüldüğü gibi genelde “*حَقٌّ*” kelimesinin çoğulu olarak

kullanılır. Ancak *حُقُوقٌ* kelimesi Türkçe’de bir ilim dalının adı olarak kullanılmaya

başlanmıştır. Bu nedenle ilgili kelime Türkçe’de ise “hukuksal olarak, hukuk kuralları açısından” ve benzeri anlamlara gelmektedir.³⁰⁰ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“*İstanbul civarının dağına taşını hukuken işgal hakkı kazanmak uygarlık mıdır?*” cümlesinde “hukuken” kelimesi zarf tümlecidir ve “hukuksal olarak” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken “haklar” şeklindeki anlamını tamamen kaybetmiş bir bilim dalı adı olarak kullanılan “hukuk” kelimesinin zarf şeklinde kullanımından ibaret hale gelmiştir. Kelimenin Türk dilindeki bu anlamı Arapça’da daha çok “*قَانُونِيًّا*” kelimesiyle ifade edilmektedir.

²⁹⁸ Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1460; Herevi, *a.g.e.*, III, 242; Kazvini, *a.g.e.*, II, 18; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 49; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 530

²⁹⁹ Cevheri, *a.g.e.*, V, 1829

³⁰⁰ TDK *Türkçe Sözlük*, I, 1024; Çelebi, *a.g.e.*, s. 97

34. HUSUSEN (حُصُوصًا)

Kelime “herhangi bir şeyle/bir şeye özel olmak, herhangi birşeye özel kılmak, ayrıcalık tanımak, belirli olmak, ilgili olmak” anlamına gelen “حَصَّ/خَصَّصَ” kökünden türemektedir ve masdarı “حُصُوصٌ” şeklindedir.³⁰¹ Kelime fethalı tenvinli haliyle (حُصُوصًا) “özellikle, bilhassa” anlamlarına gelmektedir. Buna misal olarak şu cümleyi zikredebiliriz;

“فِدَاءٌ خَالَتِي لِبَنِي حَيْيٍّ ... حُصُوصًا يَوْمَ كُتِبَ الْقَوْمَ رُوقٌ”³⁰² “Benî Hüeyey’e teyzem fedadır ... özellikle de “küssü’l-kavmi rûk gününde” “Hususen” kelimesi bu cümlede hal görevindedir ve “özellikle, özel olarak” anlamında kullanılmıştır.

“Hususen” kelimesi Türkçe’de “özellikle, hususi olarak, hele, ayrıca” anlamlarına gelir.³⁰³

“Ders çalışmayı hususen Arapça çalışmayı seviyorum” “Hususen” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “özellikle” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir.

35. HÜKMEN (حُكْمًا)

حُكْمٌ kelimesi “hakkında yargı belirtmek, hükmetmek, kararını vermek, mahkum etmek, lehine hüküm vermek, verilmesini emretmek, yönetmek, buyurmak”

³⁰¹ Cevheri, *a.g.e.*, III, 1037; İbn-i Manzur, *a.g.e.*, VII, 24; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 650

³⁰² Ebu Said Abdulmelik Esmâî, *Esmâ’iyyât İhtiyâru’l-Esmâ’î*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Daru’l-Maarif, Mısır 1993, s. 200

³⁰³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 459; TDK Türkçe Sözlük, I, 1026

anlamlarına gelen ” حَكَمَ ” fiilinin mastarıdır.³⁰⁴ Kelime “حُكْمًا” şeklinde fethalı tenvinli haliyle “kanunen, hükmen, hüküm olarak” anlamlarına gelmektedir.

Kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak Kur’an-ı Kerim’deki şu ayeti örnek verebiliriz:

“أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِتُونَ” “Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümlerini Allah’tan daha güzel kim vardır?”³⁰⁵ Sözcük bu ayette temyiz görevindedir ve “hüküm (verme) bakımından” anlamındadır.

“Hükmen” kelimesinin Türkçe’deki anlamları “hakem kararıyla, verilen karara göre, karar gereği, hüküm vererek”³⁰⁶ şeklindedir.

“Pehlivan hükmen galip ilan edildi” cümlesinde sözcüğümüz “hakem kararıyla” anlamındadır ve zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

36. İDARETEN (إِدَارَةٌ)

Kelime “halka çizmek, dönmeye başlamak, turlamak, dolaşmak” anlamlarına gelen “دَارَ / دَوَّرَ” fiilinin “أَدَارَ” şeklindeki if’al babından mastarıdır. “إِدَارَةٌ” mastarı sözlükte “döndürme, çalıştırma, sürme, kurma, yönetme, yönetim, idari kısım”

³⁰⁴ Ezdi, *a.g.e.*, I, 564; Herevi, *a.g.e.*, IV, 69; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1901-1902; Kazvini, *a.g.e.*, II, 91; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 140; Zebidi, *a.g.e.*, XXXI, 510; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 537

³⁰⁵ Maide, 5/50

³⁰⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 464; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1327; TDK Türkçe Sözlük, I, 1012; Çelebi, *a.g.e.*, s. 99

anlamlarına gelmektedir. “İşlerin ya da herhangi bir şeyin dönmesini/devam etmesini sağlamak” şeklindeki anlam kelimenin köküyle anlam irtibatını oluşturmaktadır.³⁰⁷

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “idare olarak, yönetim olarak” anlamlarında hal ve temyiz görevlerinde kullanılmaktadır. Kelimenin cümle içerisindeki kullanımına şu misali verebiliriz:

“هَذِهِ الْأَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةُ لَا يَجُوزُ إِهْمَالُهَا شَرْعًا وَلَا إِدَارَةً”³⁰⁸ “Bu şerî hükümler, ne şerî

olarak ne de idari olarak ihmal edilmesi caiz olmayan (hükümlerdir)” cümlede إِدَارَةً kelimesi hal görevindedir ve “idare/yönetim olarak” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “belli bir süre için, geçici olarak, idare yoluyla, işi idare ederek, idare etmek üzere, işin yürümesi için”³⁰⁹ anlamlarındadır ve cümle içerisinde yine “zarf tümleci” görevinde kullanılmaktadır.

“Üst üste yığılmış kutular, açılmamış koliler arasında üstünkörü bir yaşam, geçici ve idareten” cümlesini örnek olarak alabiliriz. “İdareten” kelimesi bu cümlede zarf tümleci görevindedir ve “işin yürümesi için” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramıştır. Türkçe’de yoğun şekilde kullanılan “geçici olarak, işin yürümesi için” anlamı Arapça’da kullanılmamaktadır.

37. İHTİYÂTEN (اِحْتِيَاطًا)

Kelime “çevresini duvarla çevirmek, kuşatmak, gözetmek, bakımını yapmak” anlamlarına gelen “حَاطَ / حَوَّطَ” fiilinden türemektedir. Ele aldığımız şekliyle اِحْتِيَاطًا

kelimesi “ifti’âl” babının mastarıdır ve “tedbir, dikkat, rezerv, yedek, sakınma,

³⁰⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 56; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 108; Cevheri, *a.g.e.*, II, 659 vd.; Kazvini, *a.g.e.*, II, 310-311; Zebidi, *a.g.e.*, XI, 317-319; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 782

³⁰⁸ Abdurrahman b. Ahmed b. Mesud el-Kevâkibî, *Ümmü’l-Kurâ*, Daru’r-Raidi’l-Arabî, Beyrut 1982, s. 50

³⁰⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1370; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1046; Çelebi, *a.g.e.*, s. 104

önlem, özen, ihtimam, ihtiyat” anlamlarına gelmektedir.³¹⁰ Fethalı tenvinli haliyle اِحْتِيَاطًا kelimesi “tedbir olarak, sakınarak, özen göstererek” anlamlarına gelmektedir.

“العَيْزُ أَوْقَى لِدَمِهِ أَيُّ أَشَدُّ اِحْتِيَاطًا عَلَى حِفْظِ نَفْسِهِ لِسُرْعَةِ اِهْرَابِ”³¹¹ “Yaban eşeği kanını en fazla koruyandır. Yani o, çok hızlı kaçması sebebiyle canını korumada temkin/ihtiyat bakımından en önde gelen hayvandır” cümlesinde اِحْتِيَاطًا kelimesi hal görevindedir “sakınarak” anlamında kullanılmıştır.

Kelime Türkçe’de de yaygın şekilde kullanılmaktadır. “İhtiyaten” kelimesi Türkçe sözlükte “her duruma, her ihtimale karşı, ilerisini düşünerek, Ne olur ne olmaz düşüncesiyle, her ihtimâle karşı, tedbirli davranarak” anlamlarına gelir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılır.³¹² Örnek olarak;

“O vakte kadar belki başkasına satarlar diye ihtiyaten kapattım” cümlesini verebiliriz. Kelime bu cümlede “tedbir olarak, sakınarak” anlamlarında kullanılmıştır ve zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve cümle içerisindeki görevi itibariyle de yoğun şekilde benzerlik arz etmektedir.

38. İKRÂMEN (اِكْرَامًا)

Kelime “eli açık olmak, cömert olmak, alicenap olmak, değerli olmak” anlamlarına gelen “كِرْمٌ” kökünden türemektedir. Masterları “كِرْمَةٌ / كِرْمَةٌ / كِرْمَةٌ” şeklindedir. Ele aldığımız sözcük bu fiilin if’âl babından masterıdır. “اِكْرَامٌ” masterı sözlükte “şeref, saygınlık, itibar, konukseverlik, kibarlık, hüsn-i kabul, verenin

³¹⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 276; Herevi, *a.g.e.*, V, 119; Zebidi, *a.g.e.*, XIX, 220; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 582-584

³¹¹ Ebu'l-Hayr el-Haşimî, *el-Emsâl*, Daru Sadi'd-Din, Dımeşk 1423, I, 95

³¹² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 504; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1072; Çelebi, *a.g.e.*, s.107

takdirine bırakılmış olan ücret, ikram” anlamlarına gelmektedir.³¹³ Kelime fethalı tenvinli olarak cümle içerisinde yer aldığı “-in şerefine, onuruna, ikram olarak, cömertlik olarak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Şu cümleyi örnek olarak zikredebiliriz:

“*قَدْ حَبَوْتُكَ إِكْرَامًا وَمَنْزِلَةً ... لَوْ كَانَ عِنْدَكَ إِكْرَامِيكَ مَقْبُولًا*”³¹⁴ “*Şüphesiz ki sana cömertlik ve konum bakımından çok yaklaştım ... Şayet senin de bir ikramın varsa makbuldür*” Bu cümlede “*إِكْرَامًا*” kelimesi hal görevinde kullanılmıştır.

“İkram” kelimesi Türkçe’de “hürmet, saygı gösterme, ağırlama, bir şeyi hediye-armağan olarak verme, hesap dışı yapılan indirim” anlamlarına gelmektedir. Kelime sonuna aldığı –en ekiyle “ikramen” şeklinde “ikram suretiyle, ikram olarak” anlamlarında ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.³¹⁵ Örnek olarak;

“*Kabul günümde konuklarıma ikramen bir şeyler sundum*” cümlesini verebiliriz. Benzer diğer kelimelerde olduğu gibi kelime zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamış aksine yeni sayılabilecek bazı anlamlar kazanmıştır. Mesela “hesap dışı yapılan indirim” anlamı Türkçe’de yoğun şekilde kullanılmaktadır. Elbetteki kelimenin bu anlamı ifade etmesindeki anlam irtibatı ile diğer anlamlarındaki irtibat aynıdır. Sadece bağlamın farklılaşması sebebiyle ortaya çıkan yeni bir anlam söz konusudur diyebiliriz.

³¹³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 368; Herevi, *a.g.e.*, X, 132; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2019 vd.; Kazvini, *a.g.e.*, V, 171; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 510; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIII, 335; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1922-1923

³¹⁴ Ebu’l-Fazl el-Meydanî, *Mecmau’l-Emsâl*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru’l-Marife, Beyrut tsz., II, 305

³¹⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 507; Çelebi, *a.g.e.*, s. 108

39. İLANEN (إِعْلَانًا)

Kelime “aşıkâr olmak, belli olmak, açık olmak, aleni olmak, ortaya çıkmak, yayılmak” anlamlarına gelen “عَلَنَ” fiilinin “if’âl” babından mastarıdır. “أَعْلَنَ / يُعْلِنُ / ” “إِعْلَانًا” şeklinde çekimi söz konusu olan fiilin “إِعْلَانًا” şeklindeki mastarı ise “ilan, beyan, gösterge, duyuru, anons, afiş, yafta, reklam” ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır.³¹⁶ Söz konusu mastar fethalı tenvinli haliyle “ilan ederek, duyurarak, bildirerek” anlamlarına gelmektedir. Cümle içerisinde sıfat dışında mansup tüm görevlerde bulunabilmektedir. Ama özellikle Türkçe’ye etki ettiği yönü olan hal görevinde daha fazla dikkat çekmektedir.

“*سنشكوه إعلانا وسرا ونية ... شكية من لا يستطيع إقائله*”³¹⁷ “*Onu ilan ederek, gizleyerek ve niyet olarak şikayet edeceğiz ... Onu öldürmeye gücü yetmeyen şikayetiyle*” cümlesinde kelitemiz hal görevindedir.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı da kaynak dildekiyle benzerlik arz eder. Sözlükte “duyuru yoluyla, ilan ederek” anlamlarına gelir ve cümle içerisinde zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.³¹⁸ Örnek olarak;

“*Sınav sonuçları ilanen duyuruldu*” cümlesi verilebilir. Kelime yüklemi niteleyen zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

³¹⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 141; Ezdi, *a.g.e.*, II, 949; Herevi, *a.g.e.*, II, 240; Cevheri, *a.g.e.*, VI, 2165; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 111; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 288; Zebidi, *a.g.e.*, XXXV, 408; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1545

³¹⁷ Şihabuddin en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Erb fi Funûni'l-Edeb*, Daru'l-Kütüb, Kahire 1423, V, 212

³¹⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 511; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1081; Çelebi, *a.g.e.*, s. 109

40. İLAVETEN (عِلَاوَةً)

Kelime “yukarı çıkmak, yükselmek, üstüne çıkmak, kalkmak, çıkmak, hayvana binmek, galip gelmek, ezmek, kahr etmek, kılıçla vurmak, şerefli olmak, gururlanmak, büyüklenmek, kibirlenmek” anlamına gelen “عَلَو - عَلَا” fiilinden “عِلَاوَةً” (‘ulâveten veya ‘ilâveten) şeklinde masdardır ve “fazla iş, deveye yük yüklendikten sonra asılan şey, fazlalık, ilave, ek, zam, artık, fazla, prim, yol üzerine atılan fazla şey” gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁹ Sözcük Türkçe’ye geçen masdarının mansub tenvinli haliyle gerek isim olarak ve gerekse zarf olarak kullanıldığında “ek olarak, ekleyerek, fazladan” gibi anlamlara gelmektedir.³²⁰ Cümle içerisinde sıfat, hal vb. görevinde bulunmaktadır. Mesela;

“إِنَّ النَّفَقَةَ فِيهَا مِنَ الْأَزْوَاجِ، عِلَاوَةً عَلَى الْأَمْوَالِ”³²¹ “Nafakada mallardan fazla /ilave olarak canlardan da (vermek) vardır” cümlesinde ele aldığımız kelimenin hal görevinde ve “ek olarak” anlamında kullanılışını görmekteyiz.

İlaveten kelimesi Türkçe’de de “ek olarak, ek yoluyla, ekleyerek” anlamlarına gelmektedir.³²² Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Bu durumda konuya ilaveten söyleyecek söz yok” cümlesinde “ilaveten” kelimesi fiilimsiyi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve tıpkı Arapça’da olduğu gibi “ek olarak” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

³¹⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 245; İsfehani, *a.g.e.*, I, 582; Zebidi, *a.g.e.*, XLIX, 85; İbn Manzur, *a.g.e.*, XV, 83

³²⁰ Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1547

³²¹ Abdurrahman b. Abdurrahman Burkûkî, *ez-Zehair ve'l-Abkariyyât*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Mısır t.y., II, 259

³²² *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1081; Çelebi, *a.g.e.*, s. 109

41. İLMEN (عِلْمًا)

Kelime “bilmek, tanımak, anlamak, ayırt etmek, öğrenmek, idrak etmek, bir şeyin özünü kavramak, marifetin gerçekleşmesi” anlamına gelmekte olup “عِلْمٌ” fiilinin masdarıdır.³²³

Kelime fethalı tenvinli haliyle “bilgi olarak, ilim bakımından” anlamına gelmektedir. Cümle içerisinde temyiz, hal vb. görevinde bulunmaktadır.

“De ki: Rabbim, ilim olarak beni artır”³²⁴ ayetinde temyiz görevindedir.

İlmen kelimesi Türkçe’de “ilim olarak, bilimsel olarak” anlamlarına gelmektedir.³²⁵ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Âlimler ilmen yüksek şahsiyetlerdir” cümlesinde “ilmen” kelimesi sıfatı niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “ilim bakımından” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

42. İRTİCALEN (اِرْتِجَالًا)

Kelime “رجل” kökünden türemiştir ve “اِفْتَعَلَ” veznindedir. Kök halinde sözlükte “yaya gitmek, yürümek, erkek gibi davranmak, bineksiz ayak üzerinde yürümek, yaya yürümek, gitmek, şiddetli yürümek veya kadın doğum yaparken

³²³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 152; Ezdi, *a.g.e.*, II, 948; Herevi, *a.g.e.*, II, 255; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1930; İsfehani, *a.g.e.*, I, 581; Zebidi, *a.g.e.*, XXIII, 126; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 417; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1541

³²⁴ Taha, 20/114

³²⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 513; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1410

çocuğun başından önce ayakları dışarı çıkması” ve benzeri anlamlara gelmektedir. Daha güçlü yürüyebilmesi dolayısıyla “erkek adam” anlamında aynı kökten “رَجُلٌ” ismi kullanılmıştır. Tay kabilesinde kadın için de “رَجُلَةٌ” kelimesi kullanılmaktadır. Türemiş haliyle اِرْتَجَالًا kelimesi sözlükte “ayakları üzerinde yürümek veya doğaçlama, irticali, irticalen söyleme, konuşma” anlamlarına gelmektedir.³²⁶

“وَكَانَ دَاوُدُ بْنُ عَلِيٍّ أَنْطَقَ النَّاسَ وَأَجْوَدَهُمْ اِرْتِجَالًا”³²⁷ “*Davud b. Ali insanların en konuşkanı ve hazırlıksız/irticalen konuşmada en kalitelisiydi*” cümlesinde “irticalen” kelimesi temyiz görevinde ve “ön hazırlıksız/irticali” anlamında kullanılmıştır.

Araplarda sözlü kültür oldukça gelişmiştir. Özellikle şiir ve kaside gibi edebi türler yaygın şekilde inşad edilmiştir. Biz Arapça’da “hazırlığı olmadan konuşma” anlamındaki “اِرْتِجَالًا” kelimesinin bu sözlü edebi kültürle yakın ilişkili olduğu kanaatindeyiz. Zira edebiyata ilgi duyan yahut şiirler ilgilenen bir Arap arkadaşıyla bir yerden bir yere giderken ona “hazırlıksız şekilde şiir yazmış ve okumuştur” veya yolda karşılaştığı/duyduğu bir şiire/söze cevaben hemen oracıkta bir şiir yahut kaside zikretmiş olabilir. İşte böylesi bir sözlü edebi kültüre sahip bir toplumda “hazırlığı olmadan konuşma” anlamını ifade etmede “yaya gitmek, ayakları üzerinde gitmek” anlamlarına da sahip bir fiilin kullanılması gayet tabiidir.

İrticalen kelimesi Türkçe’de “doğaçlama, irtical surette, düşünmeden, birdenbire, içine doğduğu gibi söyleme” anlamlarına gelmektedir.³²⁸ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Önünde tek kâğıt olmadan irticalen konuştu” cümlesinde “irticalen” kelimesi yüklemi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “doğaçlama” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken “ayakta

³²⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 101 vd.; Herevi, *a.g.e.*, XXII, 11 vd.; İsfehani, *a.g.e.*, I, 344; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIII, 29 vd.; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 270; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 864

³²⁷ Cahız, *el-Beyan ve’t-Tebyîn*, I, 269

³²⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 535; *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1114; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 114

yürümek” şeklindeki anlamını kaybetmiş sadece “hazırlıksız konuşma” anlamında kullanılmaya başlamıştır.

43. İSMEN (اسْمًا)

Sözcük, her şeyin en üstü, yüce, ulu, yüksek, yukarı anlamına gelen “سَمُو” kökünden türemektedir. Türemiş haliyle “اسْمًا” haliyle bir isimdir “isim, ad, herhangi bir şeyin kendisiyle bilindiği şey” anlamlarına gelmektedir.³²⁹ Fethalı tenvinli haliyle “isim olarak” anlamındadır. Söz konusu kelime cümle içerisinde ismin kullanılabilirdiği tüm görevlerde yer alabilmektedir. Türkçe’ye geçtiği anlamıyla cümle içinde kullanımına örnek olarak şu misali zikredebiliriz:

“وَلَا نَعْرِفُ شَيْئًا مِنَ الْحَيَوَانِ أَشْرَفَ اسْمًا مِنَ الْخَيْلِ وَالطَّيْرِ”³³⁰ “Hayvanlardan at ve

kuştan, isim olarak daha şerefli bir şey bilmiyorum” cümlesinde اسْمًا kelimesi teyiz görevindedir ve “isim olarak” anlamında kullanılmıştır.

“İsmen” kelimesi Türkçe’de “adını belirterek, adını söyleyerek, adını vererek, isim olarak” anlamlarına gelmektedir ve zarf olarak kullanılmaktadır.³³¹

Örnek olarak “Sınıfların kalabalık olması sebebiyle öğrencileri ismen tanımak imkansızdır” cümlesi verilebilir. Kelime burada “isim olarak” anlamında kullanılmış olup zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır.

³²⁹ Ezdi, *a.g.e.*, II, 862; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 79; Kazvini, *a.g.e.*, III, 79; İsfehani, *a.g.e.*, I, 428; Zebidi, *a.g.e.*, XXXVIII, 305; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 18; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 476

³³⁰ Cahız, *el-Hayavan*, I, 162

³³¹ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1117; Çelebi, *a.g.e.*, s. 115

44. İSNÂDEN (إِسْنَادًا)

Kelime “dayanmak, yaslanmak” anlamlarına gelen “سَنَّ” fiilinden türemiştir.

İسنَادُ kelimesi kök fiilin “إِفْعَالٌ” (if’âl) babına nakledilmiş halinin mastarıdır. سَنَّ fiili sözlükte “yaslamak, dayamak, yatırmak, temellendirmek, isnat etmek, emanet etmek, atfetmek, hamletmek, temel almak, asıl kabul etmek” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.³³²

İسنَادُ mastarı fethalı tenvinli olduğunda “yaslayarak, isnat ederek, temellendirerek, isnat bakımından” gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde hal ve temyiz gibi görevlerinin yanı sıra mastar olması dolayısıyla mansup irap söz konusu olan tüm görevlerde bulunabilmektedir. Ancak sıfat olarak kullanımı söz konusu değildir. Cümle içerisinde kullanımına şu cümleyi örnek verebiliriz:

“لَا بُدَّ مِنْ قَتْلِهِ إِسْنَادًا لِحُكْمِ الْحَاكِمِ”³³³ “*Hakimin hükmüne dayanarak onun öldürülmesi gerekir*” cümlesinde ise kelitemiz hal görevindedir ve “dayanarak” anlamındadır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “dayanarak” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.³³⁴ Örnek olarak;

“*Sözlerinin doğruluğuna isnaden kendini savundu*” cümlesinde “isnaden” kelimesi “dayanarak” anlamında kullanılmış ve zarf tümleci görevindedir.

Kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken bazı anlamlarını kaybetmiştir. Mesela Arapça’da hadis usulü istilâhı olarak kullanılan “isnaden” yani “isnat bakımından” şeklindeki anlamı yeni Türkçe’de kullanımda değildir. Ancak Osmanlı

³³² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 228; Herevi, *a.g.e.*, XII, 254; Cevheri, *a.g.e.*, II, 489; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 220; Zebidi, *a.g.e.*, VIII, 215; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1118 vd.

³³³ Şihabuddin en-Nüveyrî, *a.g.e.*, XXXII, 322

³³⁴ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1101; Çelebi, *a.g.e.*, s. 115

Türkçe'sinde Arapça'nın bütün imkanlarından istifade söz konusu olduğundan bu ıstılah da tabii olarak kullanılmıştır. Kelime cümle içerisinde üstlendiği görev bakımından Arapça'daki pozisyonuna yakındır.

45. İTİBÂREN (اعْتَبَارًا)

Kelime “kenar, taraf, rüyayı tabir etmek, boydan boya geçmek, karşıya geçmek, binek üzerinde kat etmek, atlayıp geçmek” gibi anlamlara gelen “عَبَّرَ / عَبَّرَ” kökünden türemektedir. Kelimenin köküyle ilgili verdiğimiz anlamlar ayne'l-fiilin harekesi damme ve fethalı olduğunda taşıdığı anlamlardır. Aynı fiil ayne'l-fiili kesralı (عَبَّرَ) olduğunda “göz yaşını dökmek” anlamına gelmektedir.³³⁵ Sözcüğün ele aldığımız hali اِفْتِعَالٌ vezninde bulunmaktadır. “اعْتَبَارًا” kelimesi sözlükte “saygınlık, itibar, prestij, dikkate alma, bakış açısı, değer, bir şeye şahit olanın bilgisinden şahit olmayanın ulaşmış olduğu hal” gibi anlamlara gelmektedir. “عَبَّرَ” kelimesi “kenar” anlamına da gelmektedir. “اعْتَبَّرَ” fiili “rüyayı tabir etti” anlamında da kullanılan “عَبَّرَ” fiiliyle aynı anlamda da kullanılmaktadır. “اعْتَبَّرَ” yani “rüyanın kenarlarını düşünmek suretiyle bir takım bilgilere ulaştı” şeklinde bir anlam irtibatı bulunmaktadır.³³⁶ Daha açık ifadeyle “اعْتَبَّرَ” fiili olan bir şeyin kıyısını köşesi hakkında iyice düşünmek suretiyle bir sonuca ulaşmaktır diyebiliriz. Kuran'da da kelime “düşünmek, değerlendirmek ve ders çıkarmak” anlamlarında kullanılmıştır.

“فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ” “Ey akıl sahipleri! İbret alın”³³⁷ ayetinde

“değerlendirmek, ibret almak” anlamında kullanılmıştır.

³³⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 130; Herevi, *a.g.e.*, II, 229-230; Cevheri, *Sihâh*, II, 732; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 207; İsfehani, *a.g.e.*, I, 543; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 529; Zebidi, *a.g.e.*, XII, 500

³³⁶ İsfehani, *a.g.e.*, I, 543; Zebidî, *a.g.e.*, XII, 501-502; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1450

³³⁷ Haşr, 59/2

Kelime mansub tenvinli şekli (اعْتَبَارًا) ile “itibar ederek, değerlendirerek, dikkate alarak, -den başlayarak”³³⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin cümle içindeki kullanımına aşağıdaki örneği verebiliriz:

“أَمَّا أَذْخَلَهُ الْبُخَارِيُّ اعْتِبَارًا لِحَدِيثِ نَعِيمِ بْنِ حَمَّادٍ”³³⁹ “Ancak Buhari onu Nuaym b.

Hammad’ın rivayeti olmasına itibar ederek kitabına dahil etmiştir”

Kelime (itibar) Türkçe’de de yoğun şekilde kullanılmaktadır.³⁴⁰ Sözlükte “değer, saygınlık, itibar” gibi Arapça’daki aynı anlamlara sahiptir.³⁴¹ Örnek olarak

“Sana itibar gösterdi” cümlesinde sana değer verdi manasındadır.

“Okullar önümüzdeki haftadan itibaren başlıyor” cümlesinde “itibaren” kelimesi “-den başlayarak” anlamında kullanılmıştır.

Türkçe’de söz konusu kelime tenvinli (itibaren) haliyle Arapça’daki anlamlarından “-den başlayarak, -den sonra, -den beri”³⁴² gibi anlamlarda daha yoğun kullanılmaktadır. “değer vererek, dikkate alarak” şeklindeki anlamları ise daha çok Osmanlı Türkçe’sinde kullanılmaktadır.

Tam anlamıyla olmasa da söz konusu durum sebebiyle kısmi bir anlam daralmasından söz etmek mümkündür.

46. KÂFFETEN (كَافَّةً)

“كَافَّةً” kelimesi “kenarını çevirmek, geri durmak kaçınmak, bırakmak, kesmek, kontrol altına almak, vazgeçmek” anlamlarına gelen “كَفَّ” fiilinin ism-i

³³⁸ Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1450

³³⁹ Mühelleb b. Ahmed b. Ebi Sufra el-Endülüsi, *el-Muhtasaru’s-Nasih fi Tehzibi’l-Kitabi’l-Camii’s-Sahih*, Thk:Ahmed b. Faris Sellum, Daru’t-Tevhid, Riyad 2009, IV, 108

³⁴⁰ Çelebi, *a.g.e.*, s. 118

³⁴¹ *TDK Türkçe Sözlük*, I, 1139; Çelebi, *a.g.e.*, s. 118; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1493

³⁴² Devellioğlu, *a.g.e.*, s.562; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1493

failidir. Kelimenin sonunda yer alan “ö” (kapalı te) harfi ise mübalağa için bulunmaktadır. İsm-i fail olarak kelime “bütünlük, tamamlık, -in hepsi, tamamı” anlamlarına gelmektedir.³⁴³ Söz konusu kelime Arapça’da fethalı tenvinli olarak “hep beraber, istisnasız herkes” anlamlarındadır.³⁴⁴ Cümle içerisindeki kullanımına Kuran-ı Kerim’den örnek verebiliriz:

“وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ” “Biz seni bütünlükte ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”³⁴⁵ ayetinde kelitemiz mansup hal görevindedir.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً” “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin”³⁴⁶ ayetinde ise yine hal görevindedir.”

Kelime Türkçe’ye de intikal etmiş ve farklı kullanımları söz konusu olmuştur. Fethalı tenvinli olarak telaffuz edildiğın de tıpkı Arapça’daki gibi “bütünü, hepsi birden” anlamlarına gelmektedir.³⁴⁷

Kaffeten kelimesi bu haliyle daha çok dua cümlelerinde kullanılmaktadır. Mesela:

“Ya Rabbi! Bizleri kâffeten af ve mağfiretine nâil eyle” cümlesinde “hepimizi” anlamında kullanılmıştır. Ancak şu hususu ifade etmemiz gerekir. Kelimenin bu örnek verdiğimiz şekliyle kullanımı çok yoğun değildir. Daha çok isim tamlamasının ikinci ögesi olarak ve “kâffesi” şeklinde kullanılır. Bu ikinci kullanımına örnek olarak ise;

“Okunan ayet-i kerimelerden hasıl olan sevabı kâffe-i ehl-i imanın ruhlarına hediye ediyorum” veya “Hastalarının kâffesi Viyana Müsevî sosyetesinin

³⁴³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 283; Herevi, *a.g.e.*, IX, 336; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1422; İbn Manzur, *a.g.e.*, IX, 301-305; Zebidi, *a.g.e.*, XXIV, 316; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1944

³⁴⁴ Mutçalı, *a.g.e.*, 765

³⁴⁵ Sebe, 34/28

³⁴⁶ Bakara, 2/208

³⁴⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 576; TDK Türkçe Sözlük, II, 1155; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 124

mensuplarıdır” cümlesini örnek verebiliriz. Türkçe’de “kâffeten” kelimesi yerine daha çok yine aynı anlamlara sahip “cümleten”³⁴⁸ kelimesi kullanılmaktadır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve cümle içerisindeki görevi itibariyle de kaynak dildeki görevine paralellik arz etmektedir.

47. KALBEN (قَلْبًا)

Kelime “bir şeyi baş aşağı çevirmek, sağını soluna çevirmek, içini dışına dödürmek, devirmek, döndürmek, bir şeyin altını üstüne getirmek, alt üst etmek, değiştirmek, alabora etmek, kumaşı kırıştırmak, kalp hastalığına tutulmak, bir kimsenin kalbine vurmak” anlamlarına gelen ” قَلْب ” kökünden masdardır. Aynı zamanda vücutta kan dolaşımın merkezi sayılan organın ismidir.³⁴⁹

Ele almış olduğumuz sözcük mansub ve tenvinli olduğunda genelde “kalp ile, kalpten olarak, samimi, içten, kalp olarak” anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin söz konusu anlamda kullanımına örnek olarak;

“*Bunun üzerine Ahnef şöyle*”³⁵⁰ فَقَالَ الْأَخْنَفُ: الْكَبِيرُ أَكْبَرُ عَقْلًا، وَلَكِنَّهُ أَشْعَلُ قَلْبًا،

dedi: Büyük, akıl bakımından en büyük fakat kalben en işlek olandır” cümlesinde قَلْبًا kelimesi teyiz görevindedir ve “akıl bakımından” anlamındadır.

Kelimenin Türk dilindeki kullanımı “ içten, gönülden gelerek, yürekten, cânugönülden, kendi kendine, içinden, samîmî olarak” şeklindedir.³⁵¹

“*Okuldaki bana ders veren hocalarıma kalben bağlılığımı zaman zaman dile getiririm*” cümlesini örnek olarak zikredebiliriz.

³⁴⁸ Bilgi için bk. “Cümleten” Mad.

³⁴⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 170; Ezdi, *a.g.e.*, I, 373; Kazvini, *a.g.e.*, V, 17 vd.; Zebidi, *a.g.e.*, IV, 69-70; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1847; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 685

³⁵⁰ Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, I, 215

³⁵¹ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 31; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1544; Çelebi, *a.g.e.*, s. 127

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına olup genelde zarf ve sıfat görevlerinde bulunmaktadır.

48. KÂMİLEN (كَامِلًا)

Kelime “kamil olmak, olgunlaşmak, tamam olmak, kemal sıfatları gerçekleştirmek, tam olmak, kemalini bulmak, her şeyi yerli yerinde olmak, sona ermek, eksiksiz olmak” anlamlarına gelen “كَمِلَ” fiilinin ism-i failidir. İsm-i fail olarak ise “tamam, tam, bütün, eksiksiz, olan, olgun, kâmil, mükemmel, kusursuz, pişmiş, meyve, mutlak, som, bitirilmiş, aruz vezinlerinden bir vezin” anlamlarına gelmektedir.³⁵² Sözcük fethalı tenvinli haliyle “tamamen, hep birden, tamamıyla, bütünüyle, eksiksiz şekilde, büsbütün” anlamlarına gelmektedir. Kelime, ism-i fail kalıbında müştak bir kelime olduğu için cümle içerisinde sıfat da dahil olmak üzere mansup irab alan bütün görevleri üstlenebilmektedir. Kelimenin cümle içerisindeki kullanımına şu rivayetin ilgili kısmını örnek verebiliriz:

“...أَكْمِلُوا بَقِيَّةَ عَمَلِكُمْ، وَخُذُوا أَجْرَكُمْ كَامِلًا...” “İşinizin geri kalanını tamamlayın ve ücretinizi tam olarak alın”³⁵³ Ele almış olduğumuz kelime bu rivayette hal görevindedir.

Kelime Arapça'dan Türkçe'ye intikal etmiş ve neredeyse tüm anlamlarını muhafaza etmiştir. Sözcüğün Türkçe'deki anlamları “büsbütün, toptan, hep birden, noksansız, tam olarak” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf (belirteç) olarak kullanılmaktadır.³⁵⁴ Örnek olarak;

“Rıza, birkaç ufaklık daha bulunan cebi kâmilen boşaltarak sokağa fırladı” cümlesinde “kamilen” kelimesi “boşaltarak” zarf-fiilini niteleyen zarf tümleci

³⁵² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 378-379; Herevi, *a.g.e.*, X, 148; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1422; Kazvini, *a.g.e.*, V, 139; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 598; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 352; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1958

³⁵³ Buhari, *Sahih*, İcare, 37/11

³⁵⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 583; TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1180; Çelebi, *a.g.e.*, s. 127

görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

49. KANUNEN (قَانُونًا)

Kelime “köle oğlu köle” anlamına gelen “قَانُونٌ / قَانُونٌ” kökünden türemiştir.

“Yasa koyucunun kanun yapması, bir işin kurallarını koyma” anlamına gelen “قَانُونٌ” kural koymakla kuralın muhataplarını disipline etme gayesi dolayısıyla kök anlamıyla irtibatı söz konusudur. “قانون” kelimesi “herhangi bir şeyin yolu, ölçüsü, sistem, kaide, kural ve bir müzik aleti” ve benzeri anlamlara gelmektedir. Ayrıca kelimenin Arapça olmadığı da bilgiler arasında yer almaktadır.³⁵⁵ Kelimenin fethalı tenvinli hali “قَانُونًا” kelimesi ise “yasal olarak, kanun açısından” ve benzeri anlamlara gelmektedir.

“O, (devlet) işlerinde kanun/kural ve sistem bakımından (idarecilerin) en güzelidir”³⁵⁶ cümlesinde “kanun/kural bakımından” anlamında ve temyiz görevinde kullanılmıştır.

“Kanunen” kelimesinin Türk dilindeki anlamı “yasa gereğince, yasal olarak, kanuna göre, kanuna uyararak, kanun yoluyla” şeklindedir.³⁵⁷ Kelimenin Türkçe'deki anlamları Arap dilinde daha çok قَانُونِيًّا kelimesiyle ifade edilmektedir.

“Sizi kanunen tutukluyorum” cümlesinde “kanunen” kelimesi zarf tümleci görevinde ve “yasal olarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime

³⁵⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 27; Ezdi, *a.g.e.*, I, 164; Herevi, *a.g.e.*, VIII, 235; Kazvini, *a.g.e.*, V, 4; Zebidi, *a.g.e.*, XXXVI, 21; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 349; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1864

³⁵⁶ Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., X, 321

³⁵⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 586; TDK Türkçe Sözlük, II, 58; Çelebi, *a.g.e.*, s. 128

Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Kelime Türkçe'de Arap dilindeki diğer anlamlarını da korumaktadır.

50. KASTEN (قَصْدًا)

“قَصْدًا” kelimesi “doğrultmak, kast, kast etmek, amaçlamak, kasıt, doğru, orta, karşı, niyet etmek, bir tarafa doğru gitmek istemek, amaçlamak, doğru, orta, düz yol, doğru yol, niyet, gaye, kuru et, karşı, karşı, az, şairin şiir yazması, ” ve benzeri anlamlara gelmekte olup “قَصَدَ” fiilinin masdarıdır.³⁵⁸

Sözcük mansub ve tenvinli haliyle “kasederek, kasdi olarak” anlamlarında kullanılmaktadır. Ele alığımız sözcüğün kullanımına aşağıdaki cümleyi örnek olarak verebiliriz:

وَمِنْ شَأْنِ الْعَرَبِ اسْتِعْمَالِ الْكِنَايَاتِ فِي الْأَشْيَاءِ الَّتِي يُسْتَحْيَى مِنْ ذِكْرِهَا قَصْدًا مِنْهُمْ
”اللَّعْفُفُ“³⁵⁹ “Dile getirilmesinden utanılan şeylerde iffet/utancı katederek kinaye kullanımı Arapların özelliklerindedir” cümlesinde söz konusu kelimenin “kasıtlı olarak” anlamında hal görevinde olduğunu görebiliyoruz.

“Kasden” kelimesi Türkçe'de ise “amaçlayarak, niyetli olarak bile bile, istiyerek” anlamına gelmektedir.³⁶⁰ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Bana kasten öyle davrandı” cümlesinde “kasten” kelimesi “bir şey amaçlayarak, bile bile” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

³⁵⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 54; Herevi, *a.g.e.*, VIII, 274; İsfehani, *a.g.e.*, I, 672; Zebidi, *a.g.e.*, IX, 35; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 353; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1819

³⁵⁹ Ebu'l-Meâlî İbn Hamdun Bahaüddin el-Bağdadî, *et-Tezkiretü'l-Hamduniyye*, Daru Sâdır, Beyrut 1417, VIII, 279

³⁶⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 591, *TDK Türkçe Sözlük*, II,98; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 129

51. KAVLEN (قَوْلًا)

Kelime “söz, laf, ifade, beyanat, öğreti, doktrin, görüş, düşünce, rey, tanıklık, şahitlik, söylenti, dedikodu, atasözleri, deyişler, kelim” anlamlarına gelen “قَوْلٌ” şeklinde masdardır.³⁶¹ Ecvef bir yapısı olduğu için mazi fiil olarak kullanımı “قَالَ” şeklindedir. Fethalı tenvinli olduğu (قَوْلًا) şekliyle “kavil, söz veya söz olarak” anlamlarına gelmekte olup cümle içerisinde gerek daha çok temyiz olarak karşımıza çıkmaktadır.

“سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ”³⁶² “Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak (kendilerine) "Selam" (vardır)” ayetinde قَوْلًا kelimesi temyiz görevindedir ve “söz olarak” anlamında kullanılmıştır.

Türkçe’de yine “sözle, fiilen olmayan³⁶³” anlamlarına da gelmektedir.

“Müslümanlar kavlen çok doğru insanlardır” cümlesinde “kavlen” kelimesi “söz olarak” anlamında ve zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır. Ancak Türkçe’de cümle içerisinde isim olarak değil zarf olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Türkçe’de söz konusu kelime “selamun kavlen” şeklinde bir kalıp ifadede de karşımıza çıkmaktadır. Bu ifade “سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ” “çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak selam vardır” ayetinden³⁶⁴ mülhem ve bir kısmının hazfiyle kullanılmıştır.

³⁶¹ Herevi, a.g.e., IX, 230; Cevheri, a.g.e., V, 1806; Kazvini, a.g.e., V, 42; Razi, a.g.e., I, 262; Zebidi, a.g.e., XXX, 291; İbn Manzur, a.g.e., XI, 572; Abdulhamid Ömer, a.g.e., III, 1872

³⁶² Yasin, 36/58

³⁶³ Devellioğlu, a.g.e., s. 597; TDK Türkçe Sözlük, II, 802

³⁶⁴ Yasin, 36/58

52. KEFÂLETEN (كَفَالَةً)

Kelime “kefil olmak, garanti etmek, garantilemek, bakmak, doyurmak ” anlamlarına gelen “كَفَلَ” fiilinin masdarıdır. Söz konusu fiilin “كُفُولٌ/كَفْلٌ” şeklinde mastarları da vardır.³⁶⁵ “كَفَالَةً” kelimesi fethalı tenvinli haliyle “kefil olarak, teminat olarak, garanti ederek” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük bu haliyle mansup irab alan tüm görevlerde kullanılabilir. Ancak camid olması dolayısıyla mansup isimlere sıfat olamamaktadır. Diğer kelimelerde de olduğu gibi söz konusu mastar hal görevindeki kullanımı itibariyle Türkçe’ye intikal etmişti. Cümle içerisinde kullanımına örnek olarak hal görevinde kullanıldığı,

“...فِيُطَالِبُ الْأَجْرَ الْكَفِيلَ بِنِصْفِ الْأُجْرَةِ أَصَالَةً وَبِالنِّصْفِ الْآخَرَ كَفَالَةً”³⁶⁶ “*Bu durumda (malımı) kiraya veren kefilden ücretin yarısını asıl borçlu olarak diğer yarısını ise kefil olarak talep eder*” cümlesini verebiliriz. كَفَالَةً kelimesi bu cümlede hal görevindedir ve “kefil olarak” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “kefalet yoluyla, kefil olarak” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf (belirteç) olarak kullanılmaktadır.³⁶⁷ Örnek olarak;

“*Zanlı kefaleten serbest bırakıldı*” cümlesi verilebilir. Ele almış olduğumuz kelime bu cümlede “kefalet yoluyla” anlamındadır.

Kelimenin her iki dildeki kullanımları dikkate alındığında Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış olduğunu görebiliyoruz. Ancak sözcüğün “kefil olarak” şeklindeki anlamı daha çok Osmanlı Türkçe’sinde, “kefalet

³⁶⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 373; Herevi, *a.g.e.*, X, 140; Ezdi, *a.g.e.*, II, 969; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1810; Kazvini, *a.g.e.*, V, 187; İbn Manzur, *a.g.e.*, XI, 588; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 331; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1945

³⁶⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkam*, I, 469

³⁶⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 602; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1261; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 131

yoluyla” şeklinde anlamı günümüz Türkçe’sinde özellikle de hukuk terimi olarak yoğun şekilde kullanılmaktadır.

53. KERHEN (كَرْهًا)

Kelime “hoşlanmamak, nefret etmek, kötü olma, tiksirmek, iğrenmek, sevmemek, hoşlanmamak, hoş görmemek, nefret etmek, çirkin görmek, beğenmemek” anlamlarına gelen “كَرْهًا” kökünden gelmektedir. Bu kökten türeyen “كَرْهًا” kelimesi ise masdardır. Fethalı tenvinli olduğunda genelde “gönülsüz, zorla, isteksiz, istemeyerek, yarım ağız, tiksinerik” anlamlarına gelmektedir.³⁶⁸ Kur’an-ı Kerim’de söz konusu cümleye örnek olarak: “أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ” “Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O’na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki O’na döndürüleceklerdir”³⁶⁹ ayeti yer almaktadır. كَرْهًا kelimesi bu ayette hal görevindedir ve “istemeden, gönülsüz” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “tiksinerek, iğrenerek, istemeye istemeye, gönülsüz olarak”³⁷⁰ şeklindedir.

“Bu işi kerhen kabul ettim” cümlesinde “kerhen” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “istemeden, gönülsüz” anlamındadır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

³⁶⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 376; Herevi, *a.g.e.*, VI, 10; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2247; Kazvini, *a.g.e.*, V, 172 vd.; Zebidi, *a.g.e.*, XXXVI, 484; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 245; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1924

³⁶⁹ Al-i İmran, 3/83

³⁷⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 610; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 143; Çelebi, *a.g.e.*, s. 133

54. KISMEN (قِسْمًا)

Kelime “bölmek, bölüştürmek, pay vermek, ayırmak, bölmelere ayırmak, üleştirmek, sınıflamak” anlamlarına gelen قَسَمَ fiilinin mastarıdır.³⁷¹ قِسْمٌ mastarı “pay, hisse, kısmet, nasip, bölüm, sınıf, mıntıka” anlamlarına gelir.³⁷²

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “kısmi olarak, bir kısım, kısım olarak” anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak ifade etmemiz gerekir ki “kısmi olarak” anlamı çok yaygın kullanılmamaktadır. Kelimenin cümle içinde kullanımına şu örneği verebiliriz:

“بَعْضُ الْكُتَّابِ يَسْرِقُونَ كُتُبَ الْجَاحِظِ أَوْ قِسْمًا مِنْهَا”³⁷³ “Bazı yazarlar Cahız’ın

kitaplarını veya bir bölümünü çalıyorlar” cümlesinde قِسْمًا kelimesi mefulun bih görevindedir ve “bir bölüm” anlamındadır.

“Kısmen” kelimesinin Türkçe’deki anlamları “bazı bakımdan, bazı yönden, bütün değil, bir bölüm olarak, bir kısım, bir bölük, bir parça, bir takım olarak, bir bahis, bir fasıl olarak”³⁷⁴ şeklindedir.

“Eşyayı kısmen gönderdim” cümlesinde “kısmen” kelimesi zarf tümleci görevinde olup “bir kısım, hepsini değil bir kısmını” anlamında kullanılmıştır. Arapça’da hal olarak kullanılan kelimeler genelde Türkçe’ye intikal ederken anlam değişikliğine uğramamış olanlardır. Ancak bu kelimedede de görüldüğü gibi Türkçe’de “hepsini değil bir kısmını” şeklindeki anlamı asıl itibariyle Arapça aslında da mevcut olup cümle içerisinde “hal” olarak bu anlamı ifade etmesi oldukça nadirdir diyebiliriz. Belki de şu değerlendirme daha doğru olacaktır: Ele aldığımız bu sözcük

³⁷¹ İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 478

³⁷² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 86; Herevi, *a.g.e.*, VIII, 320; Kazvini, *a.g.e.*, V, 86; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIII, 265; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1812 vd.

³⁷³ Cahız, *er-Resailü'l-Edebiyye*, s. 376

³⁷⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 618; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1710; TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1307; Çelebi, *a.g.e.*, s. 135

ve benzerleri Türkçe'ye intikal ederken “bütün değil, bir bölüm olarak, bir kısım” şeklindeki anlamları ifade edebilmesi için Arapça kökenli “kısım” kelimesine “_____ olarak” şeklindeki anlamı ifade edebilmesi için tenvin (-en eki) Türkçe'de ilave edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Türkler Arapça'daki tenvinin fonksiyonunu bazı kelimelerde Arapların kullanmadığı tarzda kullanmışlar ve yeni anlamları ifade etmişlerdir.

55. KIYÂSEN (قِيَاسًا)

Kelime asıl itibariyle “ölçmek, elbiseyi denemek, kıyas etmek, karşılaştırmak, genel kural koymak” ve benzeri anlamlara gelen “قَاسَ / قَيْسَ” fiilinin masdarıdır. Tabii fiil zikrettiğimiz bu anlamlarını doğrudan ifade ettiği gibi بِ, عَلَى, إِلَى gibi harfi cerlerle de kullanılabilir. ³⁷⁵ Sözcük fethalı tenvinli haliyle “kıyaslayarak, karşılaştırarak, nispetle” anlamlarına taşımaktadır. Cümle içerisinde ismin mansup irab aldığı tüm görevlerde bulunabilmektedir. Ayrıca Türkçe'ye intikal ettiği bağlamda daha çok hal görevini üstlenmektedir. Şu cümleyi örnek olarak zikredebiliriz:

“وَهُوَ قِيَاسًا مِثْلُ نَوْمِ النَّائِمِ ... تُفْرِحُهُ أَضْعَاطُ حُلْمِ الْحَالِمِ” ³⁷⁶ “O (dünya), kıyaslayarak

(söylersek) uyuyanın uykusu gibidir...Rüya görenin rüyasının karmaşıklığı onu mutlu eder” Görüldüğü gibi kelime bu cümle de hal görevindedir.

Kelimenin Türkçe'deki kullanımını “kıyas edilerek, kıyas yoluyla, karşılaştırarak, oranlayarak, benzeterek, sanarak, kaideye tatbik ederek” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır. ³⁷⁷ Örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

³⁷⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 189; Herevi, *a.g.e.*, IX, 179; İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 187; Zebidi, *a.g.e.*, IX, 230; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1883

³⁷⁶ Ebu Bekr es-Suli, *el-Evrak Kısmı Ahbari's-Şuara*, Şeriketü Emel, Kahire 1425, I, 47

³⁷⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 620; TDK Türkçe Sözlük, II, 180; Çelebi, *a.g.e.*, s. 135

"Diğer elbiseye kıyasen bu daha güzel ve şıktı" Kelime bu cümle yüklemi niteleyen belirteç (zarf) görevindedir ve genelde de bu cümlede ifade ettiği anlam Türkçe'de daha yaygın şekilde kullanılmaktadır. "Kıyas" kelimesi Arapça'da "genel kural" anlamını da taşır fakat kelime tenvinli olarak kullanıldığında Türkçe'de bu anlamı içerecek şekilde kullanımda değildir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

56. KÜLLİYYEN (كُلِّيًّا)

Kelime "hepsi, tümü, bütün, -in hepsi, her" ve benzeri anlamlarına gelen "كُلِّيًّا" kelimesinin "كُلِّيًّا" şeklinde ism-i mensubudur. İsm-i mensup olarak ise anlamları "külli, bütün, tümel, tam, mutlak, genel, toplam, total" şeklindedir.³⁷⁸

Sözcük mansub ve tenvinli haliyle "yekpare, kamilen, bütün bütün, külliyyen, sapaşağlam, tam olarak, tamamıyla, hepten" ve benzeri anlamlara gelmektedir ve cümle içerisinde ism-i mensup kalıbındaki bir isim için söz konusu olabilecek sıfat, hal ve benzeri tüm görevlerde bulunabilmektedir. Cümle içerisindeki kullanımına şu örneği verebiliriz:

"...فَحَمَرْتُ وَجْهِي كَلِّيًّا، وَاللَّهِ مَا تَكَلَّمْتُ بِكَلِمَةٍ، وَمَا سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِزْجَاعِهِ..."

"Yüzümü tamamen örttüm. O hiçbir şey konuşmadı ve ondan istirca' (inna lillahi) dışında hiçbir şey duymadım"³⁷⁹

Kelimenin Türkçe'deki kullanımı "bütünüyle, tamamıyla, tamamen" şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.³⁸⁰ Örnek olarak;

³⁷⁸ Herevi, *a.g.e.*, IX, 330; İsfehani, *a.g.e.*, I, 719; İbn Manzur, *a.g.e.*, II, 590; Zebidi, *a.g.e.*, XXX, 336 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 1952

³⁷⁹ Ebu Zeyd el-Basri, *Tarihu'l-Medine*, I, 311

³⁸⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 638; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 303; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2313; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1848; Çelebi, *a.g.e.*, s. 138

"Söylediklerinin çoğu külliyyen yalandı" söz konusu kelime bu cümlede yine zarf tümleci görevindedir ve Arapça'daki anlam ve göreviyle paralellik arz etmektedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

57. LAFZEN (لَفْظًا)

Kelime "لَفْظًا" kökünden türemiştir. Kök manası "içinden çıkararak yılanın zehrini atması, ağızda bulunan şeyi atmak, söylemek , demek, söz, lafız, ifade, kelime, telaffuz, üslub" manalarına gelmektedir.³⁸¹ Fethalı tenvinli masdar haliyle ise "lafız olarak, kelimesi kelimesine, sözle" anlamlarına gelmektedir.

"قِيلَ لِأَعْرَابِيٍّ: مَنْ أَبْلَغُ النَّاسِ؟ قَالَ: أَحْسَنُهُمْ لَفْظًا وَأَسْرَعُهُمْ بَدِيهَةً"³⁸² "Bir bedeviye insanların en belîğ olanı kimdir? denildi. O, lafız/söz bakımından en güzel ve irticalen konuşmada/cevap vermede en hızlı olandır dedi." cümlesini sözcüğün kullanımına örnek olarak zikredebiliriz. Söz konusu kelime bu cümlede teyviz görevindedir.

Türkçe'de "sözün gelişine, söylenişine, yapısına göre, yazılı olmayarak, lafız itibariyle" anlamlarına gelmektedir.³⁸³ Aşağıdaki örnekte kelimenin cümle içerisindeki kullanımını görebiliriz.

"Şantajcılıkla şarlatanlık arasında lafzen ve maddeten benzerlik var" Ele aldığımız sözcük bu cümlede zarf Arapça'da teyviz ögesinin görev ve anlamına tekabül eden zarf görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçişte anlam kaybı meydana gelmemiş ve cümle içerisindeki görev itibariyle de farklılaşma söz konusu değildir.

³⁸¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 161; Ezdi, *a.g.e.*, II, 932; Kazvini, *a.g.e.*, V, 259; İbn Manzur, *a.g.e.*, VII, 461; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2022

³⁸² İbn Abd-i Rabbih el-Endelüsî, *a.g.e.*, III, 97

³⁸³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 644; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 315, Çelebi, *a.g.e.*, s. 139

58. LİSÂNEN (لِسَانًا)

Lisân (لِسَانًا) kelimesi “akıcı ifadeleri olmak, beliğ/fasih olmak, güzel konuşmak, belağatlı konuşmak” anlamlarına gelen “لَسِنَ/يَلْسَنُ” fiilinden türeyen bir isimdir. Çoğulu أَلْسِنَةٌ/أَلْسِنَةٌ şeklindedir ve “dil, lisan, lügat, insanın ağızındaki et parçası, söz, gönderilen haber, yayın organı, mektup, ateş alevi” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³⁸⁴

Sözcük mansub ve tenvinli haliyle “sözlü olarak, dil bakımından” anlamlarına gelmektedir. Tüm kelimelerde olduğu gibi kelime fethalı tenvinli olarak ismin cümle içerisinde nekra mansup olduğu tüm görevlerde bulunabilmektedir. Anca Türkçe’deki kullanımı açısından sözcüğün kullanımında daha çok hal ve temyiz göreviyle ön plana çıkmaktadır. Örnek;

لِسَانًا “*Velid b. Ukbe Ali*’ye: ‘Senden dil bakımından daha açık değil miyim?’ dedi”³⁸⁵ Görüldüğü gibi tahlil ettiğimiz sözcük bu cümle içerisinde temyiz görevindedir.

Kelimenin Türkçe’deki kullanımı “söylemek sûretiyle, dille söyleyerek, ağızdan, şifâhen” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.³⁸⁶

“*Hatib lisanen yaptığı değerlendirmede başarılıydı*” cümlesinde “lisanen” kelimesi “sözlü, şifahi olarak” anlamında kullanılan ve “yaptığı” zarf-fiilini niteleyen belirteç (zarf) görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

³⁸⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 256; Herevi, *a.g.e.*, XII, 95; Cevheri, *a.g.e.*, VI, 2195; Kazvini, *a.g.e.*, V, 246; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 385; Zebidi, *a.g.e.*, 36, 112; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2009

³⁸⁵ Ebu Abdullah eş-Şeybani, *Fezailü’s-Sahabi*, II, 610

³⁸⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 661; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1896; Çelebi, *a.g.e.*, s. 142

59. LUTFEN - LÜTFEN (لُطْفًا)

Kelime “yumuşak davranmak, ince olmak, hoş olmak, şık olmak, sevecen olmak, yatıştırmak, hafifletmek” anlamlarına gelen “لَطَفَ” fiilinin mastarıdır. لُطْفٌ mastarı sözlükte “şefkat, cana yakınlık, yumuşaklık, halim selim olma, kibarlık, naziklik, zerafet” anlamlarına gelmektedir ve cemisi اَللُّطَافُ şeklindedir.³⁸⁷

Ele almış olduğumuz sözcük لُطْفًا şeklinde fethalı tenvinli olduğunda genelde “lütuf olarak, şefkat olarak, kibar şekilde” anlamlarında ve hal yahut teyviz görevinde kullanılmaktadır. Aşağıdaki cümleyi sözcüğün ilgili anlam ve teyviz görevinde kullanımına örnek olarak zikredebiliriz:

“Enes” عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ لُطْفًا

b. Malik'ten (r.a.) rivayetle o şöyle dedi: Resulullah (s.a.s) kibarlık, zerafet ve yumuşaklık bakımından insanların en üstünü idi³⁸⁸

“Lütuf” kelimesi Türkçe’de de “iyi muamele, iyilik, yumuşaklık, hoşluk, bağış, bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik” anlamlarına gelmektedir. “Lutfen” kelimesi ise “nezaketle, lütuf olarak, lütuf göstererek” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca aynı kelime birinden bir şey isterken nezaket sözü olarak da kullanılmaktadır.³⁸⁹

“Lütfen içeri girerken ayakkabılarınızı çıkarınız” cümlesinde “lütfen” kelimesi “bir şey istenirken nezaket sözü” olarak kullanılmıştır ve “bize bir lütuf olarak ayakkabılarınızı” çıkarınız şeklindeki mealinden de anlayacağımız üzere zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken herhangi bir anlam değişikliğine uğramamıştır. Ancak Arapça’da “lütfen” kelimesini

³⁸⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 429; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 235; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1426; Kazvini, *a.g.e.*, V, 250; Zebidi, *a.g.e.*, XXIV, 363; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2012-2013

³⁸⁸ İbn Ebi Usame, *Buğyetu’l-Bâhis*, II, 882

³⁸⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 663; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1903; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1475

tek başına kullanımı günlük dilde çok yoğun değildir. Oysa Türkçe’de söz konusu kelime günlük dilde en yoğun kullanılan kelimeler arasında yer almaktadır.

60. MADDETEN (مَادَّةٌ)

Kelime “uzattı” anlamına gelen “مَدَّ/مَدَدَ” kökünden türemektedir. “مَادَّةٌ” kelimesi köken itibariyle “her şeyin oluşumuna yardımcı olan, süt oluşumu için memede bırakılan süt veya Arap toplumun aslı kabul edilen bedevi Araplar” anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda “ağırlığı ve uzunluğu ile boşlukta yer kaplayan, şekil alabilen” anlamına da gelmektedir. Elbette bu anlamı fizik alanına dairedir. Bir hukuk terimi olarak “herhangi bir kanunun her bir kısmı” anlamına gelmektedir. Ayrıca kelime “herhangi bir şeyin kendisiyle oluştuğu unsurları” anlamına da sahiptir. Çoğulu “مَادَاتٌ / مَوَادُّ” şeklindedir.³⁹⁰

Kelime fethalı tenvinli durumda “madde olarak, eşya bakımından” بِضَاعَةً anlamındadır. Cümle içerisinde hal ve temyiz görevlerinde bulunmaktadır. Kelime Arapça’da “مَادَّةٌ” şeklinde kullanılmamakla beraber bu anlamı ifade etmek üzere daha çok “مَادَّةٌ” kelimesi kullanılmaktadır.

“وَنَحْنُ أَكْثَرُ مَادَّةً، وَأَكْثَرُ عَدَدًا وَعِدَّةً”³⁹¹ “Biz (sizden) eşya/mal bakımından, sayı ve hazırlık bakımından daha üstünüz” cümlesinde مَادَّةٌ kelimesi “mal/eşya bakımından” anlamında kullanılmıştır

“Maddeten” kelimesi Türkçe’de “maddi olarak³⁹², madde ve cisim olarak, gözle görülür, elle tutulur şekilde, iş ile, iş olarak³⁹³” anlamlarına gelmektedir. Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

³⁹⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 16; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 60; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 398; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2077

³⁹¹ Cahız, *er-Resailü’s-Siyasiyye*, s. 458

“Bu problem beni hem madden hem manen çok yıprattı”

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

61. MAHSÛBEN (مَحْسُوبًا)

Kelime “hesaplamak, saymak, zimmetine geçirmek, hesabına geçmek, borcuna yazmak” anlamlarına gelen “حَسِبَ” fiilinin kökünden türemektedir. Söz konusu fiil حَسِبَ şeklinde ayne’l-fiili dammeli olduğunda ise “soy sop sahibi olmak, hasep nesep sahibi olmak” gibi anlamlara gelmektedir. Ancak ele almış olduğumuz kelime حَسِبَ fiilinin مَحْسُوبٌ şeklinde ism-i mefuludur ve “hesaplanmış, borca yazılmış, zimmete geçirilmiş, sayılmış” ve benzeri anlamlara gelmektedir.³⁹⁴

İncelemiş olduğumuz ism-i meful kalıbındaki kelime fethalı tenvinli olduğunda hem isim olduğu için ismin bulunabildiği tüm görevlerde hem de diğer tenvinli kelimelerde de olduğu gibi hal yahut temyiz anlamı taşıyacak şekilde anlamlar kazanmaktadır. Mesela:

“³⁹⁵لَوْلَا مَا صَحَّ خَطُّ دَائِرَةٍ .. وَلَا وَجَدْنَا الْحِسَابَ مَحْسُوبًا”
çizgisi doğru şekilde olmazdı ... Hesabı da hesaplanmış olarak bulamazdık”
cümlesinde مَحْسُوبًا kelimesi hal görevindedir ve “hesaplanmış/hesap edilmiş olarak” anlamında kullanılmıştır.

³⁹² TDK Türkçe Sözlük, II, 1480; Çelebi, a.g.e., s. 145

³⁹³ Devellioğlu, a.g.e., s. 668

³⁹⁴ Halil b. Ahmed, a.g.e., III, 149; Herevi, a.g.e., IV, 192; Cevheri, a.g.e., I, 109; İbn Manzur, a.g.e., I, 315; Zebidi, a.g.e., II, 277; Abdulhamid Ömer, a.g.e., I, 488

³⁹⁵ Ebu İshak el-Husri, Zehrü'l-Âdâb ve Semerü'l-Elbâb, Daru'l-Cil, Beyrut tsz., II, 443

Kelimenin Türkçe'deki kullanımı “hesaba geçirilerek, alacağa sayılarak hesabına sayılmak üzere” şeklindedir ve cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.³⁹⁶ Örnek olarak;

"Bazen sıkışınca da, ileride getireceği reklamlara mahsuben avans olarak para istiyordu"

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış ve olduğu gibi geçmiştir.

62. MÂLEN (مَالًا)

Kelime asıl itibariyle “مَوَّلَ” kökünden türemektedir. Bu kökten olan مَوَّلَ fiili “finanse etmek, mal sahibi yapmak, zenginleştirmek” gibi anlamlara gelmektedir. Aynı kökten türeyen ve ele almış olduğumuz kelime olan مَالٌ “mal, mülk, servet, para, sermaye, finans” gibi kişi veya toplumun mülkiyetinde olabilen herşey anlamına gelmektedir. Sözlükte kök harflerini ikisi benzer olan مَيَّلَ / مَالٌ fiili de “eğilmek, sempati duymak, meyletmek, temayülü bulunmak” gibi anlamlara sahiptir. مَالٌ kelimesi bu kökün anlamından uzak değildir. Bu nedenle مَالٌ kelimesi özellikle hukukta “tab-ı insanın meylettiği şeydir” şeklinde de tarif edilmektedir.³⁹⁷

Bu kökten türeyen ve fethalı tenvinli şekliyle “مَالًا” kelimesi ise “mal olarak, ekonomik olarak, mal bakımından” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde daha çok temyiz görevinde kullanılmaktadır. Örnek olarak şu ayeti zikredebiliriz:

³⁹⁶ TDK Türkçe Sözlük, II, 1488; Ayverdi, a.g.e., II, 1934; Çelebi, a.g.e., s. 148

³⁹⁷ Halil b. Ahmed, a.g.e., VIII, 344; Cevheri, a.g.e., V, 1821; Kazvini, a.g.e., V, 285; Zebidi, a.g.e., XXX, 427 vd.; Abdulhamid Ömer, a.g.e., III, 2139; Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükam, I, 115

“وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا” “Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: ‘Ben, servetçe (mal bakımından) senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm”³⁹⁸ Kehf suresindeki bu ayette kelitemiz “servetçe, mal bakımından” anlamında ve ism-i tafdili açıklayan temyiz görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “malca, mal olarak” şeklindedir.³⁹⁹ Diğer tenvinli kelimelerde olduğu gibi bu kelime de cümle içerisinde zarf tümlecisi olarak kullanılmaktadır.

“Bina ve bahçe olmak üzere iki kısım malen bizi zorlamıştı” cümlesinde ilgili anlam ve görevlerde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam olarak bir değişime uğramamıştır.

63. MALULEN (مَعْلُولًا)

مَعْلُولٌ kelimesi “hasta olmak, hasta etmek” anlamlarına gelen “عَلَّ / عَلَّ” muzaaf fiilinin ism-i mefuludur. مَعْلُولٌ ismi sözlükte “hasta, rahatsız, illetli” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁰ Sözcük “مَعْلُولًا” şeklinde fethalı tenvinli olduğunda “hasta olarak, illetli olarak, sebebin sonucu olarak” anlamlarında hal görevinde kullanılmaktadır.

³⁹⁸ Kehf, 18/34

³⁹⁹ TDK Türkçe Sözlük, II, 362

⁴⁰⁰ Ezdi, a.g.e., I, 56; Herevi, a.g.e., I, 78; Kazvini, a.g.e., IV, 12; Zebidi, a.g.e., XXX, 47; Abdulhamid Ömer, a.g.e., II, 1540

“Benî Lüceym bir darbeyle”⁴⁰¹ “فَصَبَّحْنَا بِنِي لُجَيْمٍ بِضَرْبٍ ... يَتْرُكُ الْهَامَّ وَقَعَهُ مَعْلُولًا”

sabah baskını yaptık ... Önemli/değerli (olanı) hasta/malul şekilde bırakıp gittiler” cümlesinde مَعْلُولًا kelimesi hal görevindedir ve “hasta olduğu halde” anlamındadır.

“Malul” kelimesi Türkçe’de “hasta, sakat, illetli” anlamlarına gelir. Tenvinli olduğunda “malulen” şeklinde ise “sakat, hasta bir biçimde, hastalık, sakatlık sebebiyle, malul, sakat olarak” anlamları söz konusu olmaktadır.⁴⁰²

“Babam, geçen yıl aralık ayında malulen emekli oldu” cümlesinde ilgili anlamlarda ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır.

64. MÂNEN (مَعْنَى)

Kelime “ilgi göstermek, kastetmek, yorulmak, zahmet çekmek, sefalet çekmek” ve benzeri anlamlara gelen “عَنَا” kökünden türemiştir.⁴⁰³ “مَعْنَى” kelimesi sözlükte “mazmun, fehva, delalet, anlam” gibi manalara gelmektedir. Cemisi “مَعَانٍ” şeklindedir.⁴⁰⁴ Sözcük ele aldığımız tenvinli haliyle “anlam ve fehva olarak” gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde sıfat, hal vb. görevlerde bulunabilmektedir.

“Dediler ki: O, هُوَ أَوْضَحُهُمْ مَعْنَى، وَأَبْعَدُهُمْ غَايَةً، وَأَكْثَرُهُمْ فَايِدَةً”⁴⁰⁵

(insanların) mana bakımından en anlaşılır, hedef olarak en uzak ve fayda

⁴⁰¹ İbn Abd-i Rabbih, *a.g.e.*, VI, 73

⁴⁰² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 690; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 1952; TDK Türkçe Sözlük, II, 364; Çelebi, *a.g.e.*, s. 150

⁴⁰³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 51-52; Ezdi, *a.g.e.*, I, 302; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 101; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2077; Kazvini, *a.g.e.*, I, 211; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIV, 235; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 47; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 175

⁴⁰⁴ Cevheri, *a.g.e.*, VI, 244; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIX, 122; İsfehani, *a.g.e.*, I, 591; İbn Manzur, *a.g.e.*, XV, 101, Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1567

⁴⁰⁵ Ebu Zeyd Muhammed b. Ebî Hattab el-Kureşî, *Cemheretü Eş’âri’l-Arab*, Thk: Ali Muhammed Becadi, Nahdatu Mısır li’t-Tıbaa, y.y., t.y., s. 71

bakımından ise en faydalısıdır” cümlesinde *مَعْنَى* kelimesi hal görevindedir ve “mana olarak” anlamında kullanımını görebilmekteyiz.

Manen kelimesi Türkçe’de “kişinin iç dünyası yönünden, manevi bakımdan, maddeten karşıtı iç varlık bakımından, duygucu, gönülce, yürekçe, ruhça” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁶ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Milletini maddeten ve manen yükseltmek isteyen genç nesillere ihtiyacımız var” “Manen” kelimesi bu cümlede zarf tümleci görevindedir ve “manevi bakımdan” anlamındadır.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Her ne kadar Türkçe’deki “manen” kelimesi aslında Arapça’daki “معنوية” (maneviyeten) kelimesinin içerdiği anlamlarda kullanılsa da ilk haliyle anlam irtibatını korumaktadır.⁴⁰⁷ Zira “mana” lafzın ruhu ve maneviyatıdır.

65. MECBUREN (مَجْبُورًا)

Kelime “جَبَرَ” kökünden gelmektedir ve *ism-i mefuldür*. Kök anlamı itibariyle “kırık kemiği tedavi etmek, onarmak, zorlamak, yerine oturtmak, zorla bir şeyi düzeltmek” anlamlarına gelmektedir⁴⁰⁸. Kelime ele aldığımız *mansup tenvinli haliyle* “zorunlu olarak, zorla” anlamına gelip *ism-i mefuldür*. Sözcük bu haliyle cümle içerisinde *sıfat ve müştak mansup kelimelerin bulunabildiği görevlerde yer alabilmektedir*.

⁴⁰⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 691; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 367; Çelebi, *a.g.e.*, s. 150

⁴⁰⁷ Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1567

⁴⁰⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 115; Ezdi, *a.g.e.*, I, 265; Kazvini, *a.g.e.*, I, 501; Razi, *a.g.e.*, I, 52; İsfehani, *a.g.e.*, I, 183; Zebidi, *a.g.e.*, X, 347; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 113

“يَخْتَارُهُ فَيَدْخُلُهُ مُخْتَارًا لَا مُجْبُورًا وَلَا مَمْنُوعًا مِنَ الدُّخُولِ مِنْ غَيْرِهِ”⁴⁰⁹ “Onu seçer ve zorunlu olmaksızın, girmesine başkası tarafından engel olunmaksızın ona (cennete) girer” cümlesinde مُجْبُورًا kelimesi birinci hal görevinde olan مُخْتَارًا kelimesine atfedilmiştir, matuftur. Kelimemiz bu cümlede olumsuzluk edatı ile kullanılmıştır. Görüldüğü gibi olumlu anlamı “zorunlu olarak” şeklindedir.

Türkçe’de “kendi isteğinin dışında, kaçınılmaz, zorunlu olarak”⁴¹⁰, mecbur olarak, zoraki”⁴¹¹ anlamına gelmektedir. Örnek,

“*Seninle mecburen konuşuyorum*” cümlesinde görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır. Ancak Arapça’da cümle içerisinde aldığı görevlerin tümünü Türkçe’de alması söz konusu olamamaktadır.

66. MECCANEN (مَجَانًا)

Kelime “مَجَنَ” kökünden türemiştir. Sözlükte “bir şeyin katılaşması, sertleşmesi, şaka yapmak, yapıp ettiğini dikkate almamak” anlamındadır. Bu kökten türeyen ve mübalağa sigasında olan “مَجَانًا” kelimesi ise “bir şeyi minnetsiz ve ücretsiz vermek veya aşırı şaka yapan” anlamlarına gelmektedir.⁴¹²

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda “ücretsiz olarak, bedava” anlamında hal görevinde kullanılmaktadır.

⁴⁰⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fazl el-Askalanî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, Daru’l-Marife, Beyrut 1379, VI, 475

⁴¹⁰ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 388, Çelebi, *a.g.e.*, s. 154

⁴¹¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 709

⁴¹² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 155; Razi, *a.g.e.*, I, 290; Ezdi, *a.g.e.*, I, 495; Cevheri, *a.g.e.*, VI, 2200; Kazvini, *a.g.e.*, V, 299; Zebidi, *a.g.e.*, XXXVI, 148; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 400; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2070

“يا ابن آدم علم مجاناً كما علمت مجاناً”⁴¹³ “Ey Ademoğlu, ücret almaksızın sana öğretildiği gibi sen de ücret istemeksizin öğret” cümlesi kelimenin kullanımına örnek olarak gösterilebilir. مجاناً kelimesi bu cümlede hal görevinde ve “bedava, ücretsiz” anlamında kullanılmıştır.

Kelime Türkçe’de kullanılmaktadır. Türkçe sözlükte de kaynak dildeki anlamını koruyan sözcük “parasız olarak, bedava”⁴¹⁴ anlamlarında kullanılmaktadır.

“Hayır sahibi namaz çıkışı cemaate meccanen ekmek dağıttı” cümlesiyle kelimenin kullanımını örneklendirebiliriz. Tıpkı Arapça’da olduğu gibi “ücretsiz” anlamında kullanılan “meccanen” kelimesi zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

67. MUHTEMELEN (مُحْتَمَلًا)

Kelime “حَمَلٌ” kökünden türemiş bir isimdir. Anlam itibariyle “sırtta taşımak, yüklemek, kaldırıp götürmek, katlanmak, ihtimal vermek” şeklindedir.⁴¹⁵

Söz konusu ettiğimiz kelime kökünden “افتعال” veznine nakledilmiş ve “olası, muhtemel, olanaklı, olasılık, muhtemel, ihtimal, sabretmek, tahammül etmek gibi anlamlara gelen “اِحْتَمَلٌ” fiilinin “مُحْتَمَلٌ” şeklinde ism-i mef’ulüdür ve mazisinin tüm anlamlarını içerecek şekilde “ihtimal verilen, olası olan, tahammül edilen, sabredilen” vb. anlamlara gelmektedir.⁴¹⁶

⁴¹³ Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hatim er- Razi, *Tefsiru’l-Kurâni’l-Azîm*, Esad Muhammed et-Tîb, y.y., 1419, I, 97

⁴¹⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 709; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 288; Çelebi, *a.g.e.*, s. 154

⁴¹⁵ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, III, 241; Herevi, *a.g.e.*, V, 59; Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 341; Razi, *a.g.e.*, I, 81; İbn Manzur, *a.g.e.*, II, 172

⁴¹⁶ Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 562

Kelime mansub tenvinli (مُحْتَمَلًا) şekliyle “mümkün olarak, muhtemel olarak” gibi anlamlara gelmektedir. Sözcük Arapça’da söz konusu kalıpta daha çok sıfat olarak kullanılmaktadır. Türkçe’de daha yaygın olarak kullanılan anlamı Arapça’da daha az tercih edilmektedir. Örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“إِنَّ لِلْعَالِمِ إِذَا رَأَى فِعْلًا مُحْتَمَلًا أَنْ يَسْأَلَ فَاعِلَهُ عَنِ الْحَالِ فِيهِ لِيُوضِّحَ لَهُ وَجْهَ الصَّوَابِ”⁴¹⁷

“Şüphesiz ki âlimin, (doğruya ve yanlışa) muhtemel bir fiil gördüğünde onu yapana o fiil hakkında sormalı ve doğrusunu öğrenmesi gerekir” Bu cümlede “مُحْتَمَلًا” kelimesi sıfat olarak kullanılmıştır ve çoğunlukla da bu görevde kullanılmaktadır. Anlam olarak ise “muhtemel olarak” şeklindedir.

“Muhtemel” kelimesi Türk dilinde “ihtimali olan, umulur, beklenir” ve benzeri anlamlara gelmektedir.⁴¹⁸ Arapça’daki tenvinli haliyle “muhtemelen” kelimesi Türkçe’de de oldukça sık kullanılan kelimelerdendir⁴¹⁹ ve “muhtemel olarak, umulur ki, beklenir ki, görünüşe bakılırsa” anlamlarına gelmektedir.⁴²⁰

“Hocamız muhtemelen bu derse gelemeyecek” cümlesinde “muhtemelen” kelimesi zarf görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere Arapça’dan Türkçe’ye geçişte tam anlamıyla bir anlam değişikliği söz konusu olmamış fakat anlamlarından biri daha yaygın şekilde kullanılmıştır diyebiliriz. Fakat Arapça’daki مُحْتَمَلًا kelimesi Türkçe’deki “umulur ki, beklenir ki, görünüşe bakılırsa” gibi anlamlara gelmez. “Muhtemel” kelimesi her iki dilde aynı anlamlara gelse de “fethalı tenvinli” halleri itibariyle kelime Türkçe’de anlam değişikliğine uğramıştır.

⁴¹⁷ Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fazl el-Askalanî, *a.g.e.*, I, 451

⁴¹⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 807; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1587

⁴¹⁹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 174

⁴²⁰ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1587; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2156

68. MÜŞTEREKEN (مُشْتَرِكًا)

Kelime “Allahın birliğine ortak koşmak, ortaklık, şirk, ortak olmak, hisse, nasip” anlamlarına gelen “شَرِكٌ” fiilinden türemektedir. Masdarı “شَرِكٌ” şeklindedir. Ele aldığımız kelimesi ise kök fiilin “اِفْتَعَلَ” veznine nakledilmiş halidir. Türemiş haliyle “اِشْتَرَكٌ” fiili “iki ortağın mallarını karıştırması, katılmak, ortaklaşmak, iki kişi ortak olmak, iştirak etmek, abone olmak, benzeşmek” anlamlarına gelmektedir.⁴²¹ “مُشْتَرِكٌ” kelimesi ise türemiş fiilin ism-i mefuludur ve “ortak olunan, iştirak edilen” anlamlarındadır ve fethalı tenvinli olduğunda “مُشْتَرِكًا” (müştereken) kelimesi ise “ortak olarak, katılarak, birlikte” ve benzeri anlamlara gelmektedir.

“*Ey malı*”⁴²² “يَا مَنْ غَدَا مَالَهُ فِي النَّاسِ مُشْتَرِكًا ... وَمَنْ تَوَحَّدَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْفَرَدَا” konusunda insanlarla birlikte/ortaklaşa (hareket eden) ... ve iyilikte (onlardan) ayrışıp tek kalan” cümlesinde “ortaklaşa” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk dilindeki kullanımı “ ortak ortak olarak, ortaklık ” şeklindedir.⁴²³

“*Uluslararası bir toplantıda kurumumuzu üç arkadaş müştereken temsil ettik*” cümlesinde “müştereken” kelimesi zarf tümleci görevinde olup “ortaklaşa” anlamındadır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

⁴²¹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 293; Ezdi, *a.g.e.*, II, 732; İsfehani, *a.g.e.*, I, 451; Zebidi, *a.g.e.*, XXVII, 223; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 448; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1193-1195

⁴²² Hasan b. Ali İbn Vekî’ et-Tenîsî, *el-Munsif li’s-Sarik ve’l-Mesruk minh*, Thk: Ömer Halife b. İdris, Camiatu Kât Yunus, Bingazi 1994, s. 375

⁴²³ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1197; TDK *Türkçe Sözlük*, II, 483

69. NÂDİREN (نَادِرًا)

Kelime “az olmak, az bulunmak, nadir olmak, pek bilinmemek, tanınmamak” anlamlarına gelen “نَدَرَ” fiilinden ism-i fail kalıbındadır. Fiilin mastarı “نَدْرٌ / نُدُورٌ” şeklindedir. Aynı fiil “نَدَرَ” şeklinde (mastarı نَدَارَةٌ şeklindedir) ayne’l-fiili dammeli olduğunda “garip, acayip, alışılmamış olmak” gibi anlamlara da gelmektedir.⁴²⁴ “نَادِرًا” şeklindeki ism-i fail ise “az olan, az bulunan, nadir olan, pek bilinmeyen, çok az, tek tük” vb. anlamlardadır.

Sözcük fethalı tenvinli olduğundan “nadiren, nadir olarak, seyrek olarak, tek tük” anlamlarına gelmektedir ve müştak bir kelime olması sebebiyle mansup sıfat görevinde bulunabilmekte ayrıca hal vb. görevlerde de yer alabilmektedir. Cümle içerisindeki kullanımına aşağıdaki rivayeti misal olarak verebiliriz: “قَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ: يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ هَذَا الْفِعْلُ مِنْهُمْ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-، وَهُوَ لَا يَشْعُرُ بِالْحِسْتَمِيسِ مِنْهُمْ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-، لِأَنَّ أَمْرًا يَقَعُ نَادِرًا” *Bazı ilim erbabı şöyle dedi: “Hz. Peygamber zamanında o hissetmeksizin onlardan bu fiilin sadır olması muhtemeldir. Çünkü nâdiren (çok az, tek tük) gerçekleşiyordu.”*⁴²⁵ نَادِرًا kelimesi bu rivayette “hal” görevindedir ve “çok az, tek tük” anlamlarında kullanılmıştır.

Kelime yine Türk dilinde de sıklıkla kullanılan kelimeler arasındadır⁴²⁶ ve sözlükte “nadir olarak, çok seyrek, tek tük, pek az, binde bir” gibi anlamlarına gelmektedir.⁴²⁷ Cümle içerisinde ise aynı şekilde zarf tümleci görevinde bulunmaktadır.

⁴²⁴ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 21; Herevi, *a.g.e.*, XIV, 67; Cevheri, *a.g.e.*, II, 825; Kazvini, *a.g.e.*, V, 408 vd.; İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 199; Zebidi, *a.g.e.*, XIV, 193

⁴²⁵ Münzirî, *Muhtasar-ı Sünen-i Ebî Davud*, II, 632

⁴²⁶ Çelebi, *a.g.e.*, s. 201

⁴²⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 951; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1624; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2313

“Sıkılmak, eski adamlarda nâdiren görülen, Bir ibtilâyâ denirmis ki, simdi geçti?” (Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Fatih Kürsüsünden)

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken herhangi bir anlam kaybına uğramamıştır.

70. NAKDEN (نَقْدًا)

Kelime “peşin ödeme yapmak, eleştirel gözle incelemek, yoklamak, bir şeyi gagasıyla almak, eleştirmek, tenkit etmek” anlamlarına gelen “نَقَدَ” fiilininin mastarıdır. Kelime mastar haliyle daha çok “eleştiri, tenkit, nakit ve madeni para” anlamlarında kullanılmakla beraber fiilin diğer tüm anlamlarını da taşımaktadır. Cemii hali “نُقُودٌ” şeklindedir.⁴²⁸

Kelimenin müfred hali fethalı tenvinli olduğunda “peşin/nakit olarak, peşinen” anlamına gelmektedir.⁴²⁹ Cümle içerisinde daha çok hal ve temyiz görevinde kullanılmaktadır. Ayrıca mastar/isim olması dolayısıyla ismin cümle içerisinde meftuh olduğu tüm görevlerde de yer alabilmektedir. Ancak kelimenin Türkçe’de de kullanılan görevi açısından bakarsak hal ve temyiz durumunda bulunmasını örneklendirebiliriz:

“إِنَّ الْمُبْتَاعَ إِذَا اشْتَرَطَ مَالَ الْعَبْدِ , فَهُوَ لَهُ نَقْدًا كَانَ أَوْ دَيْنًا” “Müşteri bir köleyi satın aldığında onun malının(da kendisine teslim edilmesini) şart koşarsa nakit olarak veya borç olarak o onun olur”⁴³⁰ cümlesinde hal görevindedir.

Kelime Türkçe’ye de intikal etmiş ve yaygın olarak da kullanılmaya devam edilmektedir. Özellikle bir iktisat terimi olarak kullanımı oldukça yaygındır. “Nakden” kelimesi Türkçe’de “para olarak, para hâlinde, peşin, peşin olarak”

⁴²⁸ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 118; Herevi, *a.g.e.*, IX, 50; Cevheri, *a.g.e.*, II, 544; Kazvini, *a.g.e.*, V, 467; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 425; Zebidi, *a.g.e.*, IX, 230; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2264

⁴²⁹ Serdar Mutçalı, *a.g.e.*, s. 908

⁴³⁰ İmam Malik, *Muvatta*, II, 308

anlamlarında kullanılmaktadır.⁴³¹ Şu husus önemli ki sözcük Arap dilindeki “eleştiri, tenkit” anlamlarında Türkçe’de kullanılmamaktadır.

"Kamulaştırma bedeli nakden ve peşin olarak odenir" cümlesinde yine Arapça’daki hal ve temyiz pozisyonuna tekabül eden “belirteç (zarf)” görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaybına uğramıştır. Ancak ele almış olduğumuz kelime Arap dilindeki “eleştiri, tenkit” vb. anlamları yitirmiş gibi gözükse de “n-k-d” kökünden türeyen “tenkit, münekkit” gibi kelimeler “eleştiri veya eleştirmen” anlamında kullanılan iki kelimedir. Dolayısıyla söz konusu anlamlar kelimenin farklı şekilde türevleriyle Türkçe’de karşılanmaktadır.

71. NAZARAN (نَظَرًا)

Kelime “bakmak, tasarlamak, dikkatini yöneltmek, düşünce, araştırma, yetki, görüş” anlamlarına gelen ” نَظَرَ ” kökünden gelmektedir.⁴³² Kelime fethalı tenvinli haliyle “نَظَرًا” “kıyasla, nispetle, göre, göz önüne alarak, bakarak, -e bakılırsa” anlamlarına gelmektedir.⁴³³

“*Bir yerde*”⁴³⁴ “يَتَفَارَضُونَ إِذَا التَّقَوَّا فِي مَوْطِنٍ نَظَرًا يُرِيكُ مَوَاطِيءَ الْأَقْدَامِ”
karşılaştıklarında ayakların bastığı yeri ortadan kaldıran bir bakışla bakışirlar”
cümlesinde de “-e göre, -e bakılırsa” anlamında ve “hal” görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “göre, oranla, kıyasla, göre, bakıma göre, bakarak, bakılırsa, nisbeten, nisbetle, kıyaslıyarak” şeklindedir.⁴³⁵

⁴³¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 958; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2319; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1625

⁴³² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VIII, 154; Ezdi, *a.g.e.*, II, 763; İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 215; Zebidi, *a.g.e.*, XIV, 249; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2230-2233

⁴³³ <http://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/نظرا/> (Erişim Tarihi: 11.06.2017)

⁴³⁴ Ebu Hilâl el-Hasen el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'Atayn: el-Kitâbe ve'ş-Şi'r*, I, 357

“Buna nazaran şimdi vereceğim bilgi ve açıklama daha anlaşılır olacaktır” cümlesinde ilgili sözcük “kıyasla, nispetle” anlamlarında zarf görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam değişikliği söz konusu değildir.

72. NAKLEN (نَقْلًا)

“نَقَلَ” kelimesi “aktarmak, göndermek, nakletmek, çeviri yapmak, aktarmada bulunmak, devretmek, hastalığı bulaştırmak ” anlamına gelen “نَقَلَ” fiilinin mastarıdır.⁴³⁶ Sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “naklederek, nakille, aktararak” anlamında “hal, meful-u mutlak” görevlerinde kullanılmaktadır. Söz konusu kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak;

“ذَكَرَ مَعْنَى الْبَيْتِ نَقْلًا عَنْ غَيْرِهِ”⁴³⁷ “Beytin anlamını başkasından naklederek zikretti” cümlesinde نَقْلًا kelimesi hal görevinde yer almıştır ve “naklederek” anlamında kullanılmıştır.

Kelimenin Türk dilindeki kullanımı “nakil yoluyla, anlatma veya hikaye yoluyla” anlamlarındadır.⁴³⁸

“Bu akşamki maç naklen yayınlanacak” cümlesinde “maçın oynandığı anda televizyondan canlı yayınlanması” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır. Günümüzde genelde de bu anlamda daha yoğun kullanılmaktadır.

⁴³⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.971; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2340; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1635; Çelebi, *a.g.e.*, s. 203

⁴³⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 162; Ezdi, *a.g.e.*, II, 975; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1833; Kazvini, *a.g.e.*, V, 463; İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 425; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2273

⁴³⁷ Ahmed b. Ali b. Ma'kel Ebu'l-Abbas el-Mühellebî, *el-Meâhiz alâ Divani Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Thk: Abdulaziz b. Nasır el-Manî, Merkezü'l-Melik Faysal, Riyad 2003, IV, 63

⁴³⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 960; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2322; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1627; Çelebi, *a.g.e.*, s. 202

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış olsa da bazı anlamları daha yoğun şekilde kullanılmaktadır.

73. NESEBEN (نَسَبًا)

“Neseb” kelimesi Arap dilinde “نَسَبَ” fiilinin masdarıdır. Söz konusu fiil sözlükte “ilgi kurmak, nispet etmek, atfetmek, isnat etmek, yüklemek, yıkmak, yamamak, bağ kurmak” gibi anlamlara gelmektedir. Master şeklinde “نَسَبٌ” kelimesi ise “soy, soy bağı, akrabalık, hısımlık” ve benzeri anlamlara gelmekte olup çoğulu “أَنْسَابٌ” şeklindedir.⁴³⁹

Ele almış olduğumuz kelime fethalı tenvinli olarak ise “soy olarak, soy bakımından, nesep itibariyle” gibi anlamlara gelmektedir ve cümle içerisinde hal yahut temyiz gibi görevlerde bulunabilmektedir.

Cümle içerisinde kullanımına örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“...فَقَالَ: أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟...” “*Bunun üzerine dedi*

*ki: ‘Peygamber olduğunu iddia eden bu kişiye soy bakımından (neseben) en yakın olan hanginizdir?’*⁴⁴⁰ Kelime hadisin ilgili kısmında temyiz görevindedir.

Kelime Türkçe’de de kullanılmaktadır.⁴⁴¹ Neseben kelimesi Türkçe’de “soy bakımından, soyca” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴²

“*Neseben seyyid ve şerif olan Harakânî, ehli beyt âşıklarının da gözdesidir*” cümlesinde diğer tenvinli kelimelerde de olduğu gibi “neseben” kelimesi belirteç (zarf tümlecî) durumunda kullanılmıştır ve “soy olarak” anlamındadır.

⁴³⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 271; Ezdi, *a.g.e.*, I, 341; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 12; Cevheri, *a.g.e.*, I, 224; Kazvini, *a.g.e.*, V, 423; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 755; Zebidi, *a.g.e.*, IV, 260

⁴⁴⁰ Müslim, *Sahih*, 32, 26

⁴⁴¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 302

⁴⁴² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 985; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2361

Sözcüğün her iki dildeki gerek anlam ve gerekse cümle içerisindeki görevleri dikkate alındığında herhangi bir farkın bulunmadığını ifade edebiliriz.

74. NİSPETEN (نِسْبَةً)

Kelime “ilişisini kurmak, nisbet etmek, isnat etmek” anlamına gelen “نَسَبٌ” kökünden gelmektedir. Kelimenin diğer mastarı “soy sop, akrabalık” anlamlarına gelen “نَسَبٌ” şeklindedir. “نِسْبَةً” mastarı sözlükte “nispet etme, atfetme, hamletme, bağ, ilişki, uygunluk, münasebet” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴³ “نِسْبَةً” kelimesi ise fethalı tenvinli şekilde “göre, nazaran, ile ilgili olarak, nisbetle, nispet edilerek, münasebetiyle, karşılaştırıldığında” anlamlarına gelmektedir. Söz konusu kelimenin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak şu cümleyi verebiliriz:

“وَاللَّنْظَامِ فِرْقَةٌ تَابَعَتْهُ سُمِّيَتْ ”النَّظَامِيَّةُ“ نِسْبَةً إِلَيْهِ”⁴⁴⁴ “*Nazzam’ın kendisini takip eden ve “Nazzamiyye olarak isimlendirilen bir grubu/fırkası vardır” cümlesinde “nispet edilerek” anlamında ve “hal” görevinde kullanılmıştır.*

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “oranla, bir dereceye kadar, oldukça, nispetle, göre, yanında, öncekine göre, bir dereceye kadar, şöyle böyle” anlamlarındadır.⁴⁴⁵

“*Böylece hem kızı almaya taksiyle gelmiş olacak hem de taksiye nispeten daha az para ödemiş olacaktı*” cümlesinde “nispeten” kelimesi “kıyasla, oranla” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

⁴⁴³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 271; Ezdi, *a.g.e.*, I, 341; Cevheri, *a.g.e.*, I, 224; Kazvini, *a.g.e.*, V, 423; İbn Manzur, *a.g.e.*, I, 755; Zebidi, *a.g.e.*, IV, 261 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, III, 2264

⁴⁴⁴ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dinurî, *Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadis*, Matbaa-yı el-Mektebü’l-İslamî, y.y. 1999, s. 62

⁴⁴⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1006; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2384; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1655; Çelebi, *a.g.e.*, s. 207

Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır. Son olarak Arapça'da نَسْبَةً kelimesi her ne kadar Türk dilinde olduğu gibi “oranla, bir dereceye kadar, oldukça, nispetle, göre” gibi anlamlara gelse de söz konusu anlamları ifade etmek için daha “بِالنَّسْبَةِ إِلَى” kalıbı kullanılmaktadır.

75. ÖRFEN (عُرْفًا)

عُرْفٌ kelimesi “tanımak, bilmek, kanaat getirmek, bildirmek, ayırt etmek” anlamına gelen “عَرَفَ” fiilinin mastarıdır.⁴⁴⁶ عُرْفٌ mastarı “örf, adet, gelenek, resmi uygulama” anlamlarına gelmekte olup çoğulu “أَعْرَافٌ” şeklindedir.⁴⁴⁷ Söz konusu sözcük “عُرْفًا” şeklinde fethalı tenvinli olduğunda ise “örf, adet olarak, yerleşik uygulama olarak” anlamlarına gelmektedir ve cümle içerisinde temyiz, hal ve benzeri görevlerde kullanılabilir. ⁴⁴⁸

“Örf olarak bilinen (sanki) şart koşulmuş gibidir” şeklindeki fıkıh kaidesinde عُرْفًا kelimesi hal görevindedir ve “örf/yerleşik uygulama olarak” anlamında kullanılmıştır.

“Örfen” kelimesi Türkçe'deki kullanımı “ yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek, adet üzere”⁴⁴⁹ anlamlarındadır ve zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

⁴⁴⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, IX, 236

⁴⁴⁷ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, II, 12 vd.; Herevi, *a.g.e.*, II, 208 vd.; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1400; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 281; Zebidi, *a.g.e.*, XXIV, 133-139; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 486

⁴⁴⁸ Komisyon, *Mecelletü'l-Ahkami'l-Adliyye*, s. 21

⁴⁴⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1018; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2463; Çelebi, *a.g.e.*, s. 211

“İnsanların örfe uyması gerekli pek çok kural mevcuttur” cümlesinde “örfe” kelimesi ilgili anlamlarda ve zarf tümleci görevindedir.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

76. RAĞMEN (رَعْمًا)

Kelime “birşeyi yapmaya zorlamak, birşeyi yapmaya mecbur etmek, burnu yere sürünmek, istemeyerek itaat etmek, boyun eğmek, burun sürtmek, körlük vermek, mecbur etmek, boyun eğmek, zelil olmak” anlamlarına gelen “رَعْمًا” kökünden gelmektedir.⁴⁵⁰ Ele almış olduğumuz “رَعْمًا” sözcüğü söz konusu fiilin masdarıdır. Bu masdarın fethalı tenvinli halinin Arapça’da kalıplaşmış bir kullanımı söz konusudur. “رَعْمًا عَلَى / رَعْمًا عَنْ” şeklinde “-e rağmen” anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin anlamıyla “söz konusu durumun ortaya çıkmasına engel olabilecek durumda bile” gibi bir anlam bağlantısı vardır.

“رَعْمًا عَلَى السَّاعِرِينَ فِي إِبْهَامِهِ”⁴⁵¹ “Sizin anlatma konusunda benzersiz bir diliniz var ... Onu belirsiz/karışık kılmaya çalışanlara rağmen” şeklindeki cümlede sözcüğün kullanımlarından birini görmekteyiz. رَعْمًا kelimesi bu cümlede hal görevindedir ve “-e rağmen, -e karşın” anlamındadır.

Kelimenin Türk dilindeki anlamları “karşın, rağmen olarak, inadına, zıddına, -diği halde, ise de, amma, yine de” şeklindedir.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 417; Ezdi, *a.g.e.*, II, 781; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1934; Kazvini, *a.g.e.*, II, 413 vd.; Zebidi, *a.g.e.*, XXXII, 267; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 245; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 912

⁴⁵¹ Muhammed el-İd b. Muhammed Ali Halife, *a.g.e.*, s. 86

⁴⁵² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1046; TDK Türkçe Sözlük, II, 707; Çelebi, *a.g.e.*, s. 215

“Birdenbire nutku tutuldu ve bütün gayretlerine rağmen konuşamadı” cümlesinde “rağmen” kelimesi “-e karşın, yine de” anlamlarında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

77. RE’SEN (رَأْسًا)

“رَأْسًا” kelimesi “başkan olmak, başkanlık yapmak, yönetmek, lider olmak, her şeyin başı, başın büyümesi” ve benzeri anlamlara gelen “رَأْسًا” fiilinin masdarıdır.⁴⁵³

Fethalı tenvinli haliyle رَأْسًا şeklinde “yöneterek, başkanlık yaparak, doğrudan, aniden” anlamlarına gelmekte olup cümle içerisinde zarf, hal vb. görevlerde kullanılabilir.

“Kim مَنْ عَاشَ فِي الْجَهْلِ أَضْحَى فِي الْوَرَى ذَنْبًا ... فَعِشْ بِعِلْمِكَ رَأْسًا لَا تَكُنْ ذَنْبًا”⁴⁵⁴ *“Kim cehalet içinde yaşarsa halk içinde günah olur ... Öyleyse ilminle baş/önder olarak yaşa günah olma”* cümlesini örnek olarak verebiliriz. رَأْسًا kelimesi bu cümlede “baş olarak, başkanlık ederek” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

Re’sen kelimesi Türkçe’de “kendi başına, kendiliğinden, bağımsız olarak, kimseye bağlı olmaksızın” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁵ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Cumhurbaşkanının re’sen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine yargı mercilerine başvurulamaz” “re’sen” kelimesi bu cümlemizde fiilimsiyi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “doğrudan” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi kelime

⁴⁵³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 294; İsfehani, *el-Müfredat*, I, 372; Zebidi, *a.g.e.*, XVI, 102 vd.; Herevi, *a.g.e.*, XIII, 45; Cevheri, *a.g.e.*, III, 932; Zeynüddin er-Razi, *Muhtaru’s-Sıhah*, I, 115; İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 91; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 835

⁴⁵⁴ Hüseyin b. Muhammed el-Kâdî, *a.g.e.*, II, 373

⁴⁵⁵ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 723; Çelebi, *a.g.e.*, s. 218

Arapça'dan Türkçe'ye bazı anlamlarını kaybederek geçmiştir. Türkçe'de yoğun şekilde “doğrudan” anlamında kullanılmaktadır.

78. RESMEN (رَسْمًا)

Kelime “çizmek, resmetmek, yazıya geçirmek, işaretlemek, resmini yapmak, kalıntı, plan yapmak, yönetici olarak karar yazmak” anlamlarına gelen “رَسْمٌ” kökünden türemektedir ve masdarı “رَسْمٌ” şeklindedir.⁴⁵⁶ Kelime fethalı tenvinli olarak (رَسْمًا) “çizerek, işaretleyerek, resmini yaparak, resim olarak, resmi (devletle ilgili)” olarak anlamlarında kullanılmaktadır.

“وَإِذَا عَرَفْتَ بِمَا يَتَرَكُّبُ مِنْ أَجْزَاءِ وَلَوَازِمِ سَمِّيَ رَسْمًا تَامًا”⁴⁵⁷ “bir şeyin parça ve gereklilikleri tam olduğunu anladığında o (şey) tam bir resim olarak isimlendirilir” cümlesinde “resim olarak” anlamında hal görevinde kullanılmıştır.

Türkçe'de “devlet adına, devletçe, resmi olarak, kanuna uygun olarak, yönetime uygun olarak, yöntemince” anlamlarına gelmektedir⁴⁵⁸ ve zarf olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki cümleler bunlara güzel bir örnek teşkil etmektedir;

“Bu, resmen harp ilan olunmaksızın savaş kapısını açmak demektir”

“Memlekette hareketten önce resmen sefarete müracaat ettim”

Türkçe'de yine “kesinlikle, açıkça, kesin olarak” anlamına da gelmektedir. Örnek olarak “Resmen çöpün içinde yaşıyoruz” cümlesini zikredebiliriz.

⁴⁵⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 252; Cevheri, *a.g.e.*, XXXII, 255; Kazvini, *a.g.e.*, II, 393; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 241; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 889

⁴⁵⁷ Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali Sekkâkî, *Miftahu'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 436

⁴⁵⁸ *TDK Türkçe Sözlük*, II, 724; Rabiha Çelebi, *a.g.e.*, s. 218

Diğer bir kullanım “resmi olarak, devlet adına, devlet tarafından, adet yerini bulsun diye, nezaket icabı olarak, görünüşte, bile bile, isteye isteye, kati olarak, anlaşıldığına göre”⁴⁵⁹ anlamlarında da kullanılmaktadır. Türkçe’deki “kesinlikle, açıkça, kesin olarak” anlamları Arapça’daki رَسْمًا kelimesinde yoktur. Yine Türkçe’deki “devlet adına, devletçe, resmi olarak, kanuna uygun olarak, yönetime uygun olarak, yöntemince” anlamları ise Arapça’da daha çok رَسْمِيًّا kelimesiyle ifade edilmektedir.

79. RŪHEN (رُوحًا)

“رُوحٌ” kelimesi “insanın kendisiyle yaşadığı şey, can, nefis, ruh, can, öz, nefis, nefes, tin, büyük melekler, Cebrail, İsa, melek, Kuran, hakkın emri, hükmü, vahiy” anlamına gelmekte olup “رُوحٌ” fiilinin masdarıdır.⁴⁶⁰

Sözcük ele aldığımız şekli olan fethalı tenvinli haliyle “ruh olarak, manevi olarak” ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır. Cümle içerisinde mefulun bih, temyiz vb. görevlerde bulunmaktadır. Mesela:

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا “İşte böylece sana da katımızdan bir ruh (Kur'an'ı) vahyettik”⁴⁶¹ ayetinde ele aldığımız sözcük mefulun bih görevindedir.

“يَا أَطْيَبَ النَّاسِ رُوحًا ضَمَّهُ بَدَنٌ ... أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ ذَاكَ الرُّوحَ وَالْبَدَنَ”⁴⁶² “Ey kendisini bir bedenine kattığı ruh olarak insanların en hoşu ... Bu ruh ve bedeni Allah’a emanet ediyorum” cümlesinde de temyiz olarak kullanılmasına örnek verebiliriz.

⁴⁵⁹ Devellioğlu, a.g.e., s.1064

⁴⁶⁰ Halil b. Ahmed, a.g.e., III, 291; Cevheri, a.g.e., I, 367; Kazvini, a.g.e., II, 454; Zebidi, a.g.e., VI, 407; İsfehani, el-Müfredat, I, 369; İbn Manzur, a.g.e., II, 462; Abdulhamid Ömer, a.g.e., II, 956

⁴⁶¹ Şura, 42/52

⁴⁶² İbn Abd-i Rabbih el-Endelüsî, a.g.e., III, 210

Ruhen kelimesi Türkçe’de ise “ruh bakımından, ruhça” anlamlarına gelmektedir.⁴⁶³ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Ruhen kendimi iyi hissediyorum.”

Görüldüğü gibi kelime bu cümlede yüklemi niteleyen zarf tümleci görevindedir ve “ruh olarak, ruh bakımından” anlamlarında kullanılmıştır. Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaybına uğramamıştır.

80. SALİMEN (سَالِمًا)

Kelime “güvende olmak, sağ salim olmak, yanlış yapmamak, azarlanmayı hak etmemek” anlamına gelen “سَلِمَ / سَلَامٌ / سَلَامَةٌ” fiilinin ism-i fail kalıbındadır.⁴⁶⁴

İsm-i fail kalıbında olan سَلِمَ kelimesi “güvende olan, sağ salim olan, yanlış yapmayan” anlamındadır. Söz konusu kelime سَالِمًا şeklinde fethalı tenvinli olduğunda “güvende olarak, sağ salim şekilde” anlamındadır.

“شَفَاكَ اللهُ فَعُدَّ سَالِمًا ... لِتَطَّلَعَ فِي أَفْقِنَا كَالْقَمَرِ” “Allah sana şifalar versin ve sağsalim olarak dön ... Ufkumuzda ay gibi doğmak için”⁴⁶⁵ cümlesinde söz konusu anlam ve hal görevinde kullanılmıştır.

“Salim” kelimesi Türkçe’de “sağlıklı, eksiği noksanı olmayan, korku ve endişeden uzak kalmak” anlamındadır. Sonundaki –en ekiyle “salimen” şeklinde “sağ ve sağlıklı olarak, emniyet içinde” anlamındadır. Cümle içerisinde “zarf tümleci” görevindedir.

⁴⁶³ TDK Türkçe Sözlük, II, 735; Çelebi, a.g.e., s. 220

⁴⁶⁴ Halil b. Ahmed, a.g.e., VII, 265; Herevi, a.g.e., XII, 309; Cevheri, a.g.e., V, 1952; İbn Manzur, a.g.e., XII, 289; Zebidi, a.g.e., XXXII, 378; Abdulhamid Ömer, a.g.e., II, 1100

⁴⁶⁵ Sahnun, a.g.e., I, 293

“Yolculuğumuz iyi geçti, sâlimen evimize döndük” cümlesinde zikrettiğimiz anlam ve görevde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamış bulunmaktadır.

81. SEHVEN (سَهْوًا)

Kelime “سَهْوًا” şeklinde, “gözden kaçırmak, ihmal etmek, kalbin bir şeye yönelmesi, gaflete düşmek” anlamlarına gelen “سَهَا” fiilinin masdarıdır.⁴⁶⁶ Fethalı tenvinli haliyle “dalgınlıkla, sehven, unutarak”⁴⁶⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Cümle içerisinde meful, hal, zarf vb. mansup görevlerde bulunabilmektedir.

“Güzeli bana hata ile/sehven getirmedin ... Onunla senden bir duyum elde edemem” cümlesinde ele aldığımız kelime hal görevinde bulunmaktadır ve “hatayla, unutarak” anlamındadır.

Sehven kelimesi Türkçe’de “yanlışlıkla, yanılarak”⁴⁶⁹ anlamına gelmektedir. Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Namazdan sehven çıktım” cümlesinde “sehven” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “yanlışlıkla, hatayla, unutarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Arapça’dan Türkçe’ye geçen bu kelime anlam kaybına uğramamıştır.

⁴⁶⁶ Ezdi, *a.g.e.*, II, 864; Cevheri, *a.g.e.*, VI, 2386; Zebidi, *a.g.e.*, XXVIII, 339; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIV, 406; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1127

⁴⁶⁷ <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/سَهْوًا/> (Erişim Tarihi: 20.06.2017)

⁴⁶⁸ İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyya İbn İflîlî, *Şerhu Şi'r'il-Mütenebbî*, Thk: Mustafa Aleyyan, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, I, 280

⁴⁶⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1116; TDK *Türkçe Sözlük*, II, 799; Çelebi, *a.g.e.*, s. 229

82. SIRREN - SIRRAN (سِرًّا)

سِرٌّ kelimesi “bir şeyi gizlemek, saklamak, ketmetmek” anlamlarına gelen “سَرَّرَ / سَرَّ” muzaaf fiilinin mastarıdır. سِرٌّ mastarı sözlükte “gizlenen şey, gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey, gizli düşünce, esrarlı, gizemli, asıl sebep” anlamlarındadır. Ele almış olduğumuz sözcük “سِرًّا” şeklinde fethalı tenvinli olduğunda “gizliden, gizleyerek, sır olarak” anlamlarında hal ve benzeri görevlerde kullanılmaktadır.⁴⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de söz konusu kelimenin kullanımına örnek olarak ayet mevcuttur: “وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ “ (İddet beklemekte olan) ”أَنْتُمْ سَتَدْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinde gizli tutmanızda size günah yoktur. Allah bilir ki siz onları anacaksınız. Lâkin, meşru sözler söylemeniz müstesna, sakın onlara gizlice buluşma sözü vermeyin.”⁴⁷¹ Sözcüğümüz bu ayette ilgili anlamda ve hal görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk dilindeki anlamları “gizli gizli, gizli olarak, gizlice, el altından” şeklindedir. ⁴⁷² Cümle içerisinde yine zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır. Ayrıca kelime “sırran” şeklinde de telaffuz edilebilmektedir.

“İslamiyet insanlara sırran ve alaniyeten iyilikte bulunmayı emreder” şeklindeki örnek cümlemizde “sırran” kelimesi “gizli olarak” anlamında ve fiilimsiyi

⁴⁷⁰ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VII, 86; Ezdi, *a.g.e.*, I, 121; Herevi, *a.g.e.*, XII, 200; Cevheri, *a.g.e.*, II, 681; Kazvini, *a.g.e.*, III, 67; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 356-357; Zebidi, *a.g.e.*, XII, 7; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1055-1057

⁴⁷¹ Bakara, 2/235

⁴⁷² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1139; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 2820; TDK Türkçe Sözlük, II, 1969; Çelebi, *a.g.e.*, s. 233

niteleyen zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam değişikliğine uğramamıştır.

83. ŞAHSEN (شَخْصًا)

Kelime “yükselmek, gözünü bakışlarını dikmek, görmeye gitmek, bir durumdan bir diğerine geçmek, insan topluluğu, insan ve nesnelerin karaltısı, şahıs, kişi, zat, fert, birey, herif, personel, adam, her nesnenin uzaktan görünen cüssesi ve karaltısı, ten kalıbı” anlamlarına gelen “شَخْصَ” kökünden bir isimdir. Cemisi “أَشْخَصَ و شُخُوصٌ و أَشْخُصٌ” şeklindedir.⁴⁷³ Ele almış olduğumuz sözcük mansub ve tenvinli olduğunda genelde “şahıs, kişi olarak, kendince” anlamlarında zarf şeklinde kullanılmaktadır. Söz konusu cümleyle örnek olarak;

“Mütenebbî”⁴⁷⁴ وقال المتنبي: وَلَوْ بَرَزَ الزَّمَانُ إِلَيَّ شَخْصًا ... لَخَضَّبَ شَعْرَ مَفْرِقَةِ حُسَامِي

şöyle dedi: Şayet zaman bir şahıs olarak bana gözükse ... kılıcım onun saçını(n ayırım yerini) boyardı” cümlesinde söz konusu kelime “bizzat” anlamında kullanılmıştır ve hal görevindedir.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “kendi (kendim, kendin ...), bizzat, tanışmadan, dış görünüşü ile, uzaktan, şahıs itibariyle, şahısca, cisimce, yalnız uzaktan görerek” şeklindedir.⁴⁷⁵

“İngiltere sefiri, kendi devletinin prensibini burada şahsen de takip ediyor”, “Onu şahsen tanırım, ahbablığımız yoktur” cümlelerinde “şahsen” kelimesi zarf tümleci görevindedir ve “şahıs olarak” anlamında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere kelime Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Ancak

⁴⁷³ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 165; Ezdi, *a.g.e.*, I, 601; Herevi, *a.g.e.*, VII, 36; Cevheri, *a.g.e.*, III, 1042; Kazvini, *a.g.e.*, III, 254; Zebidi, *a.g.e.*, XVIII, 6; İbn Manzur, *a.g.e.*, VII, 45; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1173

⁴⁷⁴ Hasan b. Ali İbn Vekî' et-Tenîsî, *el-Munsif li's-Sarik ve'l-Mesruk minh*, Thk: Ömer Halife b. İdris, Camiatu Kât Yunus, Bingazi 1994, s. 375

⁴⁷⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1169; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 934; Çelebi, *a.g.e.*, s. 239

“şahsen” kelimesinin Türkçe’deki anlamları Arapça’da daha yoğun şekilde “شَخْصِيًّا” kelimesi ile ifade edilmektedir.

84. ŞİFAHEN (شِفَاهًا)

“شَفَعَةٌ” kelimesi sözlükte “ağzın kenarındaki iki dudak” anlamındadır. Kelime asıl itibariyle “شَفَعَةٌ” şeklinde olmakla beraber sözcüğün son harfi (lamu’l-fiil) mankustur. Kelimenin asli harfinin sonuncusunun “و” olduğu dolayısıyla “شَعَوٌ” şeklinde olduğunu savunanlar da mevcuttur. Cemisi “شَفَعَاتٌ وَشَفَاةٌ وَشَفَايِفٌ” şeklindedir.⁴⁷⁶

“الإيماءُ إشارةٌ شِفَاهًا إِلَى شَيْءٍ بِكَلِمَةٍ عَلَى طَرِيقِ التَّمْيِيحِ” *İma, bir şeye bir kelimeyle sözlü olarak telmih yoluyla işaret etmektir*” cümlesinde ele almış olduğumuz kelime “sözlü olarak” anlamında ve hal görevinde kullanılmıştır.

Şifahen kelimesi Türkçe’de “ağızdan, sözle söyleyerek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁷ Cümle içerisindeki kullanımına örnek olarak aşağıdaki cümleyi zikredebiliriz:

“Söz konusu mesaj tarafıma şifahen iletilmiştir” Söz konusu kelime bu cümlede zarf tümleci görevindedir ve tıpkı kök dilde olduğu gibi “sözlü olarak” anlamında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

⁴⁷⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, VI, 288; Cevheri, *a.g.e.*, VI, 2237; Zebidi, *a.g.e.*, XXXVI, 415; Ezdi, *a.g.e.*, II, 875; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 506; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1219

⁴⁷⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1194; TDK Türkçe Sözlük, II, 961; Çelebi, *a.g.e.*, s. 243

85. TAMÂMEN (تَمَامًا)

Kelime “bir şeyin tamam olması” anlamına gelen “تَمَّ / تَمَّمَ” kökünden türemiştir ve “تَمَّمَ” şeklinde masdardır.⁴⁷⁸ Kelime mansup ve tenvinli durumda ise “tam olarak, tamamıyla” anlamında kullanılmaktadır.⁴⁷⁹

Kelime Kur'an-ı Kerim'de fethalı tenvinli şekilde kullanılmıştır: «تَمَّمَ آتَيْنَا مُوسَىٰ»
“الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَىٰ الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ”
*“Sonra iyilik edenlere nimetimizi tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa'ya da Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik. Umulur ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman ederler”*⁴⁸⁰

Söz konusu kelime ayette mefulun leh veya hâl görevinde kullanılmıştır.

Kelime fethalı tenvinli haliyle Türkçe'ye de geçmiş ve Türkçe'de “bütün olarak, büsbütün, baştan sona, tam ve eksiksiz olarak, bütünüyle” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁸¹ Örnek olarak;

“Ulaşım çileleri böylece giderilince köprüyü tamamen unutmuşlardı.”
Kelime bu Türkçe cümlede “zarf tümleci” yani fiili niteleyen öge görevindedir.

Görüldüğü gibi sözcük Arapça'dan Türkçe'ye geçerken anlam kaybına uğramamıştır ayrıca cümle içerisinde aldığı görev açısından da benzerlik söz konusudur diyebiliriz.

⁴⁷⁸ Zebidi, *a.g.e.*, XXXI, 331; Cevheri, Sihâh, V, 1877; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 67; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 301

⁴⁷⁹ <http://www.almaany.com/ar/dict/ar-tr/تَمَامًا/> (Erişim Tarihi: 20.07.2017)

⁴⁸⁰ En'am, 6/154

⁴⁸¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1232; TDK Türkçe Sözlük, I, 994, Çelebi, *a.g.e.*, s. 251

86. TEBERRÜKEN (تَبَرُّكًا)

تَبَرُّكٌ kelimesi “devenin yere diz çökmesi, göğsünü yere koyması” anlamına gelen “تَبَرُّكٌ” filinin تَفَعُّلاً (tefa’ul) babında mastarıdır. تَبَرُّكٌ mastarı sözlükte “kutsanmak, teberrük etmek, bereket beklemek, hoşlanmak, zevk almak, hayır duasını istemek” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸²

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “hoşlanarak, yardım edilerek, hayır dua isteyerek, bereket bekleyerek” anlamında hal görevinde kullanılmaktadır. Söz konusu cümleye örnek olarak;

“فَلْنَقْتَصِرْ إِذْ عَلَى الْقَلِيلِ ... تَبَرُّكًا بِالْمَطْلَبِ الْجَلِيلِ”⁴⁸³ “Öyleyse az ile yetinelim ...

Yüce arzumuzdan bereket bekleyerek” cümlesinde تَبَرُّكًا kelimesi “bereket beklentisiyle” anlamında kullanılmıştır ve hal görevinde kullanılmıştır.

“Teberrük” kelimesi Türkçe’de “uğur sayma, mübarek sayma” anlamına gelir. Kelimenin tenvinli hali “teberrüken” şeklinde ise “uğur sayarak, itibar ederek, edebe uyarak” anlamındadır.⁴⁸⁴

“Derse başlarken teberrüken Kur’an okurum” cümlesinde “teberrüken” kelimesi “bereket bekleyerek” anlamında zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

⁴⁸² Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, V, 366-368; Cevheri, *a.g.e.*, IV, 1574; Kazvini, *a.g.e.*, I, 227-230; İbn Manzur, *a.g.e.*, III, 425; Zebidi, *a.g.e.*, XXVII, 57 vd.; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 193-194

⁴⁸³ Şihabuddin Ahmed et-Tilmisani, *Nefhu’t-Tib min Ğusni’l-Endülüsi’r-Ratib*, Thk: İhsan Abbas, Dar-ı Sadır, Lübnan 1990-1997, II, 428

⁴⁸⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1253; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 3106; TDK Türkçe Sözlük, II, 2161

87. UMUMEN (عُمُومًا)

Kelime “kapsamak, kuşatmak, genel ve yaygın olmak, içine almak, -e kadar uzanmak, yayılmak” anlamlarına gelen “عم / عم” muzaaf fiilin mastarıdır.⁴⁸⁵ عُمُوم mastarı sözlükte “genellik, umumiyet, bütüncülük” anlamlarına gelir. Kelime “عُمُومًا” şeklinde fethalı tenvinli olduğunda ise “genellikle, genel olarak, genelde, umumiyetle, ekseri, ekseriyetle, bilumum” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸⁶

“أَفَادَهَا النَّظَرَ السَّيِّدَ عُمُومًا ... صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا”⁴⁸⁷ “Ona genel olarak doğru bakış açısını ifade etti ... Hz. Peygamber’e salat ve selam getirin” cümlesinde عُمُومًا kelimesi hal görevindedir ve “genellikle, genel olarak” anlamında kullanılmıştır.

“Umum” kelimesi Türkçe’de “genel olma, hep, bütün, cümle, herkes, bütün insanlar, bütün halk” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin tenvinli hali “umumen” ise sözlükte bütün, hep, herkese olduğu gibi, genel olarak” anlamlarındadır. Sözcük cümle içerisinde belirteç (zarf tümleci) görevinde kullanılır.⁴⁸⁸

“*Milli konularda umumen gayret edilmesi gerekmektedir*” cümlesinde sözcük “bütün herkes, genele yayılacak şekilde” anlamlarında kullanılmıştır ve fiilimsiyi nitelemesi dolayısıyla zarf tümleci görevindedir. Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır.

⁴⁸⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 426

⁴⁸⁶ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 94; Herevi, *a.g.e.*, I, 88; Cevheri, *a.g.e.*, V, 1991; Kazvini, *a.g.e.*, IV, 78; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 426; Zebidi, *a.g.e.*, XXXIII, 153; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1557

⁴⁸⁷ Şihabuddin Ahmed et-Tilmisanî, *a.g.e.*, VII, 458

⁴⁸⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1347; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 3279; Çelebi, *a.g.e.*, s. 27

88. ZÂHİREN (ظَاهِرًا)

Kelime Arapça'da “gözükmek, belirmek, baş göstermek, çıkmak, açık ve gözle görülür hale gelmek, meydana çıkmak, aşikar olmak, destek çıkmak, parlak olmak” ve benzeri anlamlara gelen ظَهَرَ fiilinden⁴⁸⁹ türemiş olup ism-i fail kalıbındadır. Sözcük ilgili kalıba nakledildiğinde fiilin tüm anlamlarını yerine getiren yani “gözüken, beliren” ve diğer anlamları kazanmaktadır. Söz konusu kelime fethalı tenvinli olduğunda ise hem cümle içerisinde ism-i fail kalıbındaki tüm anlamlarıyla sıfat olabilmekte, كَانَ ve إِنَّ gibi nakıs fiillerin ismi olabilmekte, hem de “görünüşe göre, açık ve zahir olarak” ve benzeri anlamları taşıyarak hal ve temyiz gibi görevlerde bulunabilmektedir. Şu cümleyi kelimenin hal olarak kullanımına örnek olarak gösterebiliriz:

“يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ”⁴⁹⁰ “Onlar, diünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafilirdirler” cümlesinde ظَاهِرًا kelimesi hal görevindedir ve “görünüş/zahir olarak” anlamındadır.

İlgili kelime fethalı tenvinli haliyle Türkçe'de de kullanılmaktadır⁴⁹¹ ve benzer anlamlar taşımaktadır. Zâhiren kelimesi sözlükte “görünüşte, görünüşe göre, dışardan, meydanda olarak, aşikare” gibi anlamlara gelmektedir. Kelime Türkçe'de hem sonundaki -n sesi telaffuz edilerek hem de onsuz kullanılabilir. Ayrıca cümle içerisinde belirteç (zarf) görevinde kullanılmaktadır.⁴⁹² Şu cümleyi kelimenin kullanımına örnek gösterebiliriz:

“Bu durum, zâhiren ufak, ehemmiyetsiz, değersiz bir sebepten dolayı iki sevgili arasında bir nazlaşma kavgasıdır”

⁴⁸⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 37; Herevi, *a.g.e.*, VI, 134; Kazvini, *a.g.e.*, III, 471; İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, 520; Zebidi, *a.g.e.*, XII, 480; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, II, 1441

⁴⁹⁰ Rum, 30/7

⁴⁹¹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 289

⁴⁹² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1401; TDK Türkçe Sözlük, I, 5; Ayverdi, *a.g.e.*, III, 3512

Ayrıca kelime sonundaki –n sesi olmaksızın da Türkçe’de kullanımdadır:

“*Katl-i ‘uşşak itmede bilmem ne sihr eyler gözi*

Zâhirâ baksan elinde hançer-i bürrânı yok” (Cevrî Dîvânı)

Kelimenin hem Arapça hem de Türkçe’deki anlam ve cümle içindeki kullanımlarına baktığımızda bir benzerlik söz konusudur.

89. ZÂTEN (ذَاتًا)

Kelime “sahip” anlamına gelen “ذو” kökünden türemiştir. Nakıs isim olup esma-i hamsedendir. “ذات” sözcüğü ise kök halinin aynı anlama gelen müennes halidir.⁴⁹³ Ayrıca çoğulu “ذوات” şeklinde olup “sahip, öz, kendi ve kişi, bir şeyin hakikati, kadın için sahip anlamına, her hangi bir gün, bir, defa, zat, kişi, şahıs, kendi, nefis, lı, li, lu, lü, aynı, öz, döş, taraf, yön, cihet” gibi anlamları da mevcuttur.⁴⁹⁴ Kelimenin “bir şeyin aynı, özü” anlamındaki kullanımı istiare yoluyla söz konusu olmuştur ve bu anlamda Arapların kullanımında yer almadığı da ayrıca ifade edilmektedir.⁴⁹⁵ Sözcüğün Arap dilindeki “sahip” anlamında kullanımına örnek olarak Kur’an-ı Kerim’deki *إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ* “Şüphesiz Allah kalplerin içindekileri (sahip olduklarını) hakkıyla bilmektedir.”⁴⁹⁶ kullanımını zikredebiliriz.

Sözcük bu ayette “sahip” anlamına gelen “ذو” kelimesinin müennesi şeklindedir.

Kelimenin fethalı tenvinli “ذَاتًا” şeklindeki kullanımı ise “zât olarak, şahıs

olarak, bizzat” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Mesela “يَا أَكْرَمَ الْخَلْقِ ذَاتًا ... وَأَشْرَفَ”

⁴⁹³ İbn Manzur, *a.g.e.*, XV, 456; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 800

⁴⁹⁴ Zebidi, *a.g.e.*, XXXX, 426-432; Feyumi-Hamevi, *el-Misbahu'l-Münir*, I, 211; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 800

⁴⁹⁵ İsfehani *a.g.e.*, I, 333

⁴⁹⁶ Al-i İmran, 3/119

”التَّاسِ أَسْرَهُ“⁴⁹⁷ “Ey zât olarak halkın en saygını ve insanların en şerefli, onu sevindir”

cümlesinde ذَاتًا kelimesi teyviz görevindedir ve “zat olarak” anlamındadır.

Söz konusu kelime Türk dilinde de kullanılmıştır. “Zaten” kelimesi Türkçe’de “doğrusu, doğrusunu isterseniz, esasen, zati, aslında, asıl olarak, esasen, zat olarak, yaratılıştan, tabiatı îtibâriyle” anlamlarına gelmektedir.⁴⁹⁸ Örnek olarak şu cümleleri zikredebiliriz:

”Şehir son elli yılda zaten mahşerleşmişti”

“Allah’ı zâten bilmek mümkün olmayıp ancak esma ve sıfatlarıyla tanıyabiliriz”

Cümlelerin ilkinde “esasen, doğrusu” ve benzeri anlamlarda, ikinci cümlede ise “zat olarak” anlamında kullanılmıştır. İkinci kullanım daha çok Osmanlı Türkçe’sinde söz konusu olmakla beraber az da olsa günümüz Türkçe’sinde de kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi sözcük Osmanlı Türkçe’sinde kullanımında Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaybına uğramamıştır. Ancak modern Türkçe’de Arapça’daki asli anlamını kaybetmiş ve daha çok “doğrusu, doğrusunu isterseniz, esasen” anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu anlamları da kelimenin asıl anlamından tamamen bağımsız değildir.

90. ZİHNEN (ذِهْنًا)

Kelime “bir kimseden daha zihinli ve akıllı olmak, unutturmak, eğletmek, bilmek, anlamak, idrak etmek, akıl etmek , saptırmak” anlamlarına gelen ”ذِهْنٌ”

fiilinin masdarıdır ve cemisi “أَذْهَانٌ” şeklindedir. İlgili kökten isim olan “ذِهْنٌ”

⁴⁹⁷ Şihabuddin Ahmed et-Tilmisanî, *a.g.e.*, VI, 516

⁴⁹⁸ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1406; *TDK Türkçe Sözlük*, II, 1367; Çelebi, *a.g.e.*, s. 293; Ayverdi, *a.g.e.*, II, 3524

kelimesi ise “anlayış, akıl, kalbin hafızası, zihin, kafa, zeka, kavrama gücü, anlama” manalarına gelmektedir. Ayrıca “الدَّهْنُ” şeklinde harekeli kullanımı da söz konusudur.⁴⁹⁹

Ele almış olduğumuz sözcük fethalı tenvinli olduğunda genelde “zihni olarak, zihinsel olarak, fikren” anlamlarında kullanılmaktadır. Söz konusu kullanıma örnek olarak “إِنَّ الْحَدَاثَةَ لَا تُقْصَّرُ ... رُبَّ بَالِغٍ الْمَرْزُوقِ ذِهْنًا”⁵⁰⁰ “Yenilikler zihnen/zihin olarak rızıklandırılmış gençleri kusurlu hale getirmez” cümlesini verebiliriz. ذِهْنًا kelimesi bu cümlede “zihin olarak” anlamında ve temyiz görevinde kullanılmıştır.

Kelimenin Türk Dilindeki kullanımı “zihince, zihinde, zihinle, zihinden” şeklindedir.⁵⁰¹

“Tezimi hazırladığım sürece zihnen oldukça yoruldum” cümlesinde “zihnen” kelimesi “zihin olarak” anlamında ve zarf tümleci görevinde kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere kelime Arapça’dan Türkçe’ye geçerken anlam kaymasına uğramamıştır. Türkçe’de cümle içerisinde zarf olarak kullanılmaktadır.

⁴⁹⁹ Halil b. Ahmed, *a.g.e.*, IV, 40; Ezdi, *a.g.e.*, II, 703; Cevheri, *a.g.e.*, V, 2120 vd.; Kazvini, *a.g.e.*, II, 363 vd.; Zebidi, *a.g.e.*, XXXV, 69-70; İbn Manzur, *a.g.e.*, XIII, 176; Abdulhamid Ömer, *a.g.e.*, I, 826

⁵⁰⁰ Abdulmelik b. Muhammed es-Se’âlibî, *el-Müntehil*, Thk: Ahmed Ebu Ali, el-Matbaatü’t-Ticariyye, İskenderiyye 1901, s. 190

⁵⁰¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1428; *TDK Türkçe Sözlük*; II, 1381, Çelebi, *a.g.e.*, s. 295

V. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın son bölümünde öncelikle Arap dilinde tenvin konusuna temas edildi. Gramer kitaplarında onlarca tenvin çeşidinin olduğu bilgi yer almaktadır. Ancak burada sadece en önemlilerine temas edildi.

Arapça'da tenvin daha çok kelimenin nekra olması halinde söz konusu olan bir durumdur. Tezin konusu fethalı tenvinli kelimeler olduğundan Arap dilinde kelimenin mansupluğunun bir alameti olan fethayı hangi görevlerde aldığından bahsettik.

Herhangi bir kelime, şayet tenvin almasına engel bir durum yoksa, fethalı tenvini meful olduğunda, inne'nin ismi, kane ve benzerlerinin haberi, hal, temyiz ve benzeri görevlerde bulunduğu almaktadır. Burada Türkçe'ye geçmiş olan Arapça tenvinli kelimelerin sonundaki tenvinin mu'rab ve munsarif olan kelimelerin sonuna gelen "tenvinü's-sarf veya tenvinü'l-emkeniyye" olarak da isimlendirilen temkin/temekkün tenvini olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Daha sonra Arapça'da tenvinli olarak kullanılan ve Türkçe'ye intikal etmiş olan kelimeleri tahlil ettik. Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş ve günlük dilde de yoğun şekilde kullanılan yüz adet kelimeyi detaylı şekilde her iki dil açısından mukayeseli şekilde değerlendirmeye çalıştık. Söz konusu kelimeleri iki grupta değerlendirdik.

İlk olarak Türkçe'de telaffuzu değişen tenvinli kelimelere yer verdik. Acaba, merhaba, mutlaka ve benzeri kelimeler Arap dilinde tenvinli oldukları halde Türkçe'de tenvinleri telaffuz edilmemektedir. Bunun sebebinin "telaffuz kolaylığı" olduğu düşüncesindeyiz. Zira sondaki -en, -an sesinin telaffuz edilmesi halinde dudakların birleşmesi gerekmektedir ve bu da kısmen de olsa bir zorluk (sıklet) içerdiğinden telaffuzda son kısmın tenvinli değil de uzatılarak kullanılması söz konusu olmuştur. Ayrıca telaffuzun değişiklik olan kelimelerin son harflerinin Türkçe'de geniş kalın harflerden olması da neden bu durumda ortaya çıktığını açıklamada bize yardımcı olmaktadır.

İkinci gruptaki tenvinli kelimeler kök dil Arapça'daki orijinal halleriyle Türkçe'de de aynıyla telaffuz edilmektedir.

Her iki gruptaki kelimeleri dikkate aldığımızda fethalı tenvinli kelimelerin Arap dilinden Türkçe'ye intikali sonrası yoğun bir anlam değişikliğine uğramadığını gördük. Tahlil edilen 100 kelimedenden 12 kadarının ciddi anlam değişikliğine/daralmasına uğradığını ifade edebiliriz. Bazı kelimelerde Türkçe'ye intikal sonrası anlam kaybı, bazılarında ise yeni anlamların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Ayrıca kelimelerin cümle içerisindeki görevleri dikkate alındığında da paralel bir kullanımın söz konusu olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki:

Arapça'da hal, temyiz ve benzeri görevler Türk dilindeki bir cümlede daha çok zarf tümleci görevine tekabül etmektedir. Biz söz konusu tenvinli kelimeleri değerlendirdiğimizde bu durumun gerçekten söz konusu olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca Arapça'dan Türkçe'ye intikal eden tenvinli kelimeler zarf tümleci dışında ünlem, örnekleme bağlacı, karşılama cümlesi ve nezaket sözü olarak da kullanılmaktadır.

Kelimelerin tahlili sonrası bir husus dikkatimizi çekmiştir. Türkçe'de mevcut olan Arapça kökenli fethalı tenvinli kelimelerden bazıları Arapça'da, tenvinli halleriyle aynı anlamı ifade etmek üzere kullanılmamaktadır. Bu durum bazı kelimelerin Arapça'dan fethalı tenvinli olmaksızın intikal ettiği, sonrasında kısmi bir anlam değişikliğine uğradığı ve nihayet Arapça'daki tenvinin fonksiyonundan istifade için tenvinlenerek ilgili anlamda kullanıldığını görebilmekteyiz. Bu duruma örnek olarak, “resmen, şahsen, hukuken, idareten” ve benzeri kelimeleri zikredebiliriz.

SONUÇ

Arapça ve Türkçe dünya üzerindeki önemli dillerdendir. Arapça'nın en önemli özelliği vahyin dili olarak tercih edilmiş olmasıdır. Bu, hem muhatap kitlenin dili olmasıyla hem de Arapça'nın zengin ifade biçimiyle izah edilmiştir.

Türkçe ise ortaya çıkışından çok geçmeden İslam dinini benimsemiş olan ve tarihsel süreçte İslam'ın müdafii olmuş bir milletin dilidir. Bu nedendir ki Araplar ve Türkler ve dolayısıyla Arapça ve Türkçe İslam medeniyeti için oldukça önemli iki dildir.

Tıpkı insanlarda olduğu gibi diller de birbirleriyle etkileşmişler ve bazı unsurları noktasında aralarında alışveriş söz konusu olmuştur. Arap dili, dillerin ifade bakımından en kapsamlısı, kelime hazinesi yönünden de en zenginidir. Türkçe ise uzun bir geçmişi olan yine zengin dillerden biridir.

Dil ve kültür arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Toplumların sahip oldukları maddi yahut manevi kültür özelliklerinin dillerine yoğun şekilde yandığını görebilmekteyiz. Çalışma esnasında bazı kelimelerin tahlilinde bu durumu örneklendirme imkanı bulduğumuzu burada da hatırlatmak yerinde olacaktır.

Arapça özellikle İslam'ın dili olması hasebiyle hem Türkçe'yi hem de İslam'ı kabul etmiş milletlerin dillerini yoğun şekilde etkilemiştir. Sadece İslam'ı kabul eden dilleri değil gerek coğrafi yakınlık ve gerekse din dışı münasebetler neticesinde yine etkileşim söz konusu olabilmıştır. Ama çalışmamızda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Türkçe ile Arapça birbirinden yoğun şekilde etkilenmiş iki dildir.

Arapça'nın Türkçe üzerindeki etkisinin en önemli nedeninin din dili olduğunu ifade etmiştik. Herhangi bir dilin tabii olduğu kültür hangi alanda diğer kültürlere baskın olursa özellikle o alanda diğer dilleri yoğun şekilde etkilemektedir. Dolayısıyla Türklerin İslam'ı kabulüyle söz konusu etkileşim giderek artmıştır özellikle de dini terimler noktasında.

Bir diğer önemli husus ise Türk İslam devletlerinde Arapça'nın bazen bilim dili, bazen resmi dil ve bazen de edebiyat dili olarak işlevsel olarak kullanılmasıdır.

Diller arasında söz konusu olan etkileşim sadece sözcük (kelime) alışverişi şeklinde gerçekleşmemiş sözcük dizimi ve bazı cümleler bile dilden dile intikal edebilmiştir.

Sonuç olarak farklı iki dil ailesine mensup olmasına rağmen Arap dili Türkçe'yi yoğun şekilde etkilemiştir. Bu husus Türkçe'nin gerek kelimesi hazinesinde, gerek cümle içerisindeki sözcüklerin diziminde ve gerekse bazı cümle kalıplarında açık şekilde anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın son bölümünde öncelikle Arap dilinde tenvin konusuna temas ettik. Gramer kitaplarında tenvin onlarca tenvin çeşidinin olduğu bilgisi yer almaktadır. Biz sadece en önemlilerine temas etmekle yetindik.

Arapça'da tenvin daha çok kelimenin nekra olması halinde söz konusu olan bir durumdur. Bizim asıl konumuz fethalı tenvinli kelimeler olduğundan Arap dilinde kelimenin mansupluğun bir alameti olan fethayı hangi görevler aldığından bahsettik.

Herhangi bir kelime, şayet tenvin almasına engel bir durum yoksa, fethalı tenvini meful olduğunda, inne'nin ismi, kane ve benzerlerinin haberi, hal, temyiz ve benzeri görevlerde bulunduğu almaktadır. Burada Türkçe'ye geçmiş olan Arapça tenvinli kelimelerin sonundaki tenvinin mu'rab ve munsarif olan kelimelerin sonuna gelen "tenvinü's-sarf veya tenvinü'l-emkeniyye" olarak da isimlendirilen temkin/temekkün tenvini olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Daha sonra Arapça'da tenvinli olarak kullanılan ve Türkçe'ye intikal etmiş olan kelimeleri tahlil ettik. Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş ve günlük dilde de yoğun şekilde kullanılan yüz adet kelimeyi detaylı şekilde her iki dil açısından mukayeseli şekilde değerlendirmeye çalıştık. Söz konusu kelimeleri iki grupta değerlendirdik.

İlk olarak Türkçe'de telaffuzu değişen tenvinli kelimelere yer verdik. Acaba, merhaba, mutlaka ve benzeri kelimeler Arap dilinde tenvinli oldukları halde Türkçe'de tenvinleri telaffuz edilmemektedir. Bunun sebebinin "telaffuz kolaylığı" olduğu düşüncesindeyiz. Zira sondaki -en, -an sesinin telaffuz edilmesi halinde dudakların birleşmesi gerekmektedir ve bu da kısmen de olsa bir zorluk (sıklet) içerdiğinden telaffuzda son kısmın tenvinli değil de uzatılarak kullanılması söz konusu olmuştur. Ayrıca telaffuzun değişiklik olan kelimelerin son harflerinin

Türkçe’de geniş harflerden olması da neden bu durumda ortaya çıktığını açıklamada bize yardımcı olmaktadır.

İkinci gruptaki tenvinli kelimeler kök dil Arapça’daki orijinal halleriyle Türkçe’de de aynıyla telaffuz edilmektedir.

Her iki gruptaki kelimeleri dikkate aldığımızda fethalı tenvinli kelimelerin Arap dilinden Türkçe’ye intikali sonrası yoğun bir anlam değişikliğine uğramadığını gördük. Bazı kelimelerde Türkçe’ye intikal sonrası anlam kaybı, bazılarında ise yeni anlamların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Ayrıca kelimelerin cümle içerisindeki görevleri dikkate alındığında da paralel bir kullanımın söz konusu olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki:

Arapça’da hal, temyiz ve benzeri görevler Türk dilindeki bir cümlede daha çok zarf tümleci görevine tekabül etmektedir. Biz söz konusu tenvinli kelimeleri değerlendirdiğimizde bu durumun gerçekten söz konusu olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Ayrıca Arapça’dan Türkçe’ye intikal eden tenvinli kelimeler zarf tümleci dışında ünlem (bk. “merhaba” kelimesi), örnekleme bağlacı (bk. “mesela” kelimesi), karşılama cümlesi (bk. “ehlen ve sehlen” ifadesi) ve nezaket sözü (bk. “lütfen”) olarak da kullanılmaktadır. Son olarak şu hususu da ifade etmemiz gerekir: Arap dilinden Türkçe’ye sadece kelimeler intikal etmemiş Türkçe’nin cümle yapısını da etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar**, Abdullah, *Kıssatu'l-Edeb fi'l-Hicâz*, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, y.y., t.y.
- Abdu't-Tevvab**, Ramazan, *el-Medhal ila İlmi'l-Lüğati ve Menahici'l-Bahsi'l-Lüğavî*, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 1997
- Abdulhamid Ömer**, Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mu'asıra*, I-IV, Alimü'l-Kitab, 2008.
- Ahmed Timur Paşa**, *Risale Luğaviyye ani'r-Rüteb ve'l-Elkabi'l-Mısrıyye*, Müesseset-i Hindawi li't-Ta'lîm ve's-Sekafe, Hindawi 2013
- Ağca**, Hüseyin, *Türk Dili*, Gündüz Yay., Ankara 2001
- Ağrakça**, Ahmet, "İhşidiler", *DİA*, XXI, ss. 551-553.
- Akalın**, Şükrü Halûk, *Türk Dili: Dünya Dili*, TDK Yay., tsz.
- Akberi**, Ebu'l-Beka, *Şerhu Divani'l-Mütenebbi*, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.
- Akdemir**, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kuran Tercümelere*, Ankara 1989
- Aksan**, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK Yay., Ankara 1990.
- Ali Halife**, Muhammed el-Îd b. Muhammed, *Divan*, Daru'l-Hedy, Cezair 2010
- Ali Haydar**, Hoca Emin Efendi, *Dürerü'l-Hükkam fi Şerh-i Mecelleti'l-Ahkam*, Çev: Fehmi Hüseyini, Daru'l-Cil, 1411
- Ali**, Cevad, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, Beyrut 1993
- Alp**, Musa, "Kelimelerin Göçü: Türkçe Nispet Eki -ci'nin Şam Bölgesi Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 7
- Apak**, Adem, "Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyasının Sosyal ve Siyasal Hayatı", *Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyası*, y.y., t.y.
- Atik**, Abdulaziz, *İlmu'l-Bedî'*, Daru'n-Nahda, y.y., t.y.
- Aydın**, Tahirhan, *Arapça ve Türkçe'de Cümle Yapısı Karşıtsal Çözümleme*, y.y., t.y.
- Ayverdi**, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçerisinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, Kubbealtı Yay., İstanbul 2008.
- Basri**, Ebu Zeyd, *Tarihu'l-Medine*, y.y., t.y.

- Beğavî**, Muhyi's-Sünne Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud b. Muhammed b. Ferra eş-Şafii, *Şerhu's-Sünne*, Thk: Şuayb Arnaut, el-Mektebü'İslamî, I-XV, Dimeşk 1983.
- Beyhaki**, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Hüsrevhirdi Horasani, *Sünen-i Kübra*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Birişik**, Abdulhamit, "Kuran", *DİA*, XXVI, ss. 383-388
- Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi**, <http://ask.un.org/faq/14463> (11.01.2016)
- Buhari**, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillan el-Buhari el-Ca'fi, el-Camiu'l-müsnedü's-Sahih min Umur-i Resulillahi ve Sünenihi ve Eyyamihi, Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dar-ı Tavkı'n-Necat, yy., 1422.
- Burkûkî**, Abdurrahman b. Abdirrahman, *ez-Zehair ve'l-Abkariyyât*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Mısır t.y.
- Caferoğlu**, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul : Enderun Kitabevi, 1984.
- Cahız**, Amr b. Bahr b. Mahub Ebu Osman, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1423.
- _____, *er-Resailü's-Siyasiyye*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut t.y.
- _____, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, Thk: Ahmet Zeki Paşa, el-Matbaatü'l-Emiriyye, Kahire 1914.
- _____, *el-Hayavan*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424.
- Cevheri**, Ebu Nasr İsmail b. Hammad Farabi, *Sihah Tacu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye*, Thk: Ahmed AbdulGafur Attar, Daru'l-İlm, Beyrut 1987.
- Cüнди**, Ahmed Enver Seyyid Ahmed, *el-Me'ârikü'l-Edebiyye*, Mektebetü Anclu'l-Mısriyye, y.y. 1983
- Cürcanî**, Ali b. Muhammed b. Ali Şerif el-Hüseynî, Nahv-i Mîr, Trc: Hamid Hüseyin, Mektebetü'l-Faysal, y.y. 1987
- Çelebi**, Rabiha, *Türkçe'ye Giren Arapça Kelimeler Sözlüğü*, Anadolu Matbaası, İzmir 1999
- Çetin**, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, ss. 276-309
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, MÜİFV Yay., İstanbul 2006.

- Dabiyy**, Mufaddal b. Muhammed Ya'la b. Salim, *el-Mufaddaliyyât*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir – Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Maarif, Kahire t.y.
- Develi**, Hayati, “Kitabü'l-İdrak”, *DİA*, XXVI, 108
- Devellioğlu**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.
- Dinurî**, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meâni'l-Kebir fi Ebyati'l-Meânî*, Matbaa-yı Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1949.
- _____, *‘Uyûnu'l-Ahbâr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408
- Durmuş**, Oğuzhan, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, sy. 26
- Elçibey**, Ebulfez, *Tolunoğlu Devleti*, Yay. Haz. Fazıl Gezenferoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997.
- Endülüsi**, Mühelleb b. Ahmed b. Ebi Sufra, *el-Muhtasaru's-Nasih fi Tehzibi'l-Kitabi'l-Camii's-Sahih*, Thk: Ahmed b. Faris Sellum, Daru't-Tevhid, Riyad 2009.
- Ergin**, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul 2008.
- Esmâî**, Ebu Said Abdulmelik, *Esmâ'ıyyât İhtiyâru'l-Esmâ'î*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Maarif, Mısır 1993
- Ezdi**, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd, *Cemheretü'l-Lüga*, Thk: Remzi Münir Ba'lebekkî, Daru'l-İlm, Beyrut 1987.
- Ferahidi**, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temim, Kitabu'l-Ayn, Thk.: Mehdi Hazumi-İbrahim Samirai, Daru'l-Hilal, ty, yy.
- Feyumi**, Ebu Abbas Ahmed b. Mahmud b. Ali, *el-Misbahu'l-Münir fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Firuzabadî**, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakup, *el-Kamusu'l-Muhit*, Thk: Komisyon, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005.
- Göçer**, Ali, “Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”, *Türk Dili*, y.y., t.y.
- Gümüştekin**, Nuray, *Kültür Kavramı ve Osmanlı'dan Günümüze Kültürel Yapının İşlenmesi*, y.y., t.y.
- Halaçoğlu**, Yusuf, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992

- Halebi**, Semin, Ebu Abbas Şihabuddin Ahmed b. Yusuf b. Abdi'd-Daim, *Dürri'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Thk: Dr. Ahmed Muhammed Harrat, I-XI, Daru'l-Kalem, Dimeşk tsz.
- Hamidullah**, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Mehmet Yazgan) Beyan yay., İst tsz.
- Hariri**, Ebu Muhammed, *Makamatu'l-Harirî*, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut 1873.
- Haşimî**, Ebu'l-Hayr, *el-Emsâl*, Daru Sadi'd-Din, Dimeşk 1423.
- Hayyam**, Ömer, *Rubâ'iyâtü'l-Hayyam*, Çev.: Ahmed Safi Necefi, Tahran t.y.
- Hemzani**, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Yahya Bediüzzaman el-Hemzani, *Makamâtu Bediuzzaman*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Ezheriyye, y.y. 1923
- Herevi**, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezheri, *Tehzibü'l-Lüga*, Thk: Muhammed İvaz Murib, Dar-ı İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- Heyet, Cevat**, *İki Dilin Karşılaştırılması*, Trc: Mürsel Öztürk, Ankara, TDK Yay., 2003
- Hicazi**, Mahmud Fehmi, *İlm-u Lüğati'l-Arabiyye*, Dar-u Ğarîb tsz.
- Husri**, Ebu İshak, *Zehri'l-Âdâb ve Semeri'l-Elbâb*, Daru'l-Cil, Beyrut tsz.
- Huthaily**, Khaled, *The Arabic Language*, <http://www.umt.edu/arabic/arabic.php> (erişim tarihi: 11.01.2016).
- Hüseyin b. Muhammed**, el-Mehdi el-Kâdî, *Saydu'l-Efkar fi'l-Edeb ve'l-Hikem ve'l-Emsal*, Daru'l-Kitab, y.y. 2009
- İbn Abd-i Rabbih**, Ebu Amr Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-'İkdu'l-Ferid*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1404
- İbn Cerir**, et-Taberi, *et-Tarih*, Daru't-Turas, Beyrut 1387.
- İbn Ebi'l-İsba'**, Abdulazim b. Vahid b. Zafir el-Advanî, *Tahrirü't-Tahbir fi Sinâati's-Şi'r ve'n-Nesr*, Thk: Hanefi Muhammed Şeref, y.y., t.y.
- İbn Ebi Usame**, Ebu Muhammed Haris b. Muhammed b. Dahir et-Temimi, *Buğyetü'l-Bâhis an Zevaid-i Müsnedi'l-Haris*, Thk: Hüseyin Ahmed Salih, Merkez-i Hidmeti's-Sünne, Medine 1992.
- İbn Faris**, Ahmed b. Faris b. Zakeriyya el-Kazvini er-Razi, *es-Sahibîyyu fi Fıkhî'l-Luğati'l-Arabiyye*, Daru'l-Mektebeti'l-Mearif, Beyrut 1993.

- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fazl el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Daru'l-Marife, Beyrut 1379
- İbn Hamdun**, Ebu'l-Meâlî Bahauddin el-Bağdadî, *et-Tezkiretü'l-Hamduniyye*, Daru Sâdır, Beyrut 1417.
- İbn Hişam**, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Yusuf Ebu Muhammed Cemaluddin, *Evdahu'l-Mesalik*, Thk: Yusuf Şeyh Muhammed Bukai, I-IV, Daru'l-Fikr tsz.
- İbn İffilî**, İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyya, *Şerhu Şi'r'il-Mütenebbî*, Thk: Mustafa Aleyyan, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992
- İbn Kuteybe**, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim Dinurî, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, Matbaa-yı el-Mektebü'l-İslâmî, y.y. 1999
- İbn Manzur**, Ebü'l-Fazl İbn Mükerrrem Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari er-Rüveyfi el-İfriki el-Mısri, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, 1955.
- İbn Mukaffa**, Abdullah, *Kelile ve Dimne*, el-Matbaatu'l-Emiriyye, Bulak 1937
- İbnü's-Sâiğ**, Muhammed b. Hasan b. Sibâ' b. Ebî Bekr, *el-Lemha fî Şerhi'l-Melha*, Thk: İbrahim b. Salim es-Sâidî, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine 2004.
- İbn Vekî'**, Hasan b. Ali et-Tenîsî, *el-Munsif li's-Sarik ve'l-Mesruk minh*, Thk: Ömer Halife b. İdris, Camiatu Kât Yunus, Bingazi 1994
- İmam Malik**, Malik b. Enes b. Malik b. Amr el-Esbahi el-Medeni, *el-Muvatta*, Thk: Mustafa Azami, Müessesetü'z-Zayid, Abudabi 2004.
- İsfehanî**, Rağib Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, Thk: Safvan Adnan Davudi, Daru'l-Kalem, Dımeşk 1412
- İşler**, Emrullah– Yıldız, Musa, *Arapça Çeviri Kılavuzu*, Elif Yay., Ankara 2008.
- Kalkaşendî**, Ahmed b. Ali b. Ahmed, Subhu'l-A'sâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- Kandemir**, Yaşar, "Hadis", *DİA*, XV, ss. 27-64, İstanbul 2006.
- Karaağaç**, Günay, *Türkçe'nin Dünya Dillerine Etkisi*, Ankara, Akçağ Yay., 2004

- Kazvini**, Ahmed b. Faris b. Zekeriyya Razi, *Mu'cemu'l-Mekayisi'l-Lüga*, Thk: Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, 1979.
- Kevâkibî**, Abdurrahman b. Ahmed b. Mesud, *Ümmü'l-Kurâ*, Daru'r-Raidi'l-Arabî, Beyrut 1982.
- Koca**, Ferhat, "Mutlak", *DİA*, XXXI, ss. 402-405, İstanbul 2006.
- Komisyon**, "Arapça", *Büyük Lügat Ansiklopedisi*, İstanbul: Meydan Yayınevi, 1969
- Komisyon**, *Kuran Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2008.
- Komisyon**, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1998.
- Kureşî**, Ebu Zeyd Muhammed b. Ebî Hattab, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, Thk: Ali Muhammed Becadi, Nahdatu Mısır li't-Tıbaa, y.y., t.y.
- Küçüktiryaki**, Ahmet Yasin, "Arapça Nahiv Kurallarının Türkçe Dilbilgisi Kurallarıyla Mukayeseli Öğretimi", *II. Uluslararası Arapça Öğretimini Geliştirme Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Akdem Yay., İstanbul 2017, ss. 214-230
- Macit**, Muhsin– **Saltık**, Olcay, *Türk Dilinin Diğer Dillerle Etkileşimi*, AÜ Yay., tsz.
- Memmedova**, Nermine, "Akraba Olmayan Dillerin Birbirine Etkisi ve Bu Etkileşimin Sonuçları", *Milli Folklor Dergisi*, 2009, sy. 83.
- Merağî**, Ahmed b. Mustafa, *Ulûmu'l-Belâğa*, y.y., t.y.
- Merzüban b. Rüstem**, *Merzuban-Name*, Trc: Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Arabşah, Müessesetü'l-İntişari'l-Arabiyyi, Beyrut 1997.
- Meydanî**, Ebu'l-Fazl, *Mecmau'l-Emsâl*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.
- Mutçalı**, Serdar, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.
- Münzirî**, Hafız Abdulazim b. AbdilKaviyy, *Muhtasar-ı Sünen-i Ebî Davud*, Thk: M. Subhi b. Hasan Hallak, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 2010.
- Müslim**, Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahihü'l-Müslim*, Beyrut Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Mühellebî**, Ahmed b. Ali b. Ma'kel Ebu'l-Abbas, *el-Meâhiz alâ Divani Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Thk: Abdulaziz b. Nasır el-Manî, Merkezü'l-Melik Faysal, Riyad 2003

- Nüveyrî**, Şihabuddin, *Nihayetü'l-Erb fi Funûni'l-Edeb*, Daru'l-Kütüb, Kahire 1423
- Özkuyumcu**, Nadir, "Tolunoğulları", *DİA*, XLI, ss. 233-236
- Polat**, Emanullah, "Kuran Dili Arapça'nın Yapısı ve Bazı Özellikleri", *Turkish Studies*, sy. 9/2 2014, ss. 1796-1799.
- Racihi**, Abduh, *el-Tatbîku'n-Nahvî*, Daru'n-Nahda, Beyrut, tsz.
- Razi**, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Faris Kazvini, *es-Sahibîyyu fî Fıkhi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Daru'l-Mektebeti'l-Mearif, Beyrut 1997.
- Razi**, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hatim, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm*, Esad Muhammed et-Tîb, y.y., 1419
- Razi**, Mansur b. Hüseyin, *Nesrü'd-Dürr fi'l-Muhâdarât*, Thk: Halid Abdulganiyy Mahfuz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004
- Razi**, Zeynuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir el-Hanefi, *Muhtaru's-Sihah*, Thk: Yusuf Şeyh Muhammed, Mektebe-i Asriyye, Beyrut 1999.
- Sahnun**, Ahmed, *Divanu'ş-Şeyh Ahmed Sahnun*, Menşuratu'l-Hayr, Cezair 2007.
- Schaade**, Arthur, "Arabistan", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, MEB, 1978.
- Sibeveyh**, Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi, *el-Kitab*, Thk: Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1988.
- Sekkâkî**, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali, *Miftahu'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987
- Sevim**, Ali, "Büyük Selçuklu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.
- Sevinç**, R. Resul, "Arapça'da Türüne Göre Tenvin, Anlam Özellikleri ve Kullanımı", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 16, sy. 51, s. 310.
- Seydişehrî**, Mahmûd Es'ad, "Lisân-ı 'Arab", *Târîh-i Dîn-i İslâm*, Matba'a-i Hayriyye, tsz.
- Sûlî**, Ebu Bekr, *el-Evrak Kısmu Ahbari'ş-Şuara*, Şeriketü Emel, Kahire 1425
- Suyuti**, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin, *el-Muhâdarât ve'l-Muhâverât*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1424.

- Şa'ban**, İbrahim, “*et-Te'sir ve't-Teessür beyne'l-Lüğati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye*”, http://www.arabiclanguageic.org/view_page.php?id=1324 (Erişim Tarihi: 15.08.2017)
- Şafîi**, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Şentî**, Muhammed Salih, *Fennü't-Tahriri'l-Arabî*, Daru'l-Endülüs, Hail 2001
- TDK Güncel Türkçe Sözlük** .
- TDK Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**.
- Tilmisanî**, Şihabuddin Ahmed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endülüsü'r-Ratîb*, Thk: İhsan Abbas, Dar-ı Sadır, Lübnan 1990-1997
- Tehanevi**, Muhammed b. Ali b. İbnü'l-Kadi Muhammed Hamid b. Sabir el-Faruki el-Hanefi, *Keşşaf-ı Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Thk: Ali Dahruc, Meketebet-i Lübnan, I-II, Beyrut 1996.
- Temmam**, Hassan, *Menahicu'l-Bahs fi'l-Lüğati*, Mektebetü'l-Enclu'l-Mısriyye, tsz.
- Tenuhi**, Ebu Ali Muhsin b. Ali b. Muhammed Ebi'l-Fehm el-Basri, *Nişvaru'l-Muhadara ve Ahbaru'l-Müzakere*, y.y., t.y.
- Uşmûnî**, Ali b. Muhammed b. İsa Ebu'l-Hasan Nureddin , *Şerh'u'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyeti İbn Malik*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998
- Yazıcı**, Nesimi, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, TDV Yayınları, 2002.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Sadeleştirme: Komisyon, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005.
- Yıldız**, Hakkı Dursun, “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yayınları, 1992.
- Yıldız**, Tolga, “Saussure'den Bakhtın'e Dil-Kültür İlişkisi: Tümü Kapsayıcı Olgu”, *İDİL*, 2014, c. 3, sy. 11
- Yiğit**, İsmail, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, ss. 90-97.
- Yüce**, Nuri, “Türk”, *DİA*, XXXXI, ss. 497-500.
- _____, “Türkiye”, *DİA*, XXXXI, ss. 574-576.
- Zebidi**, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdi'r-Rezzak el-Hüseynî, *Tacu'l-Arus*, Thk: Komisyon, Daru'l-Hidaye.

- Zeydan**, Corci, *Târihu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2011.
- Zeyyan**, Muhammed, “*Kelimatun Türkiyyetun fi'l-Lehceti'l-Cezairiyyeti ba'de Mietin ve Semanine 'Âmen min Rahîli'l-Osmaniyyin*”, <https://ar.haberler.com/arabic-news-402210> (Erişim Tarihi:16.08.2017).
- Ziyade**, Nikola, “Ayn-ı Calut'ta Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”, *NÜSHA*, Güz 2003.

**EK-1. MUKAYESELİ TAHLİLİNİ YAPTIĞIMIZ KELİMELER
TABLOSU**

ACİLEN	AHLAKEN	AKLEN	ATFEN
AYNEN	BATINEN	BAZEN	BEDENEN
BİNAEN	CEBREN	CEVABEN	CİDDEN
CİSMEN	CÜMLETEN	DEFATEN	DİNEN
EBEDİYEN / EBEDEN / EBEDÂ	EHLEN VE SEHLEN	EMANETEN	ESASEN
FİTRATEN	FİİLEN	FİKREN	FÜCCETEN
GIYABEN	HACMEN	HAKİKATEN	HALEN / HALA
HALİSEN	HARFİYEN	HARİCEN	HATAEN
HAYALEN	HİTABEN	HUKUKEN	HUSUSEN
HÜKMEN	İDARETEN	İHTİYATEN	İKRAMEN
İLANEN	İLAVETEN	İLMEN	İRTİCALEN
İSMEN	İSNADEN	İTİBAREN	KAFFETEN
KALBEN	KAMİLEN	KANUNEN	KASTEN
KAVLEN	KEFALETEN	KERHEN	KISMEN
KIYASEN	KÜLLİYEN	LAFZEN	LİSANEN
LÜTFEN	MADDETEN	MAHSUBEN	MALEN
MALULEN	MANEN	MECBUREN	MECCANEN
MUHTEMELEN	MÜŞTEREKEN	NADİREN	NAKDEN
NAKLEN	NAZARAN	NESEBEN	NİSPETEN
ÖRFEN	RAĞMEN	RE'SEN	RESMEN
RUHEN	SALİMEN	SEHVEN	SIRREN
ŞAHSEN	ŞİFAHEN	TAMAMEN	TEBERRÜKEN
UMUMEN	ZAHİREN	ZATEN	ZİHNEN

EK-2. AKADEMİK ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı	Müşerref
Soyadı	KÜÇÜKTİRYAKI
Doğum Yeri	İzmir
Doğum Tarihi	1984
Bölümü	Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı	Arap Dili ve Belağatı
Yabancı Diller	İngilizce, Arapça
e-posta adresi	muserrefkucuktiryaki@gmail.com

EĞİTİM

	FAKÜLTE/YÜKSEKOKUL	TARİH
Önlisans	Selçuk Üniversitesi Meslek Yüksekokulu – Bilgisayar Programcılığı	2008
Lisans	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2014
Yüksek Lisans	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belağatı	2017

İŞ DENEYİMİ

GÖREV	GÖREV YERİ	TARİH
Kuran Kursu Öğreticisi	İzmir Buca İlçe Müftülüğü	2015 - halen

YAYINLAR

NO	TERCÜME MAKALE
1	<i>Telif Hakkının Fıkhî Hükümüne Bir Bakış = An Overview about the Jurisprudence of Copyright / Prof. Dr. Muhammed Burhâneddin Sembhali; Arapça'dan tercüme Ahmet Yasin Küçüktiryaki ile birlikte. -- Ankara, 2015, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı], LI. cilt, 2. sayı, 147-159</i>